

ÜZLET NET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1972. JÚNIUS 1.

II. ÉVFOLYAM, 6-7. SZÁM

ÜZENET

Irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság:

BARÁCIUS ZOLTÁN

BIACSI ANTAL (felelős szerkesztő)

BODROGVÁRI FERENC

DÉR ZOLTÁN

GAJDOS TIBOR

MOLNÁR CS. ATTILA

SISKOVSZKI ANDRÁS (technikai szerkesztő)

SZEKERES LÁSZLÓ

ZÁKÁNY ANTAL

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 22-164.

Fogadóórák: 17—19.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

Opštinska zajednica kulture — Üzenet — Subotica — 666-3-296.

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4 dinár;
külföldre az összeg kétszerese.

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben.

TARTALOM

II. ÉVFOLYAM, 6—7. SZÁM — 1972. JÚNIUS—JÚLIUS

- 339 i — r: Csépe Imre (1914—1972)
341 CSÉPE IMRE: Három bilincs (novella)
344 FEHÉR FERENC: Szenteleky; Gólnik; Agyag (versek)
347 MAJTÉNYI MIHÁLY: Sziget az aszfaltút partján (novella)
352 ZÁKÁNY ANTAL: Ág és szikra (vers)
353 FÜLÖP GÁBOR: Egyedül vagyok a havasok között és a villamosmegállóknakban (vers)
355 MOLNÁR CS. ATTILA: Kísérlet prózaversért
357 KOPECZKY LÁSZLÓ: Házasságközvetítő (hangjáték)

KÉZFOGÁSOK

Három vers — Csuka Zoltán fordításai

- 367 DESANKA MAKSIMOVIĆ: A gyász első éjszakája; Másnap
368 IZET SARAJLIĆ: Hazám, te vagy az egészség

ÖRÖKSÉG

- 369 (d): Szabadka külön köszöni (a hetvenéves Illés Endre köszöntése)
372 ILLÉS ENDRE: Dialógusok (vázlatok, krétával, Kosztolányi Dezsőről)
377 DÉR ZOLTÁN: Költő családon belül (újabb Kosztolányi-dokumentumok)

ÉGTÁJ

- 398 PÁLINKÁS JÓZSEF: Diákélet a szabadkai latin gimnáziumban (1747—1845)

SZEMPONT

- 405 Mr. SUSAN ŠARČEVIĆ: Romulus Augustulus császár Dürrenmatt »bátor ember«-ének szerepében — Kasza Bálint fordítása (tanulmány)
412 BODROGVÁRI FERENC: Ez a világ a másvilág? (tanulmány)

ALKOTÓMŰHELY

- 416 LÉVAY ENDRE: Tíz év a képzőművészetért (a Képzőművészeti Találkozó jubileuma)
420 BARANYINÉ MARKOV ZLATA: Nagy élményem, Chagall (alkonyati jegyzetek)

OLVASÓNAPLÓ

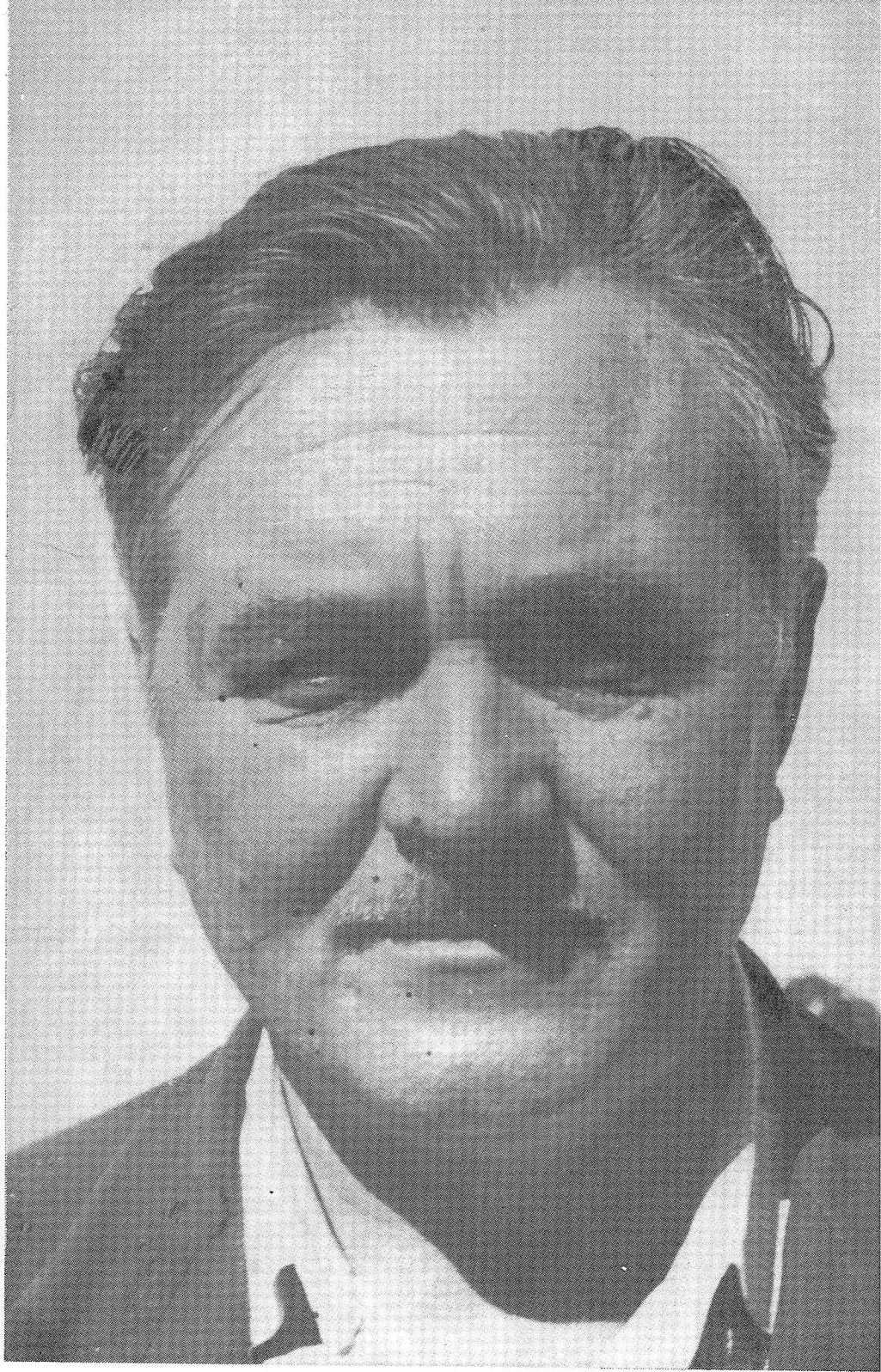
- 423 KOLÓZSI TIBOR: Regény értékes elemekkel
(Gion Nándor: Ezen az oldalon)
SZÜCS IMRE: Két igényes verseskötet
- 427 *Kereszthídon* (Ladik Katalin: Elindultak a kis piros bulldózerek)
- 428 *Csillagos bárka* (Brasnyó István: Égi laboda)
- 429 ZÁKÁNY ANTAL: A messziről jött ember
(Danilo Kiš: Korai bánat)
- 431 PÉTER LÁSZLÓ: Szabadkai emlékek
(Csuka Zoltán: »Mert vén Szabadka, áldalak...«)

MŰMELLÉKLET

CSÉPE IMRE arcképe

BARANYINÉ MARKOV ZLATA két majolikája: *Emlékezés a falura* (1972); *Anyám olyan szép volt, mint egy karcsú, fehér galamb* (1972).

A rajzok KERÉKES SÁNDOR munkái.

CSÉPE IMRE 1914 — 1972

Azon a májusi délutánon, amikor az íróársak, a barátok és elsősorban a falusi szegénysorról magasba szárnyalt írók szívükben dédelgető olvasók feketéllő tömegében elveszve álltunk ott a szabadkai temetőben Csépe Imre koporsója körül, a bácskai tájat annyira jellemző, éppen most virágzó akácfák lehajló ágai alatt, s amikor a felhők közül lehulló esőcseppek oly összhangzóan festették alá a sírnál felröppenő búcsúzó szavakat, az akácfák üzenetével, az eső szaporázó könnycseppjeivel s a távozótól búcsúzó élők elfúló szavával összevegyülve halkán gördülő, egyre valóságosabbá váló verssorok zsongtak bennem: Csépe Imre verssorai.

*Megyek lassan a termő porban,
Oly közel van ég és mező,
Belenövök a májusi tájba,
Mint útszélén a sudár tenyő.*

Csépe Imre valóban, a szó szoros értelmében belendőt a májusi tájba. Nemcsak az a piros pipacsból és kék búzavirágból álló szerény csokrocská figyelmeztetett erre, amelyet az Újvidékről érkező íróbarátok szedtek valahol útközben a mezőn, talán éppen a költő szülőfalujának, Kishegyesnek a kitarulkozó földjein, hogy méltó búcsúzásképpen odahelyezhessék a távozó költő fejfájára, hanem az egyszerű emberek szemében gyöngyöző, titokban letörölt gyöngycseppek is, és azok a kis, szerény külön csokrocskák is, amelyek a sír mellett áldogáló, az élő költőt személyesen talán nem is ismerő emberek kezéből odakerültek a szertartás végén a koszorúhegy magasra emelkedő tetejére.

Csépe Imre nemcsak azért volt a nép költője, mert a falu, mert Kishegyes robotizú földmunkásvilágából lépett a költészet nemcsak örömet, de sok-sok fájdalmat és csalódást is hozó ösvényekre, hanem még inkább azért, mert ezeken a szokatlan ösvényeken járva is megmaradt mindig az egyszerű nép mellett. Nemcsak a búzavirág és a pipacs jellemző rá és költészetére, hanem a kapát vállára vető parasztember, a mosóteknő fölé hajló, gondok tépte asszony, a rétre tehenet húzó leány és az avaron csörgő halottas menet is, minden, minden, ami körülötte élt és lélegzett, amit értett és érzett minden léptében, s amit úgy szeretett, mint »a megszeppent határt, a nyulat, mely hant alá kapar, a megijedt, bűvő foglyot, mely gyíkot is takar.« Csépe lelkében és költészetében valami harmonikus, megbonthatatlan egészbe olvadt egybe természet és ember, ezért jutott olyan nagyon-nagyon közel mind a kettőhöz, ezért őrizget-

ték a verseit Idős asszonyok, Imakönyvükbe zárva, ezért fogadta szívesen a kötetelt a falvak és a tanyak egyszerű népe, ezért tekintett rá a nép szinte ugyanazzal a rajongással, mint egyszer, több mint száz esztendővel ezelőtt egy másik költőre, Petőfíre.

Amikor a két világháború között először jelentkezett erőltő duzzadó verseivel, szinte egyszerre meghódította az olvasókat. A jugoszláviai magyarságnak akkor már volt Laták Istvánja, aki a városi proletárnegyed vigasztalanságát öntötte zaklató verssorokba, de a föld mélyről fakadó fájdalommal ő jelentkezett először itt nálunk. Nem tehetek róla, valahogy eszembe jut erről egy határon túli, szépen induló, de eltévedt költő is, Sértő Kálmán, aki ugyanúgy a gőzölgő földből fakadt, mint itt nálunk Csépe Imre, de nem tudott kártantani ésszerű talajában, kicsúszott alóla a föld, és elsodorta a történelem. Csépe Imrét nem sodorhatta el. Nagyon is mélyek voltak a gyökerei.

Valamikor régen, felszabadulás után első verseskötetének előszavában, egyebek között azt olvashattuk, hogy »Csépe Imrében a közös munka, a közös szenvedés nem keltett közösségi érzést, nem érezte, vagy alig érezte maga körül és önmagában is a tömeget.« Ez a megállapítás az akkori időkben, amikor még a tolatkodóan elénk álló közvetlen céloktól nemigen vehettük észre a távolabbiakat is, amikor még a Ma állt az előtérben a Holnap helyett, egy kicsit talán elmarasztalóan hatott, az évek távlatából azonban tisztán láthatjuk, hogy éppen azért kerülhetett annyira közel a szívekhez a költő, mert nem a közös szenvedést látta, hanem az egyéni, mert nem a közös fájdalmat érezte, hanem külön-külön az egyénekét, mert nem az elvont keret szerette, hanem a konkrét virágot. Erről tanúskodnak kötetel, és erről tanúskodik az olvasóközönség felől meg nem szűnően felé áramló szeretet.

Csépe Imre eltávozott közülünk. Ott fekszik egy friss sírhant alatt a szabadkal Bajai temetőben, éppen a munkásköltő Laták István közvetlen szomszédságában. Mintha jelképes volna ez a találkozás is. Fájó szívvel emlékezünk rájuk, úgy gyászoljuk őket, mint lombosodó irodalmunk halálukban is összetartozó munkásait. Ma már bizonyos büszkeséggel állapíthatjuk meg, hogy a Szabadka talajából kinőtt munkásköltő és a városba átplántált, de a falutól el nem szakadt Csépe Imre a maguk részéről nagy mértékben hozzájárultak ahhoz is, hogy városunknak ma már újra kilombosodó, pezsdülő irodalmi élete és folyóirata is van. Igaz, ők már nem jelentkeznek többé új verseikkel, elbeszéléseikkel. De azért ez az irodalmi élet és ez a folyóirat az övék is, az is marad örökké. Mint ahogyan a folyóirat is magáénak érzi őket, élön és lobogón — még halálukban is.

A proletársors egykori fájdalmas szavú költője után távozott körülünkben a kék búzavirágtól és piros pipacstól tarkálló bácskal búzaföldek melegszívű költője is.

Elment, de örökségét itt hagyta mélyen bennünk. Emlékezünk rá, és életet tanulunk tőle.

i — r

HÁROM BILINCS

Ülök az udvarban a kerítés mellett, és nézem a feljövő holdat, amely a kémények között, mint egy nagy aranypók sugárszállaira kifeszítve, beles hozzám az udvarba. Mágikus fényének ellenállhatatlan vonzása magához szippantja röpködő lelkemet és vergődik benne az emlékek szárnyain.

„Emlékszel” — súgja a hold. „Tavaszi volt akkor is, mint ahogyan most van, virágálmú, csillagszemű tavaszi éj, és ti mentetek Molnár Jóskaival, két tanyai béreslegény, a szekicsi kaszálok felé. Halászni mentetek. Te vitted válladon a kávékat, a Jóska meg a zsákot, amelyben a háló meg a főszerelés volt. Fiatal tüdőtök feszült a tavaszi levegőtől, amely pacsirtákat tanító füttyei hagyta el ajkatokat, miközben élelődtetek egymással. Szemetek meleg tűzében ennivaivóan édes volt az élet, szelíd és gyönyörű a világ, megértő és jóságos a sors, biztató a remény, fényes a jövő, és olyan messzi a halál, hogy a gondolatokat sem érte el. Szívetekben szerelem ért, piros szép tűzvirág-bimbó, amely héjából már hasadni készül, hogy majd egy kék tűzű hajnalon Auróra csókjától kicsattanjon a lélek kertjén...

A kaszálok aljába érve, ahol az ér a falunak fordul, megállítok a kanyarban, főszereltetek a hálót, és leengedtetek a vízbe. Az első húzástokat én is szorongva lestem. Mikor a háló a víz fölé ért, bele-néztem és úgy láttam, hogy rengeteg ugráló, guruló ezüst haj hempe-reg benne, mint amikor valaki ponyván szárítja az ezüstpénzt és hajtja-rázza egy rakásra benne. A víz csobogott, pengett a hálólyukakon áthulló halak miatt. »Lesz fogás« — mondottad a Jóska-nak. »Rengeteg a kishal, márpedig ahol kicsi van, ott nagynak is kell lenni...«

Arcotok az örömtől versenyt ragyogott velem, amitől olyan világos volt a völgy, mintha a nap szórta volna sugarával tele. Főnt a domboldalakon a fakadó szőlők között árnya nőtt minden gyümölcs-fának, s a szurdok akácerdejéből bagolyhuhogás vinnyogott felétek, amire azt mondottátok, hogy szói a halálmadár. Újságpapírba csavart szűzdohánytok föl-föllobbant szippantgatás közben, mintha csak láng-szoknyás kis lidércányok ugrándoználak az ér oldalában, ahonnét húztátok a hálót és vártatok a nagy fogásra. Tudtam, hogy lesz fogás, nem is kicsi, nagyobb-nál is nagyobb, de nem szólhattam, hogy: Vigyázzatok!, mert akkor még nem értettük így meg egymást, mint mostan, és egy roppant távol átkialthatatlan jeges messzesége választott el bennünket egymástól...

Emlékszel? Úgy kilenc-fél tíz lehetett, amikor a hegy alatti dűlő-úton egy hosszú szoknyás nőalak tűnt fel, aki a falu felől jött és a szurdoknak vette az irányt. Nem sokat adtatok rá, azt gondoltátok, hogy biztosan valami tanyai asszony lehet, aki egy kicsit elkésett. Még akkor sem vettétek számba, amikor néhány perccel később ismét víz-

szafordult a falu felé. Csak húztátok a hálót és beszélgetetek csöndben a lányokról, a tanyák szép asszonyáról, akinek fekete szemében már vergődni kezdett tizenkilenc éves lobogó lelked. A nekihevült beszélgetésben észre sem vettétek, hogy a hátatok mögött mi van, hogy három szoknyás alak kerít be benneteket, mint hajtóvadászaton a nyulakat szokás, és tovább se ki, se be út nincsen a körből. Mikor egészen odaértek hozzátok, akkor láttátok, hogy a szekicsi rendőrség vetett hálót nektek. A halak helyett titeket fogtak meg könyörtelenül. A rendőrzetű egyenest neked rontott, rád fogta a pisztolyát, és olyan ijedten kiabálta, hogy: »Állj! Állj!«, hogy majdnem elnevetted magad. Álltál, fogva a hálókötelet, és néztél a rendőrre, hogy mi az, megbolondult ez? Mitől fél? Hiszen eszed ágában sem volt elszaladni. Jóska, szégyén kis apró legényke, meglapult melletted és csak makogott, amit kérdeztek tőle: Hogy mertek halászni? Van-e engedélyetek? Persze hogy nem volt. Erre a rendőrzetű azt mondotta az embereinek, hogy tégedet, a nagyobbikat, aki már akkor is tagbaszakadt óriás voltál, azonnal verjenek vasra. Meg is kaptad csuklóidra az első nikkelezett bilincset. Kezedet előre vasalta, hogy a hálót úgy, ahogy a vízből kivették rúdjánál fogva, be bírd vinni a válladon a laktanyára. Útközben mosolyogtál és élvezted a cincogó csengést, amint a lánccsössze-
verődött a lakattal lépteid közben. A laktanya udvaráig kíséritelek benneteket, ahol — miután letették az udvaron a hálót — eltűntetek az épületben. Még azután is sokáig ácsorogtam, ólálkodtam ott, fölkapaszkodtam az ablakokra, bekukkantottam a pincelyukba, néztem minden rést, de nem láttalak benneteket, és azt sem tudom, hogy utána mi történt veletek . . .”

„Ha te nem tudod, majd elmesélem én. Először is bevitték bennünket a rendőrszobába, lecsatolták rólam a láncot, hogy ki bírjam forgatni előttük a zsebeimet. Egy öngyújtót és egy marék igazi szűzdohányt kaparásztam elő, no meg a bicskát néhány lécszög és egy csomó madzag kíséretében. Ragyogott a rendőrzetű szeme, ahogyan a dolgokat meglátta. Nem is kérdezte, hogy honnan vettem a dohányt meg a gyújtót, amely abban az időben minden karhatalmi ember legfőbb és legkeresettebb csemegéje volt, csupán csak azt kérdezte, hogy kinek a tanyáján lakunk. Mikor megmotoztak bennünket, nadrágszíjunkat, cipőfűzőnket elszedték, bekísértek a rendőrszoba melletti dűtyiba, s ott egy nagy rakás csutkán nekiborultunk az alvásnak. Először nevtünk is meg mérgelődünk is a dolgon, de amikor áthallottuk a falon, hogy a rendőrzetű a topolyai fináncsoknyára telefonál, szépegni kezdünk, hogy a gyújtó meg a dohány alighanem alánk fog fűstölölni.

Reggel, amikor fölkeltek bennünket, bevezettek a vezető elé, aki azt mondotta, hogy fizessünk száz-száz dinárt fejenként és utána mehetünk haza. Igen ám, fizettünk volna mi, de egy vasunk sem volt, meg azután száz dinár akkor igen-igen nagy pénz volt. Ha nincs, szerezzünk valahol! — förmedt ránk a vezető. Tizenegy órára itt legyünk a pénzzel. Aló mars! — nyitotta ki előttünk az ajtót, s kizavart bennünket.

Utána megkezdtek a sorbajárást Szekicsen az ismerős gazdáknál. Előadtuk, mi történt velünk és megkértük őket, hogy segítsenek

rajtunk, míg vissza nem fizetjük a kölcsönt. Mindenhol meghallgattak bennünket és nevettek rajtunk, de pénzt senki sem adott. Mondottam én a Jóskának: »Kiskomám, ugorjunk ki a tanyára és feléjük se nézünk többet.« Nem — mondotta —, ő nem jön ki, inkább be megy vissza a vezetőhöz és kér tőle pár napi halasztást, amíg a pénzt megszerzi. Hátha azután majd hajkurásznak bennünket, ami még rosszabb lesz. Az apja osztrák-magyar rendőr volt, még most is tudja a törvényeket, és ő is sokat tanult tőle. Jobb lesz, ha halasztást kérünk. No — gondoltam magamban —, ha te nem jössz ki a tanyára, én sem megyek, visszaballagok veled a laktanyára. Úgy is volt. Visszamentünk.

A vezető akkor már nem volt bent, mert a fináncokkal kimentek hozzánk a tanyára. Addig mi vártunk. Két óra felé jött meg a koma szemére húzott sapkával szörnyen mérgesen, hogy nem találtak több dohányt, mert én hoztam el magammal az utolsót.

— No van pénz? — kérdezi a Jóskától.

— Vezető úr! — mondja neki nyájasan a Jóska. — Legyen szíves pár napi halasztást adni...

— Nincs pénz? Azt a kutya erre-amarráját... — káromkodott a vezető, és a kezében levő bikacsöökkel elkezdte püfölni a Jóskát, ahol csak érte, de úgy ám, hogy csak úgy szállt szét a tolla a komáznak. Erre a vad kegyetlenségre sámsoni erő szállt meg és úgy gondoltam, hogy ha most engemet is megüt, elkapom a nyápic kis embert és úgy odavágom a falhoz, hogy menten kettétörök, azután pedig kiszaladok és elbújdosok valahol a világban. De bizony erre nem került sor.

Mikor jó kidühöngte magát a komámon, kinyitotta az ajtót és ismét kizavart bennünket. »Ugye, komám — mondottam a Jóskának, amikor megindultunk a szekicsi kistemetőn át a tanyavilág felé — hát ezért érdemes volt visszamenni? Halasztást kérni? Ezt a verést magad is elhalaszthattad volna, ha rám hallgatsz...«

A hálóm ottmaradt náluk az első bilincsenkkel együtt. Kint a tanyán akkor már a gazdaasszonyom szötte rám a hálóját és készítette az új bilincset a szívemre, azokat az édes láncszemeket, amelyeket rózsából kovácsol a szerelem illatával, tövisével együtt, és amelyek sok esetben mélyebbre vájják magukat, mint a csontig hatoló igazi láncszemek.

Ötvenhét éves vagyok, ezt a második bilincset is kihevertem, ebből is már kiszabadított az idő, de csak azért, hogy mindazt, amit szétéptem, leráztam magamról, most eggyé kovácsolva a lelkemre verje, hogy álmomban is hallhassam csörgését. Ebben szenvedek legtöbbet, az emlékek bőrtönében, a társtalanság mély sötétjében, a családom körében csakúgy, mint a lebujok kocsisborát védelő társaságban, vagy az önmagukat nyakpántba szorító gögösök istensége között. Szellemileg béreskoromban nem voltam úgy magamra hagyatva, mint mostan...

Ó, hold, ki ott fent jársz és kélsz a hideg világok roppant birodalmában és minden kis résen belesel a titkok mélységeibe, ó, mondd, van-e még a részemre bilincs készítvé több is, vagy már ez is elég, hogy elkárhozzon benne önmagát megvetve a lélek?..."

(1972)

FEHÉR FERENC

SZENTELEKY

*Itt éltél hát, bátyám, szikár előd?
És negyven évig volt hozzá erőd?*

*Látlak, te reneszánsz spleen, te árnyék:
kamáslid féltve, a sáron átlépsz...*

*»Vigye más!« — díványra dobod a táskád,
nézed a couleur csapzott akácát;*

*lesed, mit hozott a posta mára
(a porban fuldoklók szalmaszála),*

*s betegre reccsensz rá ingerülten,
te líteráris jószág, te hűtlen!...*

*»Elmentem!« — táblád kitéve,
behullsz a Proust atlantisz-vizébe.*

*Még elhörgöd: »Evoé, drága hordal!« —
s rárogyansz koporsó-asztalodra...*

*A Csáth ópiuma: ugye, hogy kell a
helyi szlenezethez Isola Bella!*

*Mert léregként fúr, furdal a sejtés,
hogy mindennek folytatása lesz még...*

*Szól majd a költő, ha lesz még kinek,
vagy versével sírodra vérzi meg,*

*te szökött előd, te Fény, te Árnyék,
ki kamáslid féltve, hátunkon átlépsz!*

GOLNIK

*neked a tüdőd nekem a torkom
nekem a tüdőd neked a torkom*

*nekem hungáriád nem adom olcsón
nekem hungáriám nem adod olcsón*

*neked a mi gólniki koporsónk
nekem a te gólnikod koporsón*

*neked a versem fekete orsón
nekem a rajzod fekete korsóm*

*rajzod rostjában rostokká oszlón
maradok magamnak poroszlóm*

AGYAG

*Fájdalomtalan mélységek
csigás halcsontporos őshűllős üledéke
tavak lagúnák folyóágyások padmalyok és sirgődrök
fájdalmakat elnyugtató ős-vánkosa
lánckapcsolódású ásványok
kristály-rácsos titok-némasága
lehúzó utolsó ágy és végső föllsmerés
Istenek meg vézna karú kisgyerekek álom-gyuracsa
nap-lángba magma-kemencébe visszavágyódó öntudatlanságunk
az őslény-eszmélés víz-oxigénjét
csak ezerfokos izzásunknak visszaadó makacsság
örökkévalóságba meredt arcunk
egyetlen átváltozási lehetőségünk
Agyag*

*Teremtés képlékeny csodája is
bunkózó szőrös kart
kőkést szorító ujjakat
szelíd játékosságra rávezető ámulás
halálba gémberedett gyerek-kezeckébe
babát sípot lovacsát elhelyező hit
a továbbjátszás lehetőségének agyag-hite
pannóniai nirvánánk mészberakásos csonthamuja
meséink griffjeinek röpte keleti urnákon
lovak meg bikák gőzölgő vére görög templomok tájfalban
római sírok agyaglámpásainak kocsonyás olaja
korallvörös terra szigillaták szamoszi békéje
asszír mázas téglák
lépcsőzetesen égbe fölvezető álom-létrája
keresztes vitézt homokba rogyasztó rodoszi korsók bora
hit megnyugvás álom és lelkiismeret
lánckapcsolódású genézise
Agyag*

Pápua gölöncséredények feketéje
mezőtúri fazekasok füsttel égetett gyásza
fénylő földhöz verdeső azonosság
kőkori sírok festett agyagedényeinek
svájci cölöpépítményeknek
alföldi parasztházak festett falainak
vasoxidja
fénylő földhöz verdeső azonosság
Egyazon lehetetre vágyó
Agyag

Fehér és kobaltkék
tulipános izzású kályhák hamvadhatalatlan tüze
narancsszín alapon kék rozettával
kék alapon levélékiáttérrel díszített címeres tálak történelme
kislány-derékről lehulló ruhácska látomás-karcsúsága
székely bokályok
ónmázás edények átlátszó szitakötőszárny-sárgája
mérgező rézzöldje
mangán-ibolyája
virágbokrétája
szegfűje
harangvirágja
leveles szőlőfürtje
kancsók kupák korsók bögrék és köcsögök
tengericsiga-suhogású öblössége
béke képzetét őriző törékeny csoda
Agyag

És asszonyujj varázstevése
vízmélyből támadó rémekkel szelldítő játék
kétszer tűzbe rakott álom-próbatevés
sámános anyafurfang
a kisgyerek álmát riasztó képzetek
ólomöntéses alakzatba dermesztő furfangja
a halálig játszadozás tűzláng-lehetősége
a máz porusokat jótékonyan eltömő
vigasz-kenőcse
néma kicsinyek mécszláng-értelmének
táplálása
a fájdalomtalan és hangtalan anyag
tapintható simogatható téphető gyúrható érzékletessége
asszonyujj varázstevése
Agyag

SZIGET AZ ASZFALTÚT PARTJÁN

Életemnek erről a szakaszáról hadd meséljek most — csak úgy, nagy vonalakban persze. Mert ha feljegyeznék minden apróságot arról, ami velem történt, nagyon sok árkus papirost kellene teleírni... csak úgy nagy vonalakban mondom, odavetve, beszélek. Koptattam a lábam sokáig kenyér után, míg végül kivetett a véletlen egy benzinkút szigetére.

Valóban sziget egy ilyen hatalmas benzinkút, egy benzintöltő állomás, sziget az aszfaltút partján, oázis egy nagy síkság kellős közepén... ez a mi szigetünk azt a nevet viselte, hogy OKTÁN. (Megint egy sziget — mondod majd, hát neked mindig a világtól elkülönülve kell élned? Nem tehetek róla, de velem ez így történt!)

De csak sorjában, szépen. Kerestem a városkában helyet, állást és kenyeret, de hasztalan... elrágta a szerencsémet a toportyánféreg; utolsó kis pénzzel aztán elindultam világgá. Kimentem az országútra egy csütörtöki napon; volt velem egy bőrönd, meg egy hátizsák, a bőröndben két váltás fehérnemű, meg egy nagykabát, a hátizsákban némi élelem, szalonna, konzerv és egy hófehér nagy veknikenyér. Ha most azt kérdezed, miért nem a vasútállomásra, vagy az autóbusszállomásra vitt a lábam, hát csak azért, mert úgy gondoltam: egyszerűbb az ujjamat felfelé böki s állni az út szélén, amíg valaki felvesz. Mesélték mindenütt, ez a legeredményesebb, leggyorsabb utazás mostanában és főleg... a legolcsóbb.

Álltam ott az úton és tűnődtem: de nagyot is lendült a világ! Nézd: aszfaltcsikok mindenfelé, s hogy robog rajta a sok autós, a sok tehergépkocsi, motoros! Milyen egyszerű lesz itt alkalmas kocsit találni, amely tovaröpt. Ott álltam egész délelőtt és egyre csüggedt bennem a remény... ott álltam délután is, anélkül, hogy csak füle botját megmozgatta volna valamelyik gépkocsi, kiáltásomra kisujját sem mozdította, nem fékezett egyik se, nem reagált arra a nyilvánvaló törekvésemre, hogy utaznék mint potyautas, autóstoppal. Mi történt, miért keményedett meg úgy a kocsivezetők szíve? Később tudtam csak meg, hogy két napnak előtte ezen a tájon valami gonosz felkérkedett, kifosztott egy Fiat kocsit... igen, a potyautas leütötte a sofört, aki jószágon felvette őt; ezt mindenki olvasta úgy látszik az újságban, hallotta a rádióhírek közt, ezért volt kemény az én irányomban is az autósok szíve. Késő délután szemerkélni kezdett az eső, s én még mindig ott álltam mint tüzes felkiáltójel: emberek, hát velem mi lesz? Nektek megadott a védett, jó meleg kocsi, vagy legalábbis egy teherkocsi sajníja mögött figyelni a világot... de én jaj, százszor szegény,

kénytelen leszek majd egy autóbust leállítani és pénzért utazni, ami számomra egyben végveszedelem.

Késő délután — ismétlem — egészen sötét gondolatok keringtek már bennem az élet teljes értelmetlenségéről. Nem tettem volna egy garas ára reményt sem arra a kopott teherkocsira, amely elhúzott előttem... s akkor kilépett egyszerre a csoda, amely — akárhogy tagadjuk is az életben — van és létezik. A csodát úgy hívták, hogy Céger Pali, az ő lába lépett a kopott fékre, és ő állt meg és intett: jöjjön! Jöjjön már na! — sürgetett türelmetlenül, ahogy nyulkáltam a koffe-rem füle felé, elámulva, hogy ilyen is van, aki felvesz a kocsijára.

Mogorva ember volt, teherkocsijának üléséről fityegett a lószőr, kemény volt ez az ülés... de hát nem volt miben válogatnom. Felvett a mogorva jóember és kész.

Felvett és nagyon nézegetett — ennek van valami gyanúja az irányomban. Hát volt neki, mert megeredt a szava egyszerre.

— Hallja, én magát ismerem. Én magát fuvaroztam pár hónapnak előtte...

— Nem járok én teherkocsin — igyekeztem hitében megingatni, de ő, a Céger Pali csak mondta:

— Persze, hogy ismerem. Én magát úgy fuvaroztam mentőkocsin a főkórházba, éppen magát. De hát — tette hozzá — hogyan is emlékezne, maga akkor fehér volt, mint a fal... azóta talán már fel is vág-ták a hasát odabent, vagy nem?

— Nem — szóltam —, műtetre nem került sor. Furka főorvos nem javasolta. Szóval maga volt a jótévőm?

— Jótévő? Nyavalyát vagyunk mink jótévők, fizetésért megy ez, újabban úgy, hogy minden betegszállítás egy fuvar, így számolják el az irodában.

— Aki kihozott (mert mentőkocsin hoztak ki), arra emlészem, de magára nem. Aki kihozott, olyan szépen dudált a szirénájával.

— Dudáltam én is, de kiesett a csecs a számból, nem vagyok én már mentőkocsi, csak teherfuvarozó... Beáltam a szürkék sorába. Vége annak, hogy mehetek olyan sebesen, ahogy csak tudok, hogy villog és forog a kék lámpás, hogy nekem a sarki közlekedési az semmi, mintha ott se lenne... csak ráeresztem a hangot, hogy iii... ooo... iii... ooo és ő is ugrik félre, mindenki félreugrik, mert jön a Céger Pali. Beadott nekem a lakodalom — tette hozzá.

— A lakodalom? — Úgy meredt rá a tekintetem, mint a kíváncsi-ság szobra (bár kíváncsi szobrot sohasem láttam, de ezt így mondják), szóval bámultam rá tátott szájjal, ő meg mosolygott keserűen.

— Az, az, a lakodalom. Volt nekem egy haverom, tudja, falumbeli, de nem találkoztam vele régen... de hát találkoztunk összel... vagy inkább úgy a nyár végén volt az, éppen akkortájt, amikor magát is befuvarozták a főkórházba. Akkor találkoztunk, ő meg mondja: vasárnap esküszünk! Kit vettél el? — tettem fel a kérdést. — Kiderült, hogy én még a menyasszonyt is ismerem. Na, ez az...

— A lakodalom adott be nekem — mondta Céger Pali. — Mert ahelyett, hogy szabad napomon a nagygarázsban hagytam volna a

kocsit, kivettem belőle szépen és mentőkocsin mentem a lagzira. Ez még nem lett volna baj, a baj ott volt, hogy nagyon jól éreztem magam a lakodalomban és sétakocsikázásra vittem az új párt (úgy lop-tam ki őket a lakodalom kellős közepéből, erre a furcsa nászútra), és hogy megmutassam, ki a Céger Pali, ráeresztettem a százötvenet... Fene tudja, miért volt gyanús ez a robogás egy rendőrájárőrnek... úgy lehet, hogy nagyon óbégáltak odabenn az utasok részegen és az ő finom fülük meghallotta: nem beteg jajong odabent a mentőkocsi ülésén és az ágyon, hanem részegek gajdolnak ott... leállítottak hamar... s hiába volt minden rimánkodás: elment a levél violaszín pecsét alatt, másnap jött a parancsolat: kirúgott a kórházi munkaközösség. Azóta vagyok én teherfuvaros 0. városkában, ahová most magát viszem.

— Tovább nem? — kérdeztem bátran.

Ingatta a fejét. Tovább nem, hacsak nem vár rám holnap reggel a Zegzug kocscsma sarkán, hacsak nem vár rám ott.

— És akkor tovább visz?

— Fenéit viszem tovább. Visszaviszem R-be. Mert én csak ezen az útvonalon közlekedek most: kenyeret szállítok.

Ez se valami nagy üzlet nekem — gondoltam —, mert ha visszavisz R-be, ott vagyok, ahol voltam, azonfelül, hogy kocsikáztam, ugye. Meg hogy találkoztam a véletlennel... bár az is valami.

S már közeledtek is felém az 0-beli házak... na, gondoltam, vége az autós dícsőségnek... szedelőzködtem is lefelé:

— Itt kiszállunk ugye? — kérdeztem jótevőmet.

— Itt még nem, itt csak várakozunk egy darabot...

— Várakozunk? Nekem jó, nekem mindegy, nekem úgymint minden, minden mindegy... lényegében azonban itt is tanultam valamit. Az ember mindig tanul, örökké tanul.

— A fizetés gyatra, a kilométerzs is gyenge... csak a napidíj, amin még lehet egy keveset keresni...

Igen. Ez volt a várakozás titka.

Ismeritek-e a modern utak csárdáit? Nem a hivalkodó, neonfényes motelekre gondolok... Ezek a városok határában gyökeret vert út menti vendéglők: az autókitérők torkában meglapuló kis fehér vagy szürke épületek — sokszor valamivel beljebb az úttól — pompás kis pihenőhelyek. Naplémentekor itt lassan vánszorgó tehergépkocsik vagy személyautók (mintha tűnődnének: megálljunk-e) szóval lefékeznek a csárda előtt. Aztán kinyílik az autó, kilép a kocsivezető, vagy kilép egy-két utas is, s megindulnak vontatott léptekkel a kis magaslatra, ahol a fehér csárda áll.

Mint a kísértetjárás, olyanok ők az alkonyatban. Mintha lassított filmet nézne az ember: megdörzsöli a szemét, hogy mi történik itt? Hát még ott beljebb, a fehér asztalok között, ott is minden olyan lassú, meghalt az eleven pezsgés. Egyetlen pincér fogadja és megnyugtítja a vendégeket, hogy »mindjárt jövök«. De ők csak legyintenek. Ráér, barátom! Ráér! Őnek az asztaloknál, nem vidámak, nem hetykék... kicsodák ők vajon, kicsodák ugyan?

Ezek... hogy is mondjam csak, ezek a rapidíjhizlalók. A messzi városokban, ahonnan elindultak — visszaútban hazafelé —, még nagyon is virgonc és eleven fickók voltak. Gyerünk, gyerünk — nógatták a kocsivezetőt, türelmetlenkedtek, alig közelítették meg azonban lakóvárosuk, működési helyük határát, egyszerre csak ólmos fáradtság vett erőt rajtuk. S e fáradtság tudományos neve az a kétely, hogy kivan-e már a rapidíj? Mert ha nincs ki a rapidíj alkonyatkor, akkor minek sietünk úgy haza? S ez a felismerés hirtelen természetbarátot varázsol minden autósból... minden autósból, akinek menetlevele van a zsebében és abban még kitöltetlen a hazaérkezés időpontja. Milyen pompás ez a naplemente itt a csárda körül — zendít rá az egyik... kicsit megállunk, mondja a másik. S ha már megálltak a csárdánál, be is mennek. Aztán nézik az órát, melynek mutatója csigalassan mászik előre... de hát soká lesz még igazi napszállta, illetve napdíj-szállta. Hogy isznak? Hát isznak is, de mértékkel... de inkább csak feketét vagy szódavizet, mert eszükben van az asszony, aki »lehelj csak rám« köszöntő szóval fogadja őket. Némelyik bátran kolbászt is rendel, annak fokhagymaíze elnyomja a spriccerek szagát.

Ilyen volt az a csárda is, ahová némi várakozás után mi is betértünk. S jöttek ólomlábon járó gépkocsikerékek a rapidíjhizlalók... S számolták velünk a perceket. Még egy fél óra és indulás. Addigra lemegy a nap, a vérvörös korong, már mutatkozik a gömbje az ég alján, és mire eléri a szemhatárt... négy meg nyolc az tizenkettő, további négy az tizenhat — menetlevelek nyelvére lefordítva: a megérkezés időpontja délután öt óra. Vagy fél hat. És kivan a rapidíj.

Hej-haj, emberek, igazán nem nagy dolog az a fél óra. Fél órára minden kocsivezető talál jogcímet a kerékjavításra, motorpíszkálásra. S ezalatt is halad a mutató, lépésről lépésre. A napkorong valóban lebukik a határban, a rapidíjjasok sóhajtanak, lassan fizetnek és megindulnak a veszteglő kocsi felé, mennek lépésben, sóhajtozva... Öreg este lesz, mire beérnek a városba, és kilesz a rapidíj.

Am arra délnék messzi, mi az a nagy fény, mi az a sok égő reflektor, amely utat vág a homályban a haladó gépkocsinak?

Azok az esti váltást hozzák ide. A gépkocsi, amelyek természetes robogásukban elérték a fél rapidíjat... de miért ne lehetne abból kerek egész. Miért ne néznék meg itt a felkelő holdat? Már lassítanak, közelednek a csárda bűvös krétaköréhez... sőt átlépik a krétakör határait. S haligatják máris áhítattal a csöndet a csárdában, a végtelen időt, ahogy mászik előre lassan és halad, olyan célból, hogy kilegyen éjfélre a menetievélen a teljes rapidíj...

Céger Pali gondolatait így sikerült nekem a baráti kéz érintésének varázsával — két spriccer között — magamba átömlesztieni. Utána, mikor kijött a hold, elmentünk Palihoz aludni: felesége mérgesen fogadott, de azért szorított szállást nekem, meg is enyhült, amikor a sofőr elmondotta, hogyan fuvarozott engem a mentőkocsiban és így mentett meg (talán) a halál elől. Ebben az asszony isten ujját látta, és még egy pohár meleg tejet is letett a vendégszobában, a vendégágy éjjeliszekrényére.

Írják a könyvek örökké, hogy világrengető négy nap... vagy világrengető három nap... ám hogy az ember életében is van ilyen három-négy nap, azt az ember mélyen a saját belsejében őrzi, mint örök titkot. Világrengető három nap volt nekem, amikor Céger Pali kétszobás otthonában megittam azt a pohár tejet és... vártam. Vártam egy újabb csodát, amely engem elröpít innen. Sehol az égvilágon — ez a szegényemberek örök szövetsége — nem fogadtak volna engem ilyen részvétellel és megadással, mint ebben a házban éppen: a hajdani mentőkocsisofőr megjött alkonyatkor (kivárta persze az alkonyatórát abban a csárdában) és hűmögve közölte velem, hogy nagy szerencsém akadt. Holnap reggel az egyik kolléga odébb visz a széles aszfaltúton: talán majd akad aztán valaki, aki még odébb szállít. És akadt! Úgy adtak engem kézről kézre — megfelelő ajánlással — a gépkocsivezetők, hogy nem volt más dolgom, csak beülni a gépkocsiba, a teherkocsiba és — legfeljebb kívárni egy újabb napidíjat — odébszállni megint a kék végtelenbe.

Utaztam, emberek, és ez pompás dolog volt: a kétszázadik kilométert mutatták már (összesítve) a kopott teherkocsi még kopottabb jelzőszerkezetei, mikor aztán... hirtelen megszakadt a lánc. Sajnálkozva vakarta fejét az utolsó sofőr, senki sem volt, aki odébb röpítsen. Idegen ember volt, beszélni már alig tudtam vele, csak mutogatott testvériesen, kolbászolt osztozott meg velem és alhattam a sofőrkuckóban... csak aztán senkinek egy szót se, mert ez nálunk tilos.

A világrengető három nap utolján érkeztünk meg egy nagy-nagy térségre, ahol nem volt éppen semmi, csak egy benzikút. De micsoda benzinkút! Úgy állt ott az út mentén, mint egy kacsalábon forgó várkastély, félkör alakban kínálta a teméntelenül sok olajat, meg mindenfélét, színes üvegekben... az aszfalttérségen pedig a pumpák, három pumpa, amely egyre ontotta a hajtóanyagot, ha akadt kocsi persze, amelyik leállt. De csak ritkán állt le itt jármű... ezt a benzinkutat csak most iktatták be, csak minap szentelték fel, s kétoldalról régebbi kutak szippantották fel a sofőröket: ennek már nem jutott vevő. De makacsul csillogott a versenyzés, a konkurrencia keresztútjában a lila számlap, hogy OKTÁN; itt állt le a sofőr, s intett, hogy majd leszállunk. Nosza, gondoltam, itt kitélt nekem a világrengető három nap, itt állok majd a pusztában és bökdösöm felfelé az ujjamat a benzipumpa szélén: hová jutottam... s hogy jutok innen tovább?

Ez lett aztán a hajlékom. Itt kerestek egy harmadik segédet — egy kocsimosót —, s a sofőrbarátság hajszálerein keresztül pedig én jutottam bele ebbe az állásba.

ÁG ÉS SZIKRA

Az élet zajlik,
zubog,
csörgedez.
Viszi magával
azt, amit
mindig
későn látunk meg.
Ami akkor tűnik fel
az eszméletünkben,
amikor elkapja
az örvény,
egy gyermek keze,
a szél sodrása,
vagy
amikor bearanyozza
a nappal,
a víz csilláma.
Az élet csörgedez,
halad,
suhan,
mint az álom,
és szüntelenül
visz valamit:
egy gondolatot,
egy várákozást,
egy bánatot,
egy találkozást,
egy gyászt
és egy reményt ...
És áll egy ember,
egy lélek,
egy kinyilatkozás
mindig,
az Élet mentén,
és nézi a nagy
és állhatatos
és fényes
folytonosságot,

s benne a
sodródó szirmot,
a madár tollát,
egy zöld ágat,
egy papírhajót,
egy halott bogarat
és egy fadarabkát,
egy egészen
hasztalan,
cél
és küldetés
nélküli,
halálosan fakó,
korhatag fadarabot ...
A kezébe veszi,
és kölcsönadja neki
a tudatát,
és aztán azt kérdezi,
valahonnan
a fa lényegéből:
lehetséges,
hogyan én vagyok ez? ...
Lehet,
hogyan én vagyok
a korhadt ág
néma
őseszmélete,
a kárhözatra ítél
szikra,
mely lángszilrommá,
vakító
szent és
szárnyaló
ujjongással
sohase
magasztosulhat;

dermeteg,
vak világ
értelemjelével
soha se fényel,
se a sötétségben
a nyomor világtalan,
kísértetes
csillagrendszerében
értelmetlenül
bolygó
üzeneteként nem
fogan,
amelyről a nagy
fehér sas,
a holnap,
az örök pillanat
tisztá gondolata
betájolná az embert
a végtelen,
okos
világmindenségbe ...
Lehet,
hogyan én vagyok az ág,
amit a
végtelenségbe
sodor az idő,
s amelyen életszín
hosszannás bimbó
soha ki nem gyullad
lélekbe rekedt,
naptalan múltnak,
se látnok-jövőnek
dicsőségére,
mert holt volt az Élet
méhében már
örökkön örökké ...
Amen ...

FÜLÖP GÁBOR

**EGYEDÜL VAGYOK A HAVASOK ALATT
ÉS A VILLAMOSMEGÁLLÓKBAN**

kitárom kabátomat
a halleluja-szívű szélbe
s fenyőfát harap mellembe
vásott sugaraival a nap
a nap
— melyben meghalt kisgyerekek
fekete kesztyűi imádkoznak szüntelen —
hegyekkel és kávéházakkal
labdázik bennem
akár nehéz evezőjével kharón
de nem melegít ha fázom
nem melegít ha fázom
és hiába sirom el mint didergő kisgyerek
előle a mogorva felhőt
veszettül szízik tovább
az ég kék haván
mögötte izzó fénycsóva a sálja
meggyötört útjelzőtábla
ezer kallódó délibáb-barát felé

de a nyomot tüstént beharapja a kék
csak emlékeimben él tovább az iv
nyakamba szívárványt fonnak a lányok
slmogató mosolyuk nem vidít
nem köp már elcsépelet virágot
sablonná lett a hajnali nász
nevetnek rajtam az álmok
lelkük pezsgőjét
hasztalan bontják értem a barátok
hiszen nem melegít
nem melegít kiszáradt szavuk ha fázom
biztatásuk elgurul az aszfalton
a letolyó felé

*hamut gyöngyöznek a lámpások
lángjukban megfagyott könny csorog
torkomból pókháló rohan a számba
kezemből táltos szerelmet átkozok
élesre töltött emlék-kolomppal
járnak nyomomban a pásztorok*

és ő sem

*ki szalmaszálon szippantja szívemnek havát
nem jön értem ha várom
nem szalad
nem nevet belém dopping-másodperceket
nem melegít ő sem ha fázom
nem töri le értem arcomról a rácsot
nem csinál nagytakarítást avas szememben
leköplek megöllek
forró viaszkot öntök a szádba
te áldott-átkozott
felgyújtom érted a kávéházakat
és üres cigarettásdobozokból
építetek körénk barokk mesevár-falat*

de félek és fázom

*te is mint az ezer barát
hideget dobolsz ütemesen-megállíthatatlanul
hideget dob hiányod
hideget dob jelenléted felém
mosolyod devalválódott
melledből kiszikkadt harangszó szökik
józansággal bosszulod meg a józanságomat
útállak mert tudod
hogyan nem szívvel
borral
dudálom belém a kannibál-mámort
egyedül vagyok a havasok alatt
és magam várok a villamosokra
jégmezőn ordítom számból a lángot*

neked adom

*zászlónak tűzd ki
gomblyukadba a nyálkás művirágot*

KÍSÉRLETEK PRÓZAVERSÉRT

LÉLEKFÖRDŐ

Most dörög az ég, régebben bongó hordókat gurigáztak odafönn, a zengés hangszeréből pedig lángnyelv-karcsúságú istennyilák ostora hasított repedést a szilvakék églepedőn olyannyira, hogy most mély-szúrós kerti fűbe, vagy szerelemtől illatverejtékes párnákba fúrjuk szegény-fehéres fejünket, hogy ne is hallanánk az égi muzsikát

A félelem ideje ez is éppúgy, mint ama más, múlt idő

Alumíniumfényű templomtorony körül kerengtek folyton-folyvást ezek a villám-manillák, láthattam jól a mennyei fénytől megvilágított bádogpikelyeket, s az úr hajlékától elrugaszkodó, elektromos delejtől kergült-bolydult madarakat is

Ó, istenem — gondoltam akkor én mindjárt —, ez a lezúduló zápor megmossa maradék nélkül, megmosdatja kellő alaposággal a házak tetjét, a kerteket, az utcákat-utakat, elfolyó patakjai poklok felé sodorják az anyagi világ hulladékját-szemétjét, de — gondoltam elszoruló szívvel — megfürdetheti-é az égi harmat a lelkeinket egyaránt

A te nemtudoménmilyen lelkedet, amelyen tüdőkavernák bozontos tenyészeteként ül meg a bűn, vagy az én veszendő lelkemet, amelyet imár a röntgenekrán sem tud átvilágítani

Bőlevű csatornák alá csüggeszkedve, patakfolyamok árjában ázalék-állatkák között nyársként pörögve, a világ valamennyi vize vízesés-terhének függönyétől roskadozva a te lelked és az én lelkem, úgy mondom, sivatagos kóróként, egykori s eljövendő bűnöktől perzselten-foltozottan, akár a talaj sója, ki- s föloldhatatlan

KÚT UTCA

A faluszél nem az utolsó házaknál kezdődött abban az őszi faluban, abban a késő ősziben

A falu széle egy egész utcából állt, egy meredek, a földekre fűgén szaladó utcából

A Kút utcából, ahol sértő volt madártorokból füttyöt hallani, sértő volt a vacsorafőzők kéményfüstje, inkább hótoll, hódunna illetet volna a kicsi hajlékok kalapjára

Oda is és a szárnyas fák sátrára ugyanígy

Nyomasztóbb légkör sokkalta természetesebb lett volna a félénkeskedő, idegenkedő szempárok ellenséges tűzésnek az erre tévedő idegenre, a süttogások S betűi, a félrebillentett tőrősvásznon-függönyök mögül kifelé kandikáló, legeslegöncélűbb élet kirakatán túl

E folytonosságot nem olvaszthatta szét semmiképpen a harangzene, mint ahogyan a szik-göröngyöt sem olvaszthatja széjjel egyetlen kis harmateső, vagy a locsolókígyók megbízhatatlan vízsugara sem

FAMENTES IDŐBEN

Az öregember kenyeret szokott sütni életében. Akkor, amikor elfogyott a lisztje, el az élesztője, elfogyott ő maga is. Összeégett, akár valami kemencében felejtett kifli, az öregember, meg is görbedt éppen úgy, amíg élt

Famentes időben élt

Az öregember meg volt győződve arról, amíg élt, hitte nagy bizonyossággal, hogy a falvakban csak szegények élnek, a kisvárosokban már jobb módúak, a nagyvárosok pedig, ó, a nagyvárosok, azok hemzsegnak a dúsgazdag emberektől

A világot sem szerette ezért, amíg élt

Nem szerette azért, mert úgy tudta, a sors őt magát rossz helyre plántálta, a kisváros sajtóságos talajába, holott — szegény lévén — faluhely felelt volna meg neki

Úgy lenne igazságos

Ezért is volt boldogtalan világéletében a szegény öregember, s amikor már nem bírta elviselni ezt a példátlan hamisságot, a huncut életet, föl-szegte magát valamilyen kenyérszegő késsel valamilyen podvás kamra padlóján

Mindezt tette — még mindig famentes időben

PÓKER

»Vagyunk mi hárman nagy-nagy barátok egy teadélutánon. Vagyunk mi estefelé, vagyunk mi hárman most, s éjfélre járván, kitalálunk egy ördögös, mindeddig még ösmeretlen, gonoszka társasjátékot

Mivel mindannyian harmincévesek vagyunk most, ezért sorshúzással szeretnénk eldönteni, ki érdemel közülünk hosszú életet, s kinek kettőnek kell abbahagynia

Igy pókerozgatunk éji órán

A nyerő majd átveszi a két másik kettő harminc-harminc évét, átveszi, hozzácsatolja a magáéhoz, tehát a még föltételezhető harminchoz

Könnyű most már megállapítani, hogy egyikünk elélhet bizony százhusz kerek esztendeig

Mi három barátok nagyon szeretjük egymást, ezért is szántuk rá magunkat ma éjjel erre a furcsa játékra: aki a kártyacsomagból a legmagasabb értékű lapot emeli, az közülünk ajándékba kap a másik kettőtől harminc-harminc esztendő, s így — könnyű számadás — élél majd pontosan százhusz évig

Azok ketten, akik hátralevő életüket elajándékozzák, lefekszenek itt a zenélő óra lába alá a vaságyra, s reggelre elpusztulnak békével

Lapot emelek én először a misztikus várakozás asztalánál, megnézem: a lehető legkisebb érték. Ne játsszunk tovább, mondanám, de ők ketten olvasnak a szememből, s eddig nem tapasztalt hévvel kapnak a kártya felé

Mi három barátok azért továbbra is nagyon szeretjük egymást közel, vagy távol egymástól, szobalevegőben, folytató városi utcán föltelékemberek között, művirág műszirmát szorongatva, poháremelés kis távcsövén egymásra nézve át«

KOPECZKY LÁSZLÓ

HÁZASSÁGKÖZVETÍTŐ

(Hangjáték)

SZEREPLŐK:

Házasságközvetítő	Aliz
Bársony	Sándor
Bársonyné	Annamária

KÖZVETÍTŐ: Jöjjön bátran, kis kedves... Már vártuk... Bemutatom a vőlegényét... Sándor, itt a te kis menyasszonyod. (*Kínos csend*) No, lépjetez közelebb, gyermekeim. (*Élesen*) Sándor!

SÁNDOR:

KÖZVETÍTŐ: (*megköszörüli a torkát*) Hát igen... Elfelejtettem közölni, hogy a kislány is néma...

ALIZ:

KÖZVETÍTŐ: Látod, te tökfey, máris megríkatod a kis aranyost... Jöjjön, Lizácska, töröljük le azokat a csúnya könnyeket...

ALIZ:

KÖZVETÍTŐ: Meg kell értenie ezt a durcás nagy gyereket. Úgy képzelte az eljövendő életet, hogy dallal, csengő kacagással lesz teli a ház... Hiszem, hogy kiskegyed is valami hasonlótélében reménykedett.

ALIZ:

KÖZVETÍTŐ: Na ugye... Hát megkérem: egypár percig várakozzon odakünn az előszobában. Majd én beszélek a boldog pár innenső felével. (*Léptek, ajtócsukódás. Dühös*) Bravó, fiatalember!... Csak így tovább... Az úrfit fehérlóvas királyfinak képzeli magát, akinek a lábánál hercegnők és királykisasszonyok gyűrődnek.

SÁNDOR:

KÖZVETÍTŐ: (*gyorsan*) Jól van, no... Nem akarlak sértegetni... Olyan vagy, mint a túlfújt szappanbuborek... (*Szemrehányóan*) Elhíheted, hogy nyakamba vettem a világot. Nem az én hibám, hogy...

SÁNDOR:

KÖZVETÍTŐ: (*dühösen kiált*) Na!... Különben, eredj. Elegendem van az egészből. Neked nem házasságközvetítőre van szükséged, hanem varázslóra.

SÁNDOR:

KÖZVETÍTŐ: Tedd csak el azt a rongyos bankót. (*Büszkén*) Sztraszszer csak Wagner és harangszó után fogad el honoráriumot. (*Csend*) Na, még mindig itt vagy?

SÁNDOR:

KÖZVETÍTŐ: (*sóhajt*) Értem... Kezdjük előről... Hát, ide figyelj, drága gyermek: elkezdhetem én, ahányszor akarod. Ez a dolgom... Meg most már sajnálak is egy kicsit...

- SÁNDOR: ...
- KÖZVETÍTŐ: Rendben van, nem szereted, ha sajnálnak... Mondjuk így: beazonosultam ...
- SÁNDOR: ...
- KÖZVETÍTŐ: Ne pimaszkodj, nézze meg az ember! A nyelvemet nem nyelhetem le a kedvéért. Jól néznél ki, ha egy néma házasságközvetítő beszélne az érdekedben... *(Nevet, kelletlenül abbahagyja)* ... Csak azt mondd meg, mi nem tetszik a kislányon. Meg se nézted rendesen. Ugye?
- SÁNDOR: ...
- KÖZVETÍTŐ: Ne mesélj!... Csak a szájára meredtél, s hogy az nem akart megnyílni, kihátráltál a képből. Úgy viselkedtél, mint egy kannibál, akinek nincsen étvágya.
- SÁNDOR: ...
- KÖZVETÍTŐ: Ne vigyorgj. Dühös vagyok... *(Sóhaj)*... Mikor megláttam a kislányt először, megdöbbant a szívem. Ó az!... Mozdulata a megriadt őzé... Szeme fényteli... Mosolya muzsika... Ha téged a jóisten nem taszít az irodámba, még boldogan felsikoltok is: »Tetejében: néma!«... Így azonban nagy-nagy elégedettségem mélyén némi szorongás húzódott meg... Hátha őrá is azt mondja: »Nem kell«. Nem... Az nem lehet. A tizenhat előző között volt mindenféle, de ilyen csiszolt gyémánttal csak valahol ébredéstájt találkozhat az ember, s ha a kép szertefoszlott, dühösen veni a fejét az ágydeszkába... Mégis, mi van: a tündérkirálynő belép, s Hüvelyk Matyi zsebre vágja a kezét... *(Bágyadt hangon)*... Keress nekem ott a polcon egy tiszta poharat... Lódíts belé egy kis vizet. *(Papírcsörgés. Pirulával a nyelve hegyén)* Övöblivítsd kivi kivicseit... *(Kortyol)* Fúj, de randa íze van!... Tudom is már, hogy mit fogok csinálni! Elválok a harmadik feleségemtől és elveszem én! Neked meg majd találok egy fecsegő, rikítóra festett papagájt. Légy boldog, szakadjon be a dobhártyád!
- SÁNDOR: ...
- KÖZVETÍTŐ: Meg vagy döbbenve. Igazad van. Nincs randább, mint egy tökmagárus, aki négyfelé köpködi a tökmaghéjat... Zabálja az árut!... Neked keresem. Nem üthettem le a kezéről.
- SÁNDOR: ...
- KÖZVETÍTŐ: Rendben van, még nem kell... De most szépen hazamegy és elalvás előtt magad elé idézed a pillanatot... Nyílik az ajtó... Belép... Nem, nem lép: suhan... egy... egy... *(Átmenet nélkül)* Ne gyere korán... Tízíg szoktam aludni. Honnan tudom, hogy alig várod a virradatot, hogy ide rohanhass? Üzleti titok... Tudod mit? Nem biztos, hogy tízre is beérek. Délelőtt egyáltalán... Szólok most mindjárt a kicsikének...
- SÁNDOR: ...
- KÖZVETÍTŐ: *(dühös)* Ne rángasd a kabátom, mafla! *(Feszült csend. Halkan)* Néha úgy érzem: a boldogsághoz nem hiányzik más, csak két jó nagy pofon.
- SÁNDOR: ...
- KÖZVETÍTŐ: *(nevet)* Pimasz vagy, hallod-e, hogy ide dugod a képed, mikor tudod: úgysem ütlek meg... Disznómód kihasználod a gyengeségemet. Ahelyett, hogy kövér öregasszonyok mámorában háználék, itt tépem magam reménytelenül. Mindenesetre szólok a kis tündérnek, hogy hazamehet.

SÁNDOR: ...
KÖZVETÍTŐ: *(elégedetten nevet)* Ne rágasd a kabátom, te maflia!... Szóval, mit is fogunk mondani?... »Drága Lizácska«... Na, segíts már te is. Mit szoktak ilyenkor mondani a némák?

SÁNDOR: ...
KÖZVETÍTŐ: Na jól van, hapsikám. Figyelj ide rendesen. Legközelebb már nem segítek. *(Lépések, ajtónyílás. Hangosan kiszól)* Lizácska drága!... *(Megdöbbenve)* Elment!...

(Változás)

KÖZVETÍTŐ: Nem a pénzen múlik, drága uram. Eltoltuk a kezdet kezdetén... Nagyon szomorú a Sanyi gyerek? Sejtetem... *(Sóhajt)* Tegnap voltam a kislánynál. Egyszerűen letagadták, hogy otthon van, pedig hallottam, hogy zongoráznak... A legnagyobb baj az, hogy igazuk van. Legjobb, ha lezárjuk az ügyet. Esetleg tovább kutatok a hiliomkertben.

BÁRSONY: ...
KÖZVETÍTŐ: Nem kell!... Rendben van. Nem tartozik semmivel. Örülök, hogy a rendelkezésükre állhattam. A vi... *(Meglelepődve)* Ne tessék odaülni, annak időül a támlája... Talán amabba. *(Csend)* De ha nem akarja, hogy újabb menyasszony után nézzek, akkor... nem értem... *(Az asztalra csap)* Ne idegesítsen azzal a pénztárcával. Amit eddig tettem, az semmi. Amit ezután tehetnék: ugyanannyi... *(Kényelmetlenül)* Uram, ne nézzen így rám! Sosem szoktam könyörögtetni magammal... Nem lehet a fiú fejével beszélni, ugyebár?... Nem eszik, nem iszik, csak sóhajtozik. *(Sóhajt)* Fogadott fia?... Hát persze, ő most befelé azt hiszi, hogy egy igazi atya csodát mívelne. Ez fáj, nemde?

BÁRSONY: ...
KÖZVETÍTŐ: Tudom én... Pszichológianár voltam, de nem volt képesítesem és kirúgtak. Parancsol egy cigarettát?

BÁRSONY: ...
KÖZVETÍTŐ: Akkor, ha megengedi, én... *(Füstöl)*... Nézze, áltathatnám, hogy majd elmegyek, majd meglátjuk. S talán ez is volna a legjobb. A huzavona alatt a fiú összeszedné magát és Lizácska mehetne ad acta. De most megmondom őszintén: bármilyen ígéretet és csikar ki belőlem, én oda nem megyek! Mert bár nagyon aranyos gyerek vagytok és semmilyen kérésnek nem tudok ellenállni, azt világosan tudom előre: mi lesz az, amit nem fogok megcsinálni.

BÁRSONY: ...
KÖZVETÍTŐ: *(dühösen)* Megőrjít azzal a pénzzel, de biz' isten! Tudja meg, hogy éppen mincs egy vasam se. *(Csend)* Nézze... Az a kislány semmi különös... Nem túl szép, és nem is gazdag *(Nevet)*... Stimmel, egy kicsit dühös vagyok, hogy nem fogadtak... Még valami: az a Chopin még nem megy sehogy... Szóval.

BÁRSONY: ...
KÖZVETÍTŐ: Hé! Álljon meg!... Nem ígértem semmit!... Várjon! *(Ajtócsukódás. Egyedül)* Hát ez meg micsoda itt az asztalon? *(Bosszus)* Affene!... Mégiscsak itt hagyta a pénzt. *(Átmenet nélkül)* Phü, apád-anyád!...

(Változás)

KÖZVETÍTŐ: Hölgyem, egy pillanatra!... Kegyed Lizácska barátnője?
ANNAMÁRIA: ...
KÖZVETÍTŐ: Helyes. Beülhetnénk ide az Árvácskába egy kávéra...
Életbevágóan fontos!

(Változás. Tompított halk moraj)

KÖZVETÍTŐ: Éppen ettől féltém, hogy kegyed is... Nem baj, majd csak megértjük egymást valahogy. Házasságközvetítő vagyok... Itt a névjegyem, ha netán egyszer szüksége lenne egy szolid férje... Pardon!... Most látom, hogy jeggyűrűje van.

ANNAMÁRIA: ...

KÖZVETÍTŐ: Ja vagy úgy? A követ befelé fordította... Nem teszi el a névjegyemet?... Szóval, a Lizácska és a Sándor házasságáról lenne szó.

ANNAMÁRIA: ...

KÖZVETÍTŐ: Várjon! Ne menjen el!... Legalább a kávéját igya meg.

ANNAMÁRIA: ...

KÖZVETÍTŐ: Én is azt hiszem egyébként, hogy teljesen feleslegesen strapálom magam... tudja, délelőtt nálam járt a fiú apja. Megsajnáltam. Úgy szeretné a fiát boldognak látni. Szegény Sándor teljesen becsavarodott...

ANNAMÁRIA: ...

KÖZVETÍTŐ: Stimmel! Megérdemli... Illetve hát, saját gyerekes rögeszméjének áldozata. Attól fél ugyanis, hogy néma gyereke születne. Őt ugyanis egy néma házaspár fogadta örökbe.

ANNAMÁRIA: ...

KÖZVETÍTŐ: Mosolyog!... Ez jó jel!... Hátha egy kis lágyulás is beüt szívi tájon.

ANNAMÁRIA: ...

KÖZVETÍTŐ: Nem, már ismét villámlik a szeme... Ne csukja be, nem tudunk beszélgetni!... (Papírcsörgés)... Ezt a képet nézze meg. A vől... akarom mondani: Sándor...

KÖZVETÍTŐ: Milyennek találja?

ANNAMÁRIA: ...

KÖZVETÍTŐ: Na, legyen őszinte... Így már jobb... (Újabb papírcsörgés) A fiú verset is ír... Az apja mutatta, s én zsebre vágтам... (Érzelmes hangon szaval)

Dalolt a repedt fazék,
S a lyukas lábos azt mondta:

»Szép...«

Hogy tetszik. Várjon, mielőtt még elhamarkodva rálegyintene, ezt hallgassa meg:

Megálmodtalak:

Voltál a tökély maga,

S felemásak ketten,

Tán jobb is, hogy felébredtem!

(Megköszörüli a torkát)... Mít is kívánok kegyedtől: Nahát először is azt, hogy ne fél széken üljön. Minden pillanatban fél akar pattanni. Nem tudok így oldódni, ha valaki a hallóköri megszgyéjén ingadozik... Mindig azt hiszem, hogy a nagy nulla lyukába beszélek. Pedig igazán hajlamos vagyok elhinni magamról, hogy egyetlen gyertyával egy egész bazilikát kivilágítok...

ANNAMÁRIA: ...

KÖZVETÍTŐ: Úgy... Dőljön hátra... Hívhatok egy konyakot?

ANNAMÁRIA: ...

KÖZVETÍTŐ: Egy mentát?... Narancslevet?... Ásványvizet?... Még egy kávét?... *(Rosszkedvően)* Ezt sem issza... Szóval, hagyjuk az egészet... Pedig tulajdonképpen csak anynyit akartam kérni, hogy Lizácskával vasárnap sétáljanak el a fasorba. *(Szemrehányóan)* Olyan tartózkodó és hideg: ha fagyaltot rendelék, el sem olvad a nyelvén.

ANNAMÁRIA:

KÖZVETÍTŐ: *(Maga elé)* Nem, nem vagyok formában.

ANNAMÁRIA:

KÖZVETÍTŐ: *(a lány után kiált)* Köszönöm mégis, hogy eljött... *(Meglepődve)* Nicsak, elvitte a névjegyemet... *(Vigan)* Pincér!

(Változás)

KÖZVETÍTŐ: Öltözz, fiú, megyünk sétálni!

SÁNDOR:

KÖZVETÍTŐ: *(felhorkan)* Nem jössz?... Nagyon jó. Hallja ezt, Bársony uram? A kedves fia meggondolta magát. Na, ne szórakozz velem, édes fiam. Ha jó apától még nem kaptál pofont, én de biz' isten lekeverek neked egyet! Nicsak, a kedves apuka közbevetődik...! *(Feszült csend)* Hát... Uraim... Volt szerencsém!...

(Léptek)

BÁRSONYÉ:

KÖZVETÍTŐ: *(dühösen)* Engedjen, asszonyom!...

BÁRSONYÉ:

KÖZVETÍTŐ: Nincs mit beszélgetnünk... Sándornak előbb rendet kell tennie zavaros agyában... Döntse el végre: mit akar, s akkor jöjjön — de ne hozzám!

BÁRSONYÉ:

KÖZVETÍTŐ: Ugyan kérem, ne tessék sírni. Engem a könnyekkel nem lehet meghatni, inkább dühös leszek.

BÁRSONYÉ:

KÖZVETÍTŐ: Nem ülök le... Sietek. Ennekem is meg kell élnem valamiből... Apropos, az előleg... Visszaadom. Tessék megszámolni. Csak az effektív költségeket vontam le belőle... Kétszáznegyven... negyvenöt... negyvenhét... és fél... Alászolgája! *(Ajtócsattanás, Csend. Nyikkan az ajtó)* Visszajöttem... Bocsásson meg, asszonyom. Ugy harsogok, mint egy részeg matróz. Igazán sajnálom... Elnézést a hangoskodásért... Viziontlátásra...

BÁRSONYÉ:

KÖZVETÍTŐ: *(nevetve)* Nem enged ki az ajtón... Na jó... Egy pillanatra leülök. Halljuk... Nos, Sándor, velem jössz?

SÁNDOR:

KÖZVETÍTŐ: Tetszik látni: a fejét rázza... Na, kérem... Lent várok a kapuban — öt percig.

(Változás. Fűtőrézsés, léptek)

KÖZVETÍTŐ: Na végre, Bársony uram!... Nem jön a fiú!... Jobb is így...

BÁRSONY:

KÖZVETÍTŐ: Micsoda? Hogy várjak?... Eszem ágában sincs!... Mi az ördögöt csinálnak odafenn?...

BÁRSONY: ...
KÖZVETÍTŐ: Rábeszélük? ... Egy jó pof... (Lehangoltan) Á! ... Na jó... még öt percet...

(Zene. Füttyörészés, léptek)

KÖZVETÍTŐ: Hát ez már igazán sok, asszonyom! Negyedórája cselengek itt le-fel... Igazán megmondhatták volna azonnal, hogy menjek a sárga f...

BÁRSONYNE: ...
KÖZVETÍTŐ: (síró hangon) Nem... ezt ne kérje tőlem, asszonyom. Félretaposom az idegeimet... (Nyögve)... Rendben van... Nyolcszor oda-vissza a sarokig... Kilencedszerre aztán elfelejtek visszafordulni, mint a mádi zsidó... (Zene. Füttyörészés, léptek) Apuka meg anyuka!... Hát ez nem megy, ugyebár! Hát akkor isten v... (Kitör) isten verje meg! Nem tudok úgy elmenni, hogy itt hagyjam magukat agyonszomorodva... Próbáljuk meg még egyszer... Jobb lesz, ha ezúttal magunkra hagynak... (Fáraótan)... Megcsinálták a liftet?

(Változás. Kondul a falóra)

KÖZVETÍTŐ: Jesszusom, de megijedtem... Ez a fa Big Ben üt is?... Elméláztam itt a foteliban. Borzasztó sok ám az a hetvenhat lépcső... Mindjárt kiszuszogom magam... (Csobogás a pohárban)... Kösz... Magadnak is tölts... Áve... (Iszik) El tudnék aludni ebben az öblös miacsodában... Van egy komikus mozdulatom, mikor felébredek: nagyot rúgok... Ez onnan eredhet, hogy a kollégiumban azzal szórakoztak a szobatársak, hogy újságpapírost dugdostak a lábujjaim közé, mikor elszunnyadtam, s meggyújtották... (Halkan duruzsol) Rájöttem még valamire... Mikor az ember félálomban zuhan, zuhan, majd hirtelen összerázkóddik, az attól van, hogy csecsemőkorában, mikor a drága jó anyuka tette le a párnára, szállt, szállt a végtelenen át, aztán hirtelen érintette a valóságú és minden ízében összerándult... Szállni gyönyörű... csak megérkezni... (Úvegcsörömpölés) Mi volt ez?!... (Tompán) Kiesett a pohár a kezemből... (Nevet) Igazi angol főúri vendéglátás... Máris töltsd a másik poharat... Kösz... Csak tedd le ide... Nem aludtam el, csak azon töprengtem... hogy lehetne... téged ki-mozdítani... Most éppen... nem jut eszembe semmi...

(Szünet. Diszkrét horkolás)

(Változás. Kopognak)

KÖZVETÍTŐ: Tessék!... (Ajtónyikorgás) Á... A kis barátnő: Annamária... Tessék beljebb... Vesse le a kabátját... Ott a fogas... (Megköszörüli a torkát) Tekintetéből látom, hogy tulajdonképpen nekem kellene ott lógnom... (Kesernyésen) Ami késik, nem múlik... Csak előbb szeretnék bocsánatot kérni, hogy hiába odafárasztottam kis-kegyedéket a faszorba... Az úgy volt...

ANNAMÁRIA: ...
KÖZVETÍTŐ: Nem érdekli... Elbízsem... (Zavart csend) Tulajdonképpen mért jött? (Csattanás. Egy pillanatnyi megdöbbenés után felkacag) Haha! Hahaha!...

ANNAMÁRIA: ...

KÖZVETÍTŐ: *(kissé lecsitulva)* Ne ijedjen meg... Nem örültem meg, de ez a pofon olyan váratlanul jött... hahaha!... nem tudok uralkodni érzelmeimen... *(Hahotázik)* Bejöhön... szeme villámokat szór... Nyakon csördít... Édes!... Engedje meg, hogy megpusztljam ezt a picit kacsót!... De igazán dobja le azt a kabátot!

ANNAMÁRIA:
KÖZVETÍTŐ:

...
Úgy ni!... Ide üljön... Várjon, lefújom... *(Hümmög)* Nem iszlik, nem dohányzik, nem szereti a kávé... Ab-rakadabra!... Legyen még e bonbonniere-ben cukorka. *(Boldogan)*... Varázsló vagyok!... *(Lecsapja a fedelét)*... Nem... csak a papírja... *(Miután elfészkelődtek, kedélyesen)* Nos, most, hogy nincs mit mondanak egymásnak, elbeszélgethetünk szépen, komolyan... Meséljen magáról valamit... *(Rövid szünet után, észbe kapva)*... Nem is úgy gondoltam, hogy szöveggel... Egyébként se szoktam odafigyelni, mit mondanak. A beszéd csak arra való, hogy eltakarja az ember gondolatait... Nekem elég az, ami a takaró alól kilátszik... *(Cseng a telefon)* Egy pillanat!... *(A kagylóba)* Tessék... halló! *(Rövid várakozás után, élesen)* Ki az?... Szóljon, vagy tegye le a kagylót! *(Hirtelen támadt ötlettel)* Te vagy az, Sándor? Pattintsd meg a kagylót, ha igen... Na... Micsoda örült ötlet ez főled, telefonálni?!... Itt kövesedhettem volna meg a készülék mellett, míg rájövök, hogy te vagy az... Szerencsére, az imént kaptam egy nagy pofont, és most úgy dolgozik az agyam, mint egy svájci óra... *(Nevetve)* Három ujjnyi neked is járna belőle, mert nem ráztál fel, hanem hagytál durmolni ott a fotelban, s így alaposan lekéstük a fasori randét... *(Súgva)* Tudod, ki van itt?... A kis barátné... Annamária... Jól pofoz... Hívj fel egy kicsit később, lehet, hogy tudok valami újat mondani... Jelenleg záró... Pá! *(Lecsapja a kagylót)* Tetszik látni, a fiú már kínjában telefonál... Ez maximum, amit egy néma tehet... Kész cirkusz... Azért nyúz, mert fáj neki, hogy az öregjei hervadoznak... Ebbe fognak belepuztulni, hogy egymás rejtett gondolatait kibogozzák... Már elvénna a szfinxet is, pedig annak még az ajkai is letöredeztek, csakhogy egy rozszant kis mosolyt csaljon a sápadt arcokra... Mit gondol, nem tehetnének még valamit az ügyében?

ANNAMÁRIA:
KÖZVETÍTŐ:

...
Nagyon is megérttem magát... Szépen felsült velünk... Sokat rimánkodott legalább?

ANNAMÁRIA:
KÖZVETÍTŐ:

...
Így is képzeltem... Biztos, hogy egy szemérmnyi szimpátiát sem érez Lizácska Sándor iránt?

ANNAMÁRIA:
KÖZVETÍTŐ:

...
(diadalmasan) Nem biztos!... Na, édes babám, legyen jó tündér... *(Gyorsan)* Nix fasor, padok, lengedező zefír!... Felsétálunk Sándorral és meghallgatjuk az Esz-dúr impromptut...

(Változás. Zongoraszó... Chopin muzsika... Hosszú szünetek... Hirtelen lecsapja a zongora fedelét... Sírás)

(Változás)

KÖZVETÍTŐ:

Nos, most, aranyoskám, bizvást visszadhatnám azt a pofont. Ha bosszúnak szánta, hogy másfél óráig ott dideregtünk a huzatos kapualjban, hiába. Legyen büszke! Sikerült...

ANNAMÁRIA: ...
 KÖZVETÍTŐ: *(kelletlenül)* Tőlem leülhet... Előljáróban: nem vagyok kíváncsi, miért jött. *(Gyufasercenés, fújja a süstöt)* Bizonyára azt óhajtja közölni, hogy elromlott a csengő.

ANNAMÁRIA: ...
 KÖZVETÍTŐ: Nem?... *(Meglepődve)* Üzenetet hozott?... Jól van, tegye csak le az asztalra... Majd lefekvés előtt elolvasom.

ANNAMÁRIA: ...
 KÖZVETÍTŐ: *(gúnyosan)* Egen... A válasz fizetve... *(Papírcsörgés, olvas)*... »Kedves Himen úr...« *(Nevet)* Gúnyolódik a kicsi, hogy cégtáblámon szólít! Vagy a nevemet felejtette el? Hogy lehet egy ilyen nevet, hogy: Strasszer — két esszel! — elfelejteni?! *(Tovább olvas)*... »Apám nagyon dühös volt. Bezárta az ajtót. Még a virágos dézsát is odatolta elébe... Nagyon boldogtalan vagyok... Bocsánatot kérek... Aliz...« *(Thá!)*... A legmegfelelőbb pillanatot választotta az öregúr a duzzogásra... Szépen elsímította a lánya sorsát a következő százötven esztendőre... *(Cseng a telefon)* Egy pillanat!... Halló! Kicsoda? Magosi?... Ja, A kedves papa. *(Félre, puszogva)* Úgy látom, kombinált szárazföldi és légi támadás... *(Hangosan)* Halló!... Nem szóltam semmit... Kérem... El van nézve... *(Tüsszent)* Igen, ezt a kis náthát is ott szereztem a kapuban... Egy pillanat... *(Zsebkendőbe trombitál)*... Rendben, egy szót sem szóltam... A Sándor meg pláne!... *(Elkomorul)* Igazán?... Majd meglátogatom egy kis virággal... Egyedül, persze, hogy egyedül... *(Felcsapja a kagylót)* Nem is mondta, hogy beteg Alizka.

(Változás)

KÖZVETÍTŐ: Csalódott bennem, édes... Apuka is nagyon dühös volt, hogy egyedül lát. Nem is akar szóba állni velem... Hová tegyem ezt a virágot? Tele van minden váza.

ALIZ: ...
 KÖZVETÍTŐ: Ebbé a kancsóba?... Ez tiszta víz?... Akkor előbb iszom egy pohárral. Kiszáradt a torkom, annyit beszéltem Bársony bácsinak. *(Kortyol)* Megmakacsolta magát, mint egy öszvér... *(Tüsszent)* Rázarta a fiúra az ajtót... Nem is gondoltam, hogy egy szolid, könyörgős öregúrból ennyi csont legyen... Megengedi, hogy használjam a hőmérőjét?

ALIZ: ...
 KÖZVETÍTŐ: Hiii, de hideg!... A fülem meg lángol, mintha szerelmes volnék... Ugyan fordítsa már erre is egy kicsit a fejét, ne csak az eget nézze az ablakon át... Nem jöttem üres kézzel.

ALIZ: ...
 KÖZVETÍTŐ: Nem érdekli... *(Csörög a papírral)* A fióka csúsztatja a zsebembe... *(Megköszörüli a torkát)* Miért nem a szemed néztem, Mért nem néztem a szemed, Vajon milyen lehet, Vajon milyen lehet a szemed. Mért lestem möhón a hangod, Mért, máikor szólalsz te meg, Hogy még most se tudjam: Milyen a szemed? *(Bágyadtan)* Mit szól hozzá hogy szavalok... Egy pillanatot megnézem: 39,4 fokos lázzal... *(Ijedten)* 39,4!... Segítség!

(Változás. Tompa zsvaj)

KÖZVETÍTŐ: Igen, én isztem a forralt bort... *(Csörgés a pohárral)*
Közönöm!... (Csobog a pohárba ömlő forralt bor) Egész-
ségemre... »Amilyen forrón csak lehet«. *(Szopogatja)*
Iszen inni tudnám, de nem bírom a markomban tartani...
Auuu!... Halló, kislány!... Engem keres?

ANNAMÁRIA:
KÖZVETÍTŐ:

Húzzon egy széket ide, Annamária... Látja, gyógyítgatom magam... *(Szürcsöl)*... Nem fekhetek ágyba... Leáll a bott... *(Szürcsöl)*... Négykor találkám van egy kövér öregasszonnyal... Brrr! Ráz a hideg... No, nem az öregasszonytól van. Imádom a kövér öregasszonyokat. Minél kövérebb és minél öregebb, annál jobb... Válogatásban szerény, fizetéskor kedélyes... Most meg úgy érzem, csupa víz a hátam... Egyék meg egy fagyaltot a kedvemért. Olyan szívesen elnézném... Legalább a szemem lehülne. Bizonyára azért szaladt be, hogy kikérdezzen.

ANNAMÁRIA:
KÖZVETÍTŐ:

A szerelem Lizácska és Sándor között gyönyörűen tartol... Csak le ne essek a lábamról... Éjfélig fenn vagyok. Verset írok... A feleségem beadta a válópürt... Szép kis reklám lesz... Megérttem... Azt hitte, neki csinálom a verseket... Ugye, nem árul el?... A honorárium egy égőpiros rózsza volt. Átpasszoltam Sándornak. Úgy jár-kele vele, mintha egy marék drágakövet suhintottam volna a markába... Este felhívjuk Lizácskát telefonon. Hadd beszéljessék ki magukat a fiatalok.

ANNAMÁRIA:
KÖZVETÍTŐ:

Azért van két pohár, kedves, hogy koccintsak magammal, és ha ott sokat ittam, átüljek a túlsó székre... Nem akarok berögni... Egy házassághoz, míg meg nem kötök, hidegvér kell és józan ész. *(Összekoccintja a poharakat)* Ha megengedi, mi most iszunk.

(Változás)

KÖZVETÍTŐ: *(telefonál)* Halló! Magosi lakás? Itt Strasser... Igen, megint... Kérem a Lizácskát a telefonhoz... Minek?... *(Dühösen)* Hogy megspóroljuk magának a dézsatologatást a gargon... Hé! Ne tegye le... *(Félre, sügva)* Nem tette le. Lizácskát hívja... Ragadd meg a kagylót, Sándor... Igyekezz okosan hallgatni, mert rálépek a drótra!... *(Fütyörészik, dúdolgat)*... »Mi-ti-o-a-mo-ho-re... Addó-jo!... *(Félig komolyan szavalgat)*
Belékapott szívembe a láng,
Milyen falánk!
És hogy terjed gyorsan!
Mert száraz volt, azért lobog
Oly veszettül,
Nem szakadok meg az igyekezettül,
Hogy oltsam...

(Fütyörészik, dúdolgat)

Ha olyan ordenaré átlag volnál, mint én meg a többiek, végis ha beszélni tudnál, most ilyen átkozott közhe-lyeket mondanál: »Hogy van? Mit szól ehhez az időhöz? A kedves mama?... Fáj még a feje?...« Közben hazugságokon törné a fejed. Most persze ilyesmit nem mérészel. Amott egy pillanat alatt megéreznek, és lecsap-nák a kagylót. *(Dúdol)*... »Bűvös álom voltál csupán te...« *(Fütyűben folytatja)* Mi az, mért sápadozol?

SÁNDOR:

...

KÖZVETÍTŐ: Add csak ide!... (*Szaggatott, ideges berregés*) A város-közi vonál... (*Kitör*) Barbárok, botfűlűek! (*Átmenet nélkül*) Tormás-Alsó... Igen, aranyoskám, kapcsolja csak ide...

(Változás)

KÖZVETÍTŐ: Na, gyere csak bátran, Sándor... Itt a te kis menyaszszonyod... Annamária, kedves, ez Sándor... (*Döbönt csend*) Igen... hát nem... Nem a Lizácska... A Lizácska legjobb barátnöje, aki annyit tett a boldogságokért... A Lizácska... hogy úgy mondjam rövidnek találta a valomását. Hiába mondtam — meghozzá az ablakon keresztül, mert apja, a passzionátus dézsatologató kirekesztett. Hiába átkoztam a városközit. Abba a házba többet... (*Tüsszent*) Hapciiii!... Lépjetek közelebb, az istenfáját! (*Csend. Letörve*) Megadom magam... Legyetek boldogtalanok... Itt már Közép-Európa legjobb szív-specialistája sem segíthet.
Mennyi előleget tetszett adni, kedves?

ANNAMÁRIA:

...
KÖZVETÍTŐ: Kettőszáz?... Fizethetek gyűrűben?... Tessék?... (*Búsan*) Optimista voltam... (*Annamáriához*) Nem próbálja fel, kislány? Kicsit kicsi... Segíts már, Sándor... Hát meglehetősen ügyetlen vagy... Mutassa meg, drága, azzal a másikkal, hogy kell... Na! (*Csend*) Hol is tartotunk?... (*Elkedvetlenedve*) Ja igen... Hogy leveszem a kezem rólatok... Kár. Nézzétek meg magatokat a tükröben... Provizórikusan átkarolhatod... Egy pillanatot várjatok még, hadd gyönyörködjem bennetek... Egyike vagytok a legszebb balsikeremnek!

ANNAMÁRIA:

SÁNDOR:

...
KÖZVETÍTŐ: Na jó... Most pedig hagyjatok magamra. Átkozottul fáradt vagyok és csalódott. Fenékgig akartam üríteni a keserűség poharát — de egyedül...

ANNAMÁRIA:

...
KÖZVETÍTŐ: Ne vigasztaljon, drága Annamária.

SÁNDOR:

...
KÖZVETÍTŐ: Hagyjál, Sándor fiam... menjetek... Búcsúztatok el minden sarikon és örüljétek, hogy még egy darabig nem válnak el utaitok... (*Lassú léptek, ajtócsukódás. Sőhajt*) Nemes csemetét szemeztem... Hajts, kicsi ág! (*Az ajtóhoz lépked, kiszól*) Kérem a következőt! (*Csend*) Senki... Így is jó... Kihasztnálom ezt a tartós pillanatot és elbeszélgetek a naplómmal. (*Halk muzsika. Halkuló monoton hangon*) »Kapitány a naplónak«... Ma ismét megjelent nálam — tizenhetedszer — Bársony Sándor, születésénél fogva néma... Aliz, a büszke, sértett kis Aliz otthon maradt és ezekben a pillanatokban kódón és harmaton át Chopin csendül fel... Menyasszony mégis volt... Zeneiális húzással ismét kimásztam az időzavarból... Annamária, aki beleszeretett Sándorba a versek alapján, melyeket én írtam Sándor nevében Lizácskának... Sándor megtorpant, de nem hátrált meg, mint Alizzal való találkozásakor... Minden ezekben a percekben dől el, ahogy lesétálnak a lépcsőn, végigmenni a hosszú folyosón... Kezük összeér... Kiképnék a gyémántszikrás estébe... Szemük megtelik fényvel... De ha nem... hát — ez mára végső szaldó —, hát akkor, istenkém, istenkém, túladtam két ötezres gyűrűn, az tíz, összesen húsz-ezerért...

KÉZFOGÁSOK

DESANKA MAKSIMOVIC

A GYÁSZ ELSŐ ÉJSZAKÁJA

*Ha szemem lehunyom, az egész földgolyóbist
töretlen szűzföldnek álmodom,
a hegyvonulatok gleccserekké válnak,
a jeges völgyek sírkőlapokká.
Nincsen madár, hogy nyomot hagyjon,
nincs gyaljú, nincs toll,
sem kígyó pókhálószerű levedlett bőre.
Nincs patak, sem ordas, hogy hangot adjon,
sem különbség reggel és este közt.
Az égbolt kiürült lapos tál,
hajszálak dérütötte csillagaival.
Ha felriadok,
gondolatom, akár a jánosbogár,
minduntalan kihuny.*

MÁSNAP

*Bennem reggel óta sötétség van,
mint vak emberben, a szemhéja mögött.
Bennem reggel óta csönd van,
mint a százéves ember szívében,
mint oltárt benőtt fű között.
Körülöttem reggel óta süketség van,
mint eltűnt visszhang nyomán,
mint kiszáradt tolyó medrében.
Tőlem reggel óta úgy menekül az élet zaja,
mint kútba dobott kő körül
a vízgyűrűk.
Reggel óta nem értek sem szót, sem szótagokat,
melyeket körülöttem az emberek mondanak, —
mintha valahonnan a föld alól hangzanának.*

IZET SARAJLIĆ

HAZÁM, TE VAGY AZ EGÉSZSÉG

Amikor már épp azt kezdtem hinni,
hogy immáron többé nem szeretem,
Jugoszlávia újból behatolt szívembe,
miként Jurij Zsivágó szívébe Lara Antipova tette.
Stendhalt olvastam volna,
de három fejezet után megállapítottam,
hogy egyáltalán nem kísértem figyelemmel,
mi is történik de la Molle kisasszonnyal
a Vörös és fekete három legérdekesebb oldalán,
s makacsul egyre Jugoszlávia járt az eszemben.
Ott élt az eső dobolásában s egy szép vers ígérétében,
amely a jövőben várt rám. Lara Antipova —
mondogattam néki mintegy lázas önkívületben,
mintha jóvá akartam volna tenni az időt,
amikor többször ejtettem ki egy párizsi
sikátor nevét, mint az övét. — Hiszen akár
meg is halhattam volna, anélkül,
hogy ezt a verset hozzá megírom, Jugoszláviál
Mi volnék nélküle, aki e húsz év során,
mialatt azok oly kitaróan igyekeztek
jövömet esztendőök üres halmazává tenni,
olyan kevésbé törődött velem?

Mintha Liverpoolban születtem volna,
avagy a Majna menti Frankfurtban,
soha egyszer sem szólt hozzám: »Jó reggelt, Sarajlići!«
De hát az ő kötelessége talán, hogy minden reggel
a legszebb napot tűzze házaink fölé? S vajon mi
kérdéztük-e tőle, hogy mi az, ami kinozza? Mert ő is
sírt volna olykor-olykor, ő, aki akkor sem sírt,
mikor megkötözve kísérték Jasenovacra.
Ő Auschwitzban is énekelt. Nevének említésére
Kaltenbrunner idegrohamot kapott. S lám,
mikor már azt gondoltam, hogy immáron többé nem
[szeretem,
megint előbukkan — olyannyira szép,
hogy ezt a róla szóló verset befejezni sem kívánom . . .

Csuka Zoltán fordításai

ÖRÖKSÉG

SZABADKA KÜLÖN KÖSZÖNI

A hetvenéves Illés Endre köszöntése

Ne tagadjuk, ha kritikus az ember, nem mindig arról ír, amiről szeretne. Vannak kötelező penzumok: művek, melyek nálunk születtek, hatáskörünkbe tartoznak, rólunk szólnak, olykor nekünk is, — ezekről ugye illik írni. Olykor azoktól rabolva el az időt, amelyeket letenni is alig tudunk. Nehéz volna kibogozni, mikor rögződött meg ez a szokás, de való igaz, hogy ma szembeötlő ürügy, kiáltó igazolás kell ahhoz, ha valamiről írni akarunk. Hajdan csak annyi kellett: olvastam, s ezt és ezt föltétlen el kell mondanom róla. Rosszul járna a kritikus, ha ma is ilyen szeszély intencióit követné.

Szerencsés alkalmak azért adódnak. Alkalmak, amikor az illem és a kritikus kedve találkoznak. Illés Endre hetvenedik születésnapja ilyen alkalom. Rég adósának érzem magam, s bizonyosra vehető, hogy nem állok egyedül ezzel az érzéssel. Kijárna néki a főhajtás metszően okos, az álságokat orvosi pontossággal elemző drámái és novellái miatt is, de a mi tartozásunk személyesebb, sajátosabb természetű: szabadkai tartozás. Nem szoktunk erről beszélni, pedig a mi ügyünk is: azért, hogy Szabadka egyetemes jelentőségű író fiai küldetésüket betölthessék, a mai Magyarországon Illés Endre tett talán a legtöbbet. Kosztolányit a l'art pour l'art esztétizálás dekadens képviselőjeként tartották számon, mikor Írók, festők, tudósok címen az Illés Endre vezette kiadó esszéit, portréit 1958-ban közreadta. S aztán a Kosztolányi-művek egész sorát. Csáth Gézárt az irodalmi köztudat már majdnem elfelejtette, amikor Illés Endre előszavával megjelent novellái (A varázsló halála. 1964) az érdeklődést ismét ráirányították.

S hogy a kiadó Illés Endre ilyen üdvös szerepet tölthetett be e művek körül, az nem véletlen. Nem Szabadka iránti rokonszenvből, nem titokzatos kiadói szímat jóvoltából tette, hanem a művekkel való kivételes kapcsolata miatt. Krátarajzok címen ismeretes gyűjteményében a Kosztolányi- és Csáth-esszék negyven oldalnyira terjednek, de a másik kiterjedés, az írói világba hatolás mélysége ennél is nagyobb arányú.

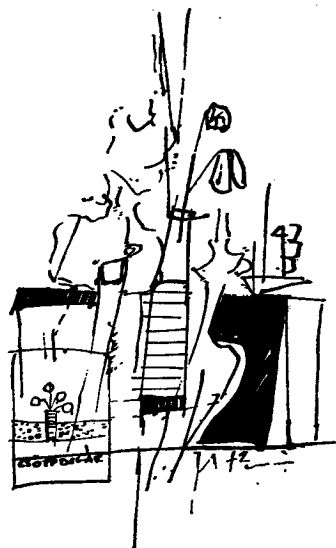
Csáth Gézárról például sokat írtak Illés említett előszava óta, részlete-
sebben rajzolódott ki a kép, műfajainak skáláját átfogóbban ismerjük,
de sugárzóbb, élőbb, drámaibb kép azóta sem született. Erről a képről
visszahullanak kisszerű korrekciók, tudálékos ellenérvek. Azok is, ame-
lyek a mortinizmus jelentőségét bagatellizálva, azt kikapcsolva inter-
pretálják a művet. Illés Endre sem állítja középpontba a morfinizmust,
de beszél róla. Nem azért, hogy ezzel keltsen érdeklődést, hanem hogy
a tehetség tüneményes föllobbanásának és szomorú lehullásának tra-
gikumából valami mélyebb okot olvasson ki: a mohóság és félelem ősbib-
hajlamait, melyek nem jelleményei, hanem indítékai voltak a tehetség
lázás föllobbanásának s a morfinizmusnak is. Illés ebben a megköze-
lítésben éppen olyan remek diagnosztá, mint novelláiban: a betegség
őt ezúttal is az ember és a mű magyarázata miatt érdekli. S mikor ezek
végső okait érzékelhetővé tette, merész, de természetes váltással elől-
ről kezdi: az írói módszer alakulásának jellemzésére tér, de amit elől-
mond, az már egy lényegesebb, egy céhen túli érdekű tudás világitá-
sától kap fényt és értelmet. S aztán egyetlen oldalnyi terjedelemben
vetíti elénk Csáth novelláinak irodalomtörténeti jelentőségét: kapcsola-
itait kora nagyjaival s a jövő novelláival. Tűnődni lehetne afelett, hogy
az építkezés drámai jellegét vagy a szépirói találatok szakmai értékét
becsüljük-e többre, de ez is fontoskodás volna, hiszen Illés Endre vér-
beli esszéíró, aki még tudja, hogy életraaj, ember, sors és mű miként
idézhető meg úgy, hogy az emberről való adatok a művet is jellemez-
zék, de közben élő embert is idézzenek.

Ez ejt meg a Kosztolányiról szóló cikkeiben is. Főlidézi egy emlé-
két: Kosztolányit a Baumgarten könyvtárban. A telhetetlenséget, amely-
lyel a könyveket költőnk maga elé halmozta. Láttukra egy-egy szerző
alakja, egyénisége, különös vonásai és különös sorsa egyetlen érzéki
emlékké gyűlva kel életre Kosztolányiban. S innen jut el Illés Koszto-
lányi tanulmányainak természetéhez: a »kancsal emlékezés« révén léte-
sült személyes kapcsolat megidéző hatalmához. Hogy megismerésének
folyamatát követi-e ebben a tanulmányban, vagy tudása talál adekvát
közelítési módot, mellékes. A lényeg az, hogy a novellisztikus érzék-
tességgel főlidézett kép s a tanulmányok megfelelése meggyőző. S nem-
csak a jelleget, az értéket illetően is. Illés rajzaiban éppen az készleti
főhajtásra a tudost is, hogy a könnyedén és látszólag spontánul oda-
vetett vonások a lényegre figyelmeztetnek. Annak a jele ez, hogy Illés-
nél a kifejezés végső aktus: szívós megismerés és mély tudás szeren-
csés kicsapódása. A nyegle lirizálás s belterjes mellébeszélés vádjával
szemben, mely sokszor joggal éri a mai esszét, Illés Endre esszéi ön-
magukban is helyt állhatnak a műfaj szellemi rangjáért. Életszerűség
és tudományos szigor összetörésének nehéz munkáját ma talán neki
sikerül a legkönnyedebben, a legelegánsabban megvalósítania.

Ehhez persze a művekkel való együttélésnek olyasfajta szorossága
szükséges, amilyen viszonyban a szépiró él figuráival. Ám az ilyen vi-
szonyban mindig ott kísért a devalváló Inger, vagy ennek ellentéte, az
áhitatos tisztelet. Illés Endre esszéinek talán legszerencsésebb tulaj-

donságuk, hogy bennük az orvos boncoló szigora s a műértő alázat úgy egyenlítődik ki, hogy mindkettő a megismerés és a jelentőségjelölés engedékeny eszközévé lett. Világirodalmi műveltsége és szoros kapcsolata a magyar irodalom nagyjaival szintén megtalálta a termékeny összhang kulcsát: a jelenségek közös emberi tartalmaiban. Mert ezekhez jut ő bravúros írói találatok, a szemlélet s az életrajz tényei felől is. Amit tud, ezek fölismerése végett tudja, s bár nem fitogtatja, az a sejtésünk, hogy mindent tud, ami fontos. Kosztolányiról és Csáth Gézáról írt esszéi azzal vallanak erről, hogy nem korlátozzák, hanem ösztönzik a további kutatást. Ennél vonzóbb funkciót bizonyára ő sem kívánt számukra.

(d)

DIALÓGUSOK

(Vázlatok, krétával, Kosztolányi Dezsőről)

Még láttam Kosztolányi Dezső dolgozószobáját. A tömött könyvfalakat, s könyvei közt Aranyt, Shakespeare-t és Rilkrét. Ha elutazott, bőröndjeibe csomagolta három legkedvesebb írójának bibliapapírra nyomtatott könyveit, napokra sem tudott megválni tőlük. És láttam jegyzetekkel, teli hamutartókkal és üres kávéscsészékkel elborított íróasztalát. Megismerkedtem játékszereivel is: a zöld tintával, a zöld pecsétviasszal és az érzékeny, kicsi levélmérleggel. Magam is kaptam tőle zöld tintával írt, zöld viasszal lepecsételt levelet, melynek előbb pontosan lemérte a súlyát.

Ugyanebben a szobában hallottam könnyed, hetyke vallomását is — hogy elbűvülő kisregényének, a *Pacsirtának* megírására tulajdonképpen egy szegény vénlány apró, feketésen csillámló, romló fogai ihlették; hogy legizgalmasabb írása, az *Édes Anna*, sohasem született volna meg, ha valamelyik budai kapualjban nem vált néhány szót egy szöghajú, falusi cselédlánnyal, aki éretlen, zöld almát harapdált; hogy egy régi nyáron látott egy fehér ruhás nőt, fehér kalapot viselt vérpiros cseresznyedísszel, s ez a kihívó fehér-vérpiros jelenség rögtön életre keltette benne *A rossz orvos* hősnőjét.

Csupa értelmes rendetlenség, kellemesen dúlt meghittség volt a dolgozószobája, csupa ösztönző kellék, segítség, játék — és egy ideig magam is, mint annyian, játéknak hittem figurákat gyűjtő, alakokat-pillanatokat rögzítő, villámgyors portrékat rajzoló szenvedélyét is.

Akkoriban — nagyon régen — a Baumgarten Irodalmi Alapítvány kétszobányi, kicsi könyvtárában dolgoztam, ő időnként feljárt ide az *Adelphi* és *Poetry* című amerikai versfolyóiratokért, néha maga is hozott a könyvtárnak egy ritka antológiát — s mindig ilyen diadalmos felkiáltásokkal tért haza küldföldről:

— És egy berlini kávéházban láttam egy gyönyörű, vörös hajú, santa lányt, a két mankójára könyökölt, cigarettázott, vele szemben egy fiú, és mihelyt a lány elszívta cigarettáját, a fiú egy másikat dugott a szájába, olyan gyöngéden, annyi szeretettel, mint fecske a fiókája csőrébe a felcsípett rovar. Rögtön beleírtam a noteszembe!

Egyszer Franciaországból jött haza, Grenoble-ból, Stendhal szülővárosából. Ajándékot is hozott: Stendhal első regényének, az *Armance*-nak kis alakú, új kiadását.

— Ismered? Gide írta az előszót. Nagyon érdekes. Egyébként kidobtak a Stendhal-házból. Hogy kicsoda? Egy fekete krepp-papírból kivágott vénkisasszony. A második emeleten lakik, éppen azokban a

szobákban, melyekben a kis Henri Beyle született és a padlón csúszkált. Azt mondta a kisasszony: útálja a turistákat, fűtyül a *halhatatlan* íróra és senki se zavarja az ő *halandó* életét. Majd rám csapta az ajtót. Franciául persze jobban hangzik: *immortelle* — *mortelle*. Írd fel a címet: Jean Jacques Rousseau utcája, a 14. számú ház. Ha egyszer Grenoble-ban jársz, keresd fel a kisasszonyt és add át üdvözetemet. A földszinten lakó péknek is, aki déltájt kiflitészttát dagaszt a délutáni kávéhoz.

Remek pingpongjátékosként tudta leütni és megütni a szavakat. Az egykori *Pozsony* kávéházban ültünk, a Vérmező sarkán, a *Nyugat* asztalánál. Ő szórakoztatta a társaságot, elbűvölő elbeszélő volt. Valamiképpen Velence került szóba — rögtön elénk ugrasztotta velencei emlékeit:

— Ó, azok az utcai árusok a Rialton! Mindenkit a maga nyelvén szólítanak meg. Az angolnak az orra elé tartják a színes diákat, és ezt mondják: »Gyönyörű!« A franciának: »Művészit!« A németnek: »Praktikus emléki!« És a magyarnak — mit gondolsz, hogyan kínálják a magyarnak? »Nem drága!« Jobban fogalmaznak, mint egy magyar író.

Könnyű kedvvel és könnyű szóval, fáradhatatlanul tudott játszani. Még egy kis könyvtárban is, még egy fiatal író társaságában is. Várzslatos játékos volt.

Mégis le kell lepleznem . . .

Bódult volt, de nem a számlálatlan, nehéz cigarettáktól és nem a reggeltől éjszakáig felhajtott erős kávétól; részeg volt, de nem szesztől, szerelmektől, mérgektől; őt a meztelen létezés tette mámorossá és játékosná, fel-felkiáltott a boldogságtól, hogy él; fájdalmak vetkőztették, de közben gyáván, vacogva, kancsal szavak mögül próbálta meglesni az élet rejtőzködő, még ismeretlen arcát. Az ő játéka — a játék mélyén — lobogó értelem és kigyulladt kíváncsiság volt. Minden játékában, egy fintorba, egy kecskerímbe, egy gyors portréba, egy kaján leplezésbe, a tündöklő felhámon egy gyűrődésbe belopott valamit, ami váratlan volt s megütött.

Hogy igazában milyen az ő játéka, azt kedvesének mondta el. Versben, a híres kérdéssel: *akarsz-e játszani?*

*Akarsz játszani boldog szeretőt,
színlelni sírást, cifra temetőt?
Akarsz-e élni, élni mindörökkön,
játékban élni, mely valóra vált?
Virágok közt feküdni lenn a földön,
s akarsz, akarsz-e játszani halált?*

Ez volt a titka. Az egyik titka. A játékban a halál sejtelve és jelezte.

Ő az a magyar író, a nagyon kevesek közé tartozó, akinek alakjait a *nevükkel* jegyezzük meg: kisregényének, a remeklérsrangú *Pacsirtának* megjelenése óta a pacsirta nemcsak az ismert, éneklő vándormadár, hanem egy csúnya, nagyon csúnya, vénülő lány is, akinek »a

szája tejszagú, a haja tejfölszagú, a ruhája vajszagú», s ez az új, második jelentés akár az Értelmező Szótárba is bekerülhetne; *Édes Anna* a megkínzott ártatlanság és a haláláig eljutó igazságtévés; *Esti Kornélja* az ifjúság kalandja. De még jelzői is milyen *véglegesek*: feledhetjük-e rossz orvosát, véres költőjét, *aransárákányt eregető* diákjait?

És nemcsak a regényeihez és a novelláihoz teremtett ilyen élő alakokat — játékos kedvvel, két kötetben olyan alakokat is életre bűvölt, akik regények és novellák háttere és segítsége nélkül is élnek.

Az egyik kötetre egyszerűen ráírta: *Alakok*. A másikra: *Bölcstől a koporsóig*.

Olyan kettős portrék ezek az írások, melyekben megvesztegetően él, akit szóra bírnak, de talán még érdekesebb az, aki kérdez. Kosztolányi remek kérdező. Mindenkit meg tud szólaltatni egészen a titkai mélyéig — az egyéves csecsemőt és a százéves aggastyánt. Már a hangütéssel:

— Jó reggelt! Első látogatásom neked szól, aki pont 367 napja vagy a földgolyón. Köszöntelek, amint itt ülsz a reggeliző asztalnál, megfürdetve, szöszeke hajjal, szeme fénye apádnak és anyádnak. Mit bámulsz rám? Én is azt a mesterséget folytatom, mint te: élek. Fogjunk kezét, embertárs!

Meghökkenítő ötletei voltak. Ugyanebben a karcolatban megkérdezi a kis interjúalany édesanyjától:

— Hány kiló volt, amikor megszületett?

— Három és fél — feleli büszkén a mama.

— És most?

— Tíz.

— Szóval egyetlen év alatt megháromszorozta a súlyát. Milyen viharos ütem! Ha ez így folytatódik és a természet nem gancsolná el, akkor a második év végén már harminc kiló lenne, a negyedik év végén két mázsa és hetven kiló. A mértani haladvány szerint kiszámíthatjuk, mennyit nyomna a hatvanadik évében. Kilencbillió tonnát.

— Rémes!

— Folytathatjuk. Milyen hosszú volt, amikor megszületett?

— Ötven centi.

— És most?

— Hetvenöt.

— Tehát tizenkét hónap alatt hosszúságának a felével nőtt meg. Ha így folytatná, hatvanadik éve végén tizennyolcmillió kilométer hosszú lenne. Vagyis hét-nyolc ilyen ember egymás fejére állva elérné a tüzés Napot.

Sohasem értettem meg, miért nem ír színdarabot. Drámát vagy groteszk játékot. Halála után *Színház* címmel összegyűjtöttem napilapokban, folyóiratokban megjelent színibírálatait: vastag kötet kerekedett ki írásaiból, színház-szerelméből. Mindegyik bírálatá impresszionista raggóság. Első novellás kötetelben még nehézkesek a dialógusai, de a színházban — a színészeket, az író, a drámát, az élő szóval életre keltett mondatokat figyelve — milyen csodálatosan megtanulta, hogyan

kell, s lehet, már három-négy mondattal is életre kelteni egy embert. Az elhangzó szavak *alá s mögé* bújtatni a lényegét. A francia »új regény« műszavaival kifejezve: a *conversationt* megtoldani a *sous-conversationnal*.

Csak egyetlen példát! A *Bölcsőtől a koporsóig*-sorozatban *Pállai*, a százévesseel beszélget:

- Tud írni, olvasni?
- Sose tanítottak.
- Volt katona?
- Császárhuszár.
- És ki ellen harcolt?
- A német ellen.
- És kivel harcolt?
- A némettel.
- Miről szokott álmodni?
- Szénát hordok.
- Sírt-e sokat életében?
- Nem sírtam én soha. Először majd akkor sírok, ha meghalok.

Mindig bosszankodom, ha olyan olvasóval akadok össze, aki híres versfűzérében, *A szegény kislgyermek panaszaiban* félreérti a *szegény* és a *panasz* szavakat, és verseskönyvében, *A bús férfi panaszaiban* a *bús* jelzőt. Ezek a rossz olvasók azt hiszik, hogy Kosztolányi Dezső az illanó, gyengéd, bús, finom hangulatok panaskodó írója.

Hadd világosítsam fel őket egyik karcolatával. Egy tudósunkkal beszélgetve leírja, hogyan szelgetelik szét a baktériumokat, ezeket a parányi lényeket, melyek csak a milliméter ezredrészével mérhetők. Hát hogyan is? Egy-egy lepkeszárny *finom* hímporával. A baktériumokat összekeverik a lesepert hímporral, mert ez a *finom* por érdekesebb és metszőbb, mint a gyémántreszelék. A tudományos eljárást megjegyezhetik azok, akik a *finomat* összetévesztik a lagymataggal, a puhával. Az igazi finomság keményebb, mint a gyémánt.

Kosztolányi szigorú volt, kérélyhetetlen volt, soha nem kegyelmezett a henyé szónak, a hazug cifraságnak, az ürességnek — keménynek, tisztának, egészen igaznak kellett annak lennie, amit az emberben és az írásban, tehát az ábrázolásban vállalt.

»Mert ami elmúlt, az csodásan kísért az én dalomba még — mert aki meghalt az időben, úgy van fölöttem, mint az ég«. Ezzel a híres két sorral kezdte és végezte Kosztolányi egyik kötetnyitó versét, *A bús férfi panasza*inak előhangját.

Megtévesztő sorok.

Regényeiben és novelláiban, a *Pacsirtában*, az *Aranysárkányban*, az *Esti Kornél*-sorozatban mintha valóban — következetesen — csak a félmúltat, a magyar századfordulót idézné, mely még a fájdalmat, még a legnagyobb reménytelenséget is úgy kínálja, mint az óborokat vagy a mézet. De ez a visszavágyódás, ez az idilli rajz csak látszat. Már első regényében, a *Néróban*, a történelem csak vékony álarc — mögötte

a húszas évek jelen ideje, a szervezkedő erőszak, a gátlástalanság, a despotikus örültség, a zűrzavar kavargó. És a félmúltat Kosztolányi is, csakúgy, mint Móricz Zsigmond, elsősorban azért kedveli, mert a századforduló éveiben már éledezik mindaz, ami hamarosan elkövetkezik, de ezt az éledezőt a félmúltban megvilágítóbb távlattal lehet bírálni, mint a megtévesztő jelenben.

De 1925 táján mintha átszakadna egy gát.

Az *Édes Anna* már a nyílt beszéd, a félreérthetetlen hang, a legteljesebb jelen idő. S az *Édes Anna* után írja Kosztolányi az *Alakokat*: a bába, a pincér, a pap, az úszómester, a telefonos kisasszony, a cseléd, a mérnök, a képviselő, a kutyapecér, az ügyvéd, az úriasszony, a rendőr, a végrehajtó, matróz, a bohóc, a sírásó figuráiban, hirtelenében elsorolhatatlanul sok *alakban*, a húszas évek nagy körképét, csupa jellemző, villanó pillanatfelvételt.

Mindegyikben a *megjelenítésre* és valami eddig ismertnek továbbbi *kiegészítésére* törekszik.

Már megírta az *Édes Annát*, a kiszolgáltatott fiatal lányt, aki végül is fellázadt, mert nem tudta elviselni az embertelenséget, a szeretetlenséget. De tovább izgatta a *figura*, s megírta Édes Anna képzelt iker-testvérét: az *Alakok* kötetében a viháncoló, boldog és boldoguló, de tiszta és tisztának maradó fiatal szolgálot (*Cseléd*), s ugyanítt azt a másikat: mi lett volna Édes Annából, ha idejében elkerül a miniszteri tanácsoséktól, s nem Mária Nosztra a következő állomás (*A mosóné*).

Ha könyveit felnyitom, elfojthatatlanul *rá* is kell gondolnom, *rá*, s nemcsak az alakjaira, a történeteire, a dialógusaira — és mindig halom önmagával folytatott párbeszédének töredékeit:

— Mondd, mi a te életed?

— Ez, amit látsz. Szakadatlan műhelymunka, küzdelem a kifejezésért.

— De ha folyton itt aszalódsz, és nem veded be magad az élet drámájába, honnan kapsz anyagot?

— Magamból. Magamból is! A témák mibennünk is vannak, ha vannak. Aki egyszer a világra született és kinyitotta a szemét, annak egész életére van anyaga.

— Feltéve, hogy én is segíthetek.

— Aki pedig tudja, hogy egyszer majd meghal, annak ez éppen elegendő ösztönzés erre a rejtélyes foglalkozásra.

KÖLTŐ CSALÁDON BELÜL

(Újabb Kosztolányi-dokumentumok)

Még a mosószámlája is érdekelt — írta a fiatal Kosztolányi egyik, Babits-hoz küldött levelében. S itt, az általunk közölt levelek egyikében, a 31-ben is lelkére köti unokaöccsének, hogy »A levelet olvastad el mindenkivel, de ne hagyd senkinél, mert Babics minden sorát megőrzöm s ha elveszne — valósággal viaszszalhatatlan lennék.« Így van az utókor is a nagy költőkkel: őrzi, vallatja életük minden dokumentumát, mert néha a lényegtelenek is titokra világíthatnak, kulcsot adhatnak lényeges kérdések megoldásához, az életmű árnyaltabb értelmezésében, a pálya pontosabb rajzában bizonyos, hogy segítségére lehetnek a kutatóknak. Hát még ha nem is »mosószámlák«, nem is dokumentum-forgácsok, hanem az élet és a pálya lényeges vonásaira vonatkoznak a fölkelhető adalékok! Az a negyvennégy Kosztolányi-levél, amelyet most közlünk, ilyen adalékok egész sorát tartalmazza. Jelentőségüket növeli, hogy többségük unokaöccséhez, az irodalomban Csáth Géza néven ismert Brenner Józsefhez íródott, kisebb részük másik unokaöccséhez, Brenner Dezsőhöz és öccséhez, Kosztolányi Árpádhoz.

1959-ben, amikor a budapesti Akadémia Kiadó Kosztolányi, Babits és Juhász Gyula levelezését közzétette, a kötet mind az irodalomtörténészek, mind az írók körében igen élénk visszhangot keltett. Nemcsak a három költő fejlődésrajza szempontjából bizonyultak beszédeseknek ezek a levelek, de a Nyugat-mozgalom művelődéstörténeti sajátosságainak rajzához is hozzájárultak. De túl ezen a hirtörténeli szerepen, ezek a levelek az egyes költők emberi arcáról, jelleméről is sokkal érdekesebb képet adtak, mint a velük egykorú versek. Nem értékesebbet, csak természetesebbet, közvetlenebbet. Pedig azokban a levelekben a közvetlenség és az őszinteség nem is volt uralkodó vonás.

Irodalmi levelek voltak a szó legszorosabb értelmében. A levelezést részletesen földolgozó Kiss Ferenc azt írta róluk, hogy a »művön inneni intimitás«, a »családi bensőség« hiányzik belőlük, hogy a címzett a közönség is, aki előtt a levélíró ihletetlen játssza szerepeit. És elsősorban Kosztolányira értette ezt. »Néhol tapintatosan, finoman bókolt, máskor megindultan bevallja, vagy vakmerően szemébe vágja barátainak, hogy milyen nagyok és milyen tehetségesek. Babits rejtett célzásából ugyan kivetheti, hogy gesztusai teatralisak, szembédicséretei kínosak, hanghordozása szenvelgő, de mindez nem nagyon zavarja. Jól tudja ő, hogy mi volna az illendő, de jól érzi magát szerepeiben és figyeli is a hatást. — (...) Ebben a csapongásban (...) kellett lenni valami gyermekien vonzónak. Legszembeötlőbb benne mégis a hatáskeltő igyekezet. Folyton túloz: túlzottan rajong és fontoskodva definiál, majd megint lángol, aztán személyesen cseveg, és ismét komolykodik. Ünnepelesen magasztal, majd szigorúan bírál, oldottan vall, és diplomatikusan udvariaskodik. Néha mosolyogtató, néha kínos, de sohasem unalmas.« (A beérkezésükében. Budapest, 1962. 61—62.)

Azok a levelek, amelyeket itt publikálunk, mindenekelőtt abban különböznek azoktól, amelyekről az előbbi jellemzés szól, hogy nem irodalmi levelek. A testvéri és baráti kapcsolat olyan tartalmairól tudósítanak, amelyek a Babitscsal, Juhászsal váltott levelekben csak perifériásként juthattak szóhoz, vagy még úgy sem. Irodalmi vonatkozású mozzanatok persze itt is adódnak bőven, de teljesen hiányoznak az irodalmi szerep gesztusai, alakításai. Ha szóba kerül az irodalom, jobbra csak praktikus célzattal: úgy, hogy munkájához könyvet kér Kosztolányi, pályázatának sorsa felől érdeklődik, be-

számol élete hétköznapi mozzanatairól. Igen jellemző, hogy a 32. levélben, amely verset is tartalmaz, fontosabb a bordélyházi élmény leírása, mint maga a vers.

Hasonló jellegzetessége ezeknek a leveleknek, hogy a készülődés esztétikai, filozófiai stúdiumairól jóval kevesebb szó esik bennük, mint az életmódról, a környezetéről s a közönségesebb szükségletekről. Ez azért is fontos, mert a környezetéről szólókban — mivel a levelek jó része Szabadkán íródott — városunk akkori életére vonatkozó adatokat is találhat az érdeklődő. S ezeket már csak azért is tanácsos megbecsülnünk, mert a Lányi Heddával való szakítás, vagyis 1910 májusa után költőnk egyre ritkábban látogat Szabadkára, s így e gyűjtemény levelei a még szoros kapcsolat utolsó idejének dokumentumai.

Kortörténeti jelentőségük természetesen jóval kisebb, mint irodalomtörténeti értékük. Legtöbbet Kosztolányiról árulnak el. S ami még értékesebb teszi őket: a költő életének olyan szakaszaira is fényt vetnek, amelyekről a Babits-, Juhász- és Kosztolányi-levelezés nem mondhatott semmit. Ennek a gyűjteménynek első darabja ugyanis 1904. április 13-án kelt. Az *első műhely* címen földolgozott évek krónikáját 1902-ig követtük. (Életjel Minitűrök 12. Szabadka, 1970.) Így az 1902-től 1904-ig történt események jobbra ismeretlenek. Mivel az itt közölt levelek első hét darabja 1903-ban kelt, az előbb említett hézag kitöltésénél jól használhatók tehát. Ilyenformán *Az első műhely* évei s e levelek által tükrözött események összefüggő folyamatként rajzolódnak elénk. Azok a levelek pedig, melyek a pálya már ismerősebb szakaszaiból valók, éppen azért érdekesek, mert más oldalról, a családiás intimitás közegeben látatják a költőt.

Hogy mit láttatnak meg a költő színes és talányos egyéniségéből, mely pontokon gazdagíthatják ismereteinket új elemekkel, erre részletesebben az egyes levélcsoportok kommentálásakor térünk ki. Anyagunkat ugyanis — részben az áttekinthetőség miatt, részben azért, hogy magyarázó szövegünk vonatkozási pontjait egyszerűbben jelölhessük — három csoportra tagoltuk. A tagolást

természetesen időrendi összefüggésekre alapoztuk. Az első csoport anyaga 1904 októberére előt kelt, s vegegyesen tartalmaz Szabadkán és Budapesten kelt leveleket. A második csoportban 1904. október elejétől 1905. február elsejéig írt levelek és — nagyobb részt — levelezőlapok olvashatók. Egybekapcsolásuk és a háttérrel dátumok magyarázata az, hogy mind a költő Bécsben töltött hónapjai során keltek, s tartalmukban is a Budapesttől távol töltött két szemeszternek a sajátos élményeit tükrözik. A harmadik tömb nagyobb időt fog át. Első darabja 1905. április 12-én kelt, az utolsó 1910. augusztus 1-én. S amilyen széles az átfogott idő-sáv, annyira sokféle a téma is, amely benne felöltik.

A levelek közül eddig kettőt költőnk, az 5-et és a 27-et. (*Mostoha. Újvidék, 1965. 147—148; 152—153.*) A többi, valamint az 1. levélhez kapcsolott jelenet, itt kerül először közönség elé.

Néhány levélben egy-egy sötét nem tudunk elolvasni. Erre szögletes zárójellel hívjuk föl a figyelmet. Ugyancsak szögletes zárójelben tűntettük föl a postabélyegző keltét a keltezetlen levelezőlapokon és leveleken, amelyeknek a borítékja fennmaradt.

A levelek szövegét betűhíven közzeljük. Még a nyilvánvaló elírásokat sem javítottuk ki, s a helytelen név- és következetlen helyesírást és központozást is érintetlenül hagytuk.

I. csoport

E levéltömb sokféle tanulsága közül bizonyára az első darabhoz mellékelt jelenet a legfontosabb. Első látszatra ifjonti fontoskodás, nagyzás és szenvelgés természetének látszik, ám ha figyelmesebben olvassuk, észrevesszük, hogy a költő világképének alapvető polaritása: a magányos arisztokratizmus, a közönséges nyűgök fölött álló nagyság eszménye szembesül itt a hétköznapi egyszerű, természetes világával. Nagyon messziről, de azzal a polaritással tart rokonságot *A sötét ember* és *Az ismeretlen ember* alakjában formát öltő ellentét, amely a *Boldog szomorú dalban* így hangzik: »Itthon vagyok itt e világban, s már nem vagyok otthon az égben.« Kosztolányi

pályájának ismerőtől tudjuk, hogy ezekben az években leginkább Ibsenhez, Nietzschehez és Schopenhauerhez vonzódott az ifjú költő. Az utóbbi filozófiájából tanulta meg, hogy az élet drasztikus hajszájával szemben csak a föléje emelkedő filozofikus szemlélődés lehet méltó az igazi szellemhez. Nietzsche göggel, heroizmussal és pátosszal látta el ezt az arisztokratizmust. A nyárspolgárinak bélyegzett köznapi morállal szemben Kosztolányi is Nietzsche jegyében lázadt, amikor korai verseiben a Krisztus balján függő latorral vállalt szolidaritást. E jelenet Sötét embere is ilyen, Nietzscheben fogant gögös magányos, a »Zarathustara-órom« lakója.

Feltűnik azonban, hogy lakása nem az »Élet hegye«, ahol Nietzsche Zarathustráját hívei elképzelték, nem valamely hellási táj, ahol az élet teljessége pompázik, hanem rideg tűzfalak világa. Kietlen tehát ez a fenség, s a képviselője is zord, nevében is »sötét«. Az ellenpólus *Ismeretlen embere* viszont jóságos és emberséges. Őv a gonosz elméletektől, s velük szemben az élet természetes rendjére, a megváltás társadalmi lehetőségeire apellál. *A sötét ember* láthatóan az *egyéniséget* félti a közönséges világtól s a másik ember segítségétől. Ez a tét. Nemcsak Kosztolányié, hanem egy egész nemzedéké. Ibsen *Peer Gynt*-jét kommentálva nem sokkal e jelenet elkészülte után ezt írta Kosztolányi Babitsnak: »Hol itt a következetesség, hol a logikai kapocs: azt mondani, legyünk nagyokká s daraboljuk szét mindenünket, húzzuk az igát, álljunk be a társadalmat mozgató adminisztrációba, pohosodjunk meg, vegyük hátunkra az erkölctelenné tevő és nem nemesítő munka terhét? Mi ez?? Csalás, ostobaság, antinietzscheizmus, egy költészeti „Die Kritik der praktischen Vernunft?“« (*Babits, Juhász, Kosztolányi levelezése*. Budapest, 1959. 46.) A tiszta költészet magas szolgálatára készülő Kosztolányi az újságírás robotjáról is eleinte ilyen szellemen nyilatkozott. Később aztán nagyon is összebékült ezzel a robottal, s fölaltalta benne tehetsége lehetőségeit. És a közönséges emberekben is fölismerte az egyéni értékeket, s a »lenti élet« örömeiben is tudott gyönyörködni. Élete végén, legszebb

versében erről beszél, amikor megrendülten bevallja, hogy:

*Bizony ma már, hogy izmaim
[lazulnak,
úgy érzem én, barátom, hogy a
[porban,
hol lelkek és göröngyök közt
[botoltam,
mégis csak egy nagy ismeretlen
[Ürnek
vendége voltam.*

(Hajnali részegség)

Hosszú utat tett meg, amíg erre az igazi magaslatra eljutott. Annál érdekesebb, hogy ez a nagyon korai jelenet már tartalmazza ennek a belátásnak: a fent és a lent, a kivételes és a közönséges létezmód feloldásának csiráját. Jogos itt a *feloldás* szó használata, mert *Az ismeretlen ember* nem akarja egyénisége föladására birni *A sötét embert*, nem akarja sárba vonni a kivételes szellemet. Csak levezeti a kietlen, embertelen magasból, megtanítja járni a lenti világban, s aztán elegendi a kezét. És *A sötét ember*, ha küzdelem árán is, de végül így határoz: »Tanuljunk járni! — Vezessen!«

Fontos dokumentum ez a kis jelenet. Művészi értéke szinte semmi, mert alakjai a legszikárabb sémák, cselekménye szegényes, de eszmei tendenciája a költő életrevalóságának legfontosabb belső föltételeire hívja föl a figyelmet.

A 2., 3. és 6. levél nem tartalmaz ilyen fontos elemeket, de ezek sem tanulság nélkül valók. Kiténik belőlük, hogy a költő Kosztolányi nem hagyatkozott mindig az ihlet szeszélyére. Pontosabban szólva: volt olyan vállalkozása, amelyhez módszeresen készült. Itt a Deák Ferencről írandó ódához kért szakirodalmat. Később egy Juhász Gyulához írt levelében arról tudósít, hogy könyvek sorát olvasta el egy dramához, melyet Julianus császárról akar írni. (I. m. 66—70.)

Itt kell fölívunk a figyelmet arra is, hogy író és címzettje közt milyen szoros és természetes a kapcsolat. Kosztolányi udvariaskodás, előzetes hálálkodás nélkül kéri Csáth Gézától, amire szüksége van. Ha késik, megrója. Terveinek eszmei, esztétikai vonatkozásaival nem terheli. Ilyen vonatkozású mondanivalóját

inkább Babitsnak, Juhász Gyulának vagy Zalai Bélának írja meg. És szembeötlik a bizalmasság rendkívüli foka is. Az a férfiintimitás, amely a gyermek- és kamaszévok óta kialakult kapcsolat folytatásaként töretlenül jellemzi ezt a barátságot Csáth Géza haláláig.

A harmadik tanulságos momentumra az 6. levél zárósorai figyelmeztetnek. Kitűnik belőlük, hogy a fővárosba került fiatal költő »kő-óceán«-nak érezte Budapestet. Alig vilámlásnyit ez az adalék, de a *Négy fal között* című kötet *Budapest* ciklusának és *Budai idill* című darabjának magyarázatánál — melyben a rendezett, »klasszikus« polgári éleformából való kicsöpöpnés érzése az ihlet forrása — jó hasznát lehet venni.

A 4., az 5. és a 7. levél mintha csak kárpótolni akarna az előbbieket viszonylagos szegénységéért, olyan gondolatokra villant fényt, amelyek Kosztolányi szemléletének és magatartásának sarkalatos pontjait képezik. Az utóbbi kettő rokonproblémája csak megerősíti a bennük fölmerülő motívumok jelentőségét. Az előbbi külön érdekessége, hogy a Buddha-kultusz és a panteizmus látványos vállalásával a schopenhaueri zsenifölényt új vonásokkal árnyalja. (Ezt a levelet egyébként a *Mostohá*-ban pontatlanul kelteztük. Nem 1904., hanem 1903. október 4-én kelt.) Fontosak ezek az árnyalások, módosulások, mert a szellem rugalmasságát, a lélek nyitottságát mutatják.

Csak fokozza e levelek érdekességét, hogy az irodalmi levelek fennkölt eszmeembere itt az intim bizalmasság, sőt a pletyka fesztelenségével közli mondanivalóját. Ezek között a legkevesebb meglepetést az okozza, hogy a fővárost nemrég még »kő-óceán«-nak tituláló költő most arról tudósít, hogy már nem is érzi annyira sivárnak a pesti világot. Sőt a szereplés mámorában, a ráirányuló figyelemben, a megnőtt akusztikában még a küldetés pátozsa is közösségi töltést kap, amikor arról beszél, hogy Magyarország színe előtt szerepelt. Az sem lephet meg senkit, hogy a gyors akklimatizálódás az irodalom érdeme. Arra viszont már föl kell figyelni, hogy az irodalom fő sodrának vonzása, a belekerülés mámore még politikai előítéleteit is semlegesíti. A Juhász Gyulával, Oláh Gáborral, Gyökössy Endrével való meg-

ismerkedésről éppen olyan örömmel ad hírt, mint az ízlésben, szemléletben fölül sokban különböző Bresztovszky Ernőről. Pedig az utóbbi, akivel barátságot köt, mint a levél mondja, »féktelen szocialista«. De a társakra találás szüksége, a jelenlét szomjúsága még sokkal nagyobb, semhogy ez a nézetkülönbség szakadékok jelenthetne. Ám hogy az irodalom közös ügye ilyen zavartalan barátságra képesíti, annak nem csupán a »szépség« tisztelete az oka. Rézszes benne az a szemlélet is, mely a politikai ellen- és rokonszenvet már ekkor sem érzi döntő tényezőnek. Az a székesis, mely mindjárt a 4. levélben föl is fedi saját természetét: »A kedélyek a végtelenségig fel vannak izgatva, a klerikális párt halálosan gyűlöli a „hazátlanokat” és viszont. Hála Istennek én bölcs nyugalommal lebegek fölöttük s megmosolygom az ily ostobaságokat, mint haza, hír, becsület. Mert tanul meg — öccsének szól az intelme — a fő dolog az élet s a többi mind hazugság. Álomkór, részeg fércesség, üresség...« Kosztolányi Árpád, a költő apja egy ilyen egyetemi tüntetés hírére ezt írta fiának: »Igen örülök, hogy minden tüntetéstől távol állottatok. Elvárjuk, hogy ez okos magatok tartása ezentúl sem fog megváltozni. Ha rajtam állana, én minden politizálást és tüntetést az egyetemen a legszigorúbb büntetés terhével eltiltanék, mert az egyetem nem parlament, hanem iskola...« (Kiadatlan levéltöredék. Kosztolányi Dezsdőné tulajdonában volt, s az ő szíves engedelmével tanulmányoztam. — D. Z.)

E levél ismeretében azt lehetne hinni, hogy a költő blazír fölényébe ennek az atyai kíváncsúnak a tisztelete is belejátszott. Ám ha tudjuk, hogy az apolitikusság gondolata később milyen sok változatban tér vissza Kosztolányi írásaiban, akkor ezt a korai megnyilatkozást mélyről eredő hajlamok híradásának is tekinthetjük. Magát a blazírságot azonban nem kell szó szerint venni, mert rövidesen kiderül, hogy haza, hírnév, becsület nem is olyan közömbös dolgok az ifjú költő számára.

Ami a szerelmekről szóló beszámolókat illeti, föltűnhet, hogy az egyik levél, a 7., Politzer Erzsike szépségét állítja végzetesnek, holott a 4-ben még Tichy Margit volt »maga a végzet«. Nem gondoljuk, hogy az

ideálváltogatás gyorsaságáért költőnket mentetgetnünk kellene, de azt illeik közölnünk, hogy a 4. levél dátumát nem tudjuk pontosan kideríteni, s csak tartalma alapján került erre a helyre. Így megeshet, hogy ezúttal mi kevertük a költőt az állhatatlanság látszatában. Szerencsénk azonban, hogy van ezeknek a beszámolóknak bizonyosabb tanulságuk is. Először az, hogy az életet, amelyet Kosztolányi mindenképp fölé helyez, olyan mohón rendeli alá az irodalomnak, hogy ideálját is ibseni alakká stilizálja.

Még érdekesebb a 7. levélnek az a része, mely Makai Emiről beszél. Kosztolányi — mint ismeretes — nem volt harcos esztéta. Lényegében még 1905—1906-ban sem, amikor a Bácskai Hírlap munkatársaként legbátrabb cikkeit írta a haladó irodalom védelmében. Még ebből a termékből is kiválik, radikalizmusával szinte kiált az a cikke, melyet a Budapesti Szemlével szemben Makai Emil védelmében írt. »Kijelentem — olvashatjuk ebben —, hogy Makai az ő igényteknek nevezett versikéivel többet ért el, mint a nagy magyar zseniket követő, őket utánzó, most már végleg kivénült írógárda. Makai egy egész új világot nyitott meg a magyar költészetben. Oly dolgokat vett itt észre, melyeket tán franciául évtizedek előtt megírtak, de — ne feledjük el — ő volt az első, ki a modern élet természetesen hangján szólalt meg.« (Irók, festők, tudósok. Budapest, 1958. I. 7.) Cikkének más részleteiben még buzgóbban magasztalja Makait, de ennél fontosabb az a nyomaték, mellyel védence műveinek alapos ismeretét hangsúlyozza. »Nagyon jól tudom, mily hely illeti meg Makai Emilt irodalmunkban. Cseppet sem becülöm túl, mert igazán műveinek mélyére néztem.« Egy másik helyen: »Nekem azonban volt alkalmam Makait olvasni, átnézni műfordításait, latra vetni költészetének értékét, s egy kissé gondolkodom arról, micsoda munkát végzett ő a magyar költészet szántóföldjén.« Főlmerül a kérdés: miért az avatottságnak ez a szokatlan hangsúlyozása, és honnan ez a kivételes avatottság? És most itt ez a levél Politzer Erzsike iránti rajongásával, s az utalással arra, hogy a leányzó néniéért halt meg Makai Emil. Távol áll tőlünk, hogy cikk és levél között egymást

magyarázó szoros kapcsolatot föltételezzünk, de annak jelzését megkockáztathatjuk, hogy ha »végzetes komor árny nyújtózkodott« költőnk lelke Politzer Erzsi neve hallatán, hát ez a szuggesztió akkor is hathatott valamelyest, mikor Makai Emil védelmében oly vonzó bátorsággal szót emelt. A gesztus értékéből ez mit sem von le, csak a motívumokat gyarapítja egy emberi szállal.

Van aztán a 7. levélnek még egy mozzanata, amely a szakmabeliek számára nem kisebb kérdésben kímál fogódzót, mint abban, hogy Kosztolányi, a modern európai irodalom első nagy magyar antológiájának fordítója, mikor is lép be ennek a modernségnek a modernskörébe. Nem könnyű ezt megmondani, mert 1904 nyarán még azt írja Babitsnak, hogy »A dekadensek tehát azon embereim közé tartoznak, akiket lelkem mélyéből gyűlölök.« Hogy kiket ért dekadensek alatt, ebben a levélben ezt is megírja: Baudelaire-t, Mallarmé-t, Richpin-t, Verlaine-t. Tehát azokat is, akiket később nagy átéléssel fordít. (I. m. 25.) Kosztolányi tájékozódásának és műfordításainak alapos ismerője, Rába György úgy tudja, hogy költőnk bécsi hónapjai során ismerte meg a modern franciákat. (A szép hűltenek. Budapest, 1969. 220—221.) Ennek a magyarázatnak némileg ellene mond az előbb idézett levélnek ez a része: »Ezt a nézetváltozást azért közlöm Önnel, minthogy jórészt dekadens hajlamúnak ismert s nem szeretném, ha később félreértések merülnének fel közöttünk.« S ezt a levelet még bécsi tartózkodása előtt írta Kosztolányi. Azt a föltevést erősítve, hogy az ismerkedés talán Bécsben mélyült el, de előbb kezdődött. Ezt a föltevést most a 7. levél is mintha megerősítené, amikor — 1903-ban — híril adja, hogy »itt mint a modern dekadens iskola elveinek hirdetője jövök kombinációba.«

A 8. levélben újra az Ibsen- és Nietzsche-hívő költő lép elénk, tetelesen is fölfedve, amit az 1. levélhez mellélt jelenet eszmei konfliktusáról mondtunk. Annyit módosítva azon, hogy Nietzschét itt nem a kopár gőg, hanem a mélabút áttörő, abból kiemelhető aktivitás forrásaként említi, s a nyárspolgáriság vonzóbb elmentéteként a művészsors vállalását ajánlja unokaöccsének. Ennek a nem éppen új megnyilatkozásnak az ad

kölcsönös sajátos színezetet, hogy a művészi hivatás vállalása — a család rosszallása ellenére is — itt a maga spontán formájában meggyőzőbbnek, komolyabbnak tetszik, mint amikor a költő látványosan szaval erről. S növeli a sajátosság színskáláját, a hitelesítő »árnyalást« a szabadszájú pletyka, mellyel ezek az életbevágó tamácsok és sorsra utaló vallomások olyan jól elkeverednek.

1.

Budapest 903 jan 23

Kedves Józsi!

Leveled egy mondata nagyon furcsa lelkiállapotba hozott. Ezt a különös s zavaros, de elég érthető lelki emóciót egy rövid szintén különös és zavaros jelenetben irtam meg. Nem veszem rossz néven, ha nem felelsz rá, vagy ha azt írod, hogy nem értetted, de ha érdeemesnek és érdekesnek talárod írnék egy hasonló ilyet — válaszul. Megjegyzem, hogy nagyon nehéz olvasni ily kúsza sorokból s e sorok között. Azt hiszem nem kell sürgetnem a választ; legalább én természetesen találok, hogy ily levélre rögtön innak, vagy egyáltalában nem válaszolnak.

Nem kérlek fel, hogy tépd szét az írást, sem hogy ne mutasd másnak; te azt anélkül is megteszed mind a kettőt.

Dezső

III. felvonás II. jelenet

(Az ismeretlen ember, s a Sötét ember. Az ismeretlen ember egyszerűen van öltözve, mindent tud s gonoszul mosolyog mindenre. A sötét ember titkolódzó, sokkal jobban lát, mint az ismeretlen ember, de gyáva, kapkodó és bár óriási fölényrel néz és nézhet végig mindenkin egész valójában egy szánalmas összetört jelenség.)

Az ismeretlen ember. Vőlegénye... hihetőleg férje... lesz... egyik leg-szebb...

A sötét ember. Két, vagy három hónap alatt. Gyorsan megy az ilyen: az ember feszes, merev vitorlákkal vágta a rév felé. Ha hajóval neki megy a sziklapartnak legalább ott bukik el a földnél s nem a végtelen vizrónán. A széttört ladikroncsokon aztán együtt halhatnak meg. Mi?

Az ismeretlen ember. Hm, hm. A bölcsesség, a tulságos, nagy elméletek! Nem így találja?

A sötét ember. Nem tudom. A világ egy harmadik emeleti hónapos szoba ablakából ilyenek tetszik. A bölcsesség ott nagyon jó. Az emberek onnan oly kicsinyek: játszanak apát, meg anyát, gyereket ringatnak, kamillatheát csöpögtetnek ordító tor-kába. Alacsonyán nézve másként látszik minden, de onnan fölülről, a harmadik emeletről...

Az ismeretlen ember. Ugye nagyon magas van, az, a... — (hallgat.)

A sötét ember. (Mereven néz maga elé s nem mer az ismeretlen emberre ránézni)

Az ismeretlen ember. (Halkan nevet, de elnyomja) Az a — — harmadik emelet. S néha este, mikor a felhőkön nem süt a hold nagyon hideg van ott.

A sötét ember. Megszoktam és nem fázok már. A négy tűzfal, a mi körül vesz jól ismer már s hosszú éjszakákon mind felém hajol és én — ó ne nevessem — fülükbe sűgom nagy titkomat, a miért — — (hirtelen elhallgat)

Az ismeretlen ember. Szerencsétlen mért hallgatott el?

(Jelenet. Az ismeretlen ember zölden égő szemekkel reá mered, a mitől a sötét ember majdnem megdermed; küzd saját akarata ellen s nem mer reá nézni)

(hosszú szünet után) Most akart valamit mondani!

A sötét ember. Ó, de hát kicsoda maga? És mit bánt?; látja, hogy gyáva vagyok, félek magamtól. Csak a nagy tűzfalakat szeretem, meg a hosszú, havas téli éjszakákat. Hagyjon. Hiába minden. Ne nézzen így rám, mert megőrülök; megfutok magamtól és akkor elvesztem a lelke-met s hiába keresik akkor. Minden szó, a mit mondok megégeti az ajkamat, fekete tűzsebeket süt rajta, s akkor olyan lesz a szám, mint egy égett alma. Az istenért, hagyjon, mert elvesz az eszem. Most hogy rám néz újra érzem azt, a mit a multkor éj-jel, a mikor — — (megragadja a karját az ismeretlen embernek s lassan, tagolva a fülébe sűgja) — a mikor meg akartam ölelni a nagy, kopár tűzfalat... De az olyan messze

volt s csak az ablakba ütöttem a fejemet.

Az ismeretlen ember. Veszélyes olyan magasan lakni: a földtől távol, az éghöz közel; a fergetegek utjába állni, mikor magasan, búgva álmában morog téli éjszakákon. Mért sáppad, mért fél? Igyon egy pohár vizet, tükrölje meg a homlokát, üljön le és beszéljünk, hogy kell leszállni a — harmadik emeletről. (Jóságosan) Akar lejönni: én levezetem.

A sötét ember. Levezet? (Magában kételkedve) Nem, én nem bírok lemenni. Be vagyok építve egy kis szobába egymagam, s nem tudok le futni. Csak ugrani lehet éjjéli vilámlásnál, mikor minden zeng, dörög és mikor a nagyok születnek, újra születnek.

Az ismeretlen ember. A lépcső, a lépcső: az levisz.

A sötét ember. A lépcsőre nem hágoz, hisz akkor így jutnék le, mint ahogy most vagyok: törpén, nyomorultan s úgy másznék ott a többivel, mint a hangya. A világ sűrűrne körülöttem, az emberek futkosnának könnyű, vidor lábbal, csak én járnék nehéz, ólomlábakon lassan, s bukdácsolnék, mint egy törpécske. Hogy nevetnének rajtam!

Az ismeretlen ember (megfogja a sötét ember kezét.) Az embernek pedig járni kell s nem tűzfalakat ölelgetni. Mig maga fönna az ablakba veri fejét, az idő szűl, s új élet keletkezik mindenütt. Az arcok megváltoznak, az emberek elhalnak, s azok akik életbe maradnak más nyelven tanulnak meg, a melyet nem ért meg majd a harmadik emelet lakója. Le kell onnan szállni gyorsan, mi hamarabb. Egy cigarettát elszív, ugye ez hamar megvan? S ez egy örökkévalóság, mert már az óra ütött. Azt mondta, most te jössz, vagy végleg fenn maradhatsz és — ölelgetheted a nagy, kopár tűzfalat. S ennek a nagy órának engedelmeskedni kell.

A sötét ember. Milyen titokzatosan és erősen ütött: én is hallottam.

Az ismeretlen ember. Érezte maga is? Csodálatos, én csak úgy találok próbáltam mondani. Az az óra azonban megpecsételte a tapogatózásomat.

A sötét ember. Hallja, hallja?

Az ismeretlen ember (félve, de azért mégis bizonyos határozottsággal a sötét ember szívére teszi a

kezét) Azt mondja, hogy *tizenkettő*. Vége, vége: újra kell kezdeni. Előbb azonban le kell szállni...

A sötét ember. Ó, ó!

Az ismeretlen ember A harmadik emeletről.

A sötét ember. Játszottam, lenn voltam. Egy nyár izzó diszletei előtt bukfecezttem s azt mondták jól. De ha most egy ilyen tél rongyos fakó szinfalai között kellene végigjászani azt, akkor megjelenne magam előtt a saját árnyam s rám borulna hidegen, szónémítva, mint egy hosszú, hosszú szemfödő. Félek magamtól.

Az ismeretlen ember. Bátorság, sötét ember. Fel kell támadni, újra kell születni. Nyújtsa nekem a kezét —

A sötét ember. (ijedten, magánki-vül) Ne beszéljen! Megőrjít. A kezét, a kezét — — Alamizsnául odateszi kezembe — a kezét. Hogy lerántsam magammal. Vagy hogy maga rántson le magával a piszokba? (Nagyon sötéten) A mint hogy már lerántottak egyszer a szemétbe, mert elfogadtam másnak a kezét. Nem. Csak hadd nézzem tovább is a tűzfalakat, a havas kertet, s az élettelen gyöpöt. Menjen, menjen. Utálok önt és — magamat.

Az ismeretlen ember. (végtelen jósággal.) Az embernek látni kell pedig. A többiek pirosak, kővérednek, boldogok és könnyen betanulhatják azt a szerepet, a mit mi tudunk egyszer. Aztán — — no aztán a fűgöny legördül s mi hiába várjuk, hogy felhúzzák s kezdjék újra az előadást. Az arokról a festék nem mosódik le, mert ez a színház gonoszul való. Le kell jönni *onnan*; az a góg fészke, a buta, vak, engesztelhetetlen, öngyilkos gógé, mely magunknak árt-hat legjobban. Ha elfelejtett járni, jöjjön, én újra megtanítom. Mikor a kis gyermeket először kiemelik állójából, inogva áll meg, s rebengve nézi az ismeretlen nagyságot, a szoba végtelen padlóját, mely kaményen dobog a nagyok lába alatt. Aztán édes anyja odanyújtja kezét s lassan, okosan rakosgatja a csöppség topka, ügyetlen lábacskaít s észre sem veszi, hogy jár. Így kezdjünk mi is menni. Itt a kezem. Járnai tanítom csak s aztán *elengedem* újra. Anyja lesznek: aztán, ha megy, akkor lejöhet okosan a harmadik emeletről az emberek közé — Ezért ajánlottam az előbb a kezemet.

A sötét ember. (Sokáig gondolkozik s sötéten bámul reá. Majd kezét nyújtja neki, s mélyen sóhajt) Tanuljunk jární! — Vezessen!!

2.

Bpest. [1903] szept 17.

Kedves Józsi!

Azért nem írtam neked eddig, mert nem akartam veled sommásan végezni! Most is csak kapkodva írhatok s egy szivességre kérhetlek csak.

Az egyetem 100 koronás pályázatot hirdetett egy Deák ódára, melynek határideje a közeli pár napok egyikén van. Minthogy a pesti könyvtárak egyikében *sincs már Deákról* szóló munka, sürgősen kérek turjátok föl az összes szabadkai könyvtárakat (köz-könyvtár, casino, ifjúsági, tanári könyvtárak) s egy kalauz által kézbesítsétek velem a könyveket. Toncstól az Árpi nevére vegyétek ki a szükségeseket. Három négy nap alatt mindegyiket visszaküldöm hasonló úton. Unokabátyád

Dezső

3.

Bpest. 1903. szept 20.

Józsi öcsém, mondd, hol késik az oly nagyon sürgős és sürgetett könyv? Buzgón és kitarton nézz át minden könyvtárat ismételtelen kérek! Minden lépésed talán egy ezüst forintot fog érni, nem szabad tehát már ezért sem közönyösen fogni fel a megbízatást. A másik az hogy nekem vele óriási örömet okoznál. Helyesebben ez az első. Kérek intézkedj haladéktalanul.

Dezső.

4.

Kedves Árpi!

A levélírás mindig utoljára marad életem programjában, bár majdnem szüntelenül toll van a kezemben. Az ember ír fölöttek, gondolkodik rólatok, csak nektek nem tud írni, mert eszét ezer felé tépik a napi események izgalmai. Könnýű

rátok gondolni akárhol, de elhatározni magam, hogy leüljek, kezembe vegyem a tollat, keressem a levélpapírt, sőt meg is találjam — az már óriási munka. Legalább nekem züllött poetaléleknek, ki hivatásának tekintí az írást, az.

Hadd fecsegjek egy kissé hát Budapestről! A lapokból értesülhetetek azon szocialista-tüntetésekéről, melyek a Négyessy óráját megzavarták, úgy hogy kétséges most is, tartathatunk e több órát. A kedélyek a végetekig fel vannak izgatva, a klerikális párt halálosan gyűlöli a »hazátlanok«-at és viszont. Hála istennek én bölcs nyugalommal lebegek fölöttük s megmosolygom az ily ostobaságokat, mint haza, hir, becület. Mert tanuld meg a fő dolog az élet s a többi mind hazugság. Álomkór, részeg fecsegés, üresség, a mi nem a husodban van. Az éhség a legnagyobb hatalom, mert legállatibb.

A föld másik nagyhatalma a szerelem. Ennek az istenasszonynak most igen hódolok és hála istennek nem eredménytelenül. Egy végtelenül szellemes, okos és előkelő lányt ismertem meg, (a kinek a nevét nem azért írom le, hogy kikürtöljétek Szabadkán, de hogy eloszam azon téves értesüléseket, melyet Szabó kontár-levele és rosszul értesülése okozott nálatok,) Tichy Margitot. Gyönyörű szöke haja mint valami terhes sátor áll fején, kék szeméből a gúnyos bíralat szellemessége árad ki, mely csak akkor olvad át gyengeséggé, ha verseimet olvassa. Érzem, hogy egyedül az ő simulékony kedélye, nagy intelligenciája méltó hozzá, s ő benne találtam meg a nyugtalanság nyugtatóját, mely mindent elcsillapít: sötét gondolatokat, hazafájó vágyat és bohème-kört. Ő maga a végzet, mely akaratumk ellenére is létre zokog, mert van, mert kell lennie. Különös és szereti a rejtelmességet, mint én; a zengő és költői Margit nevet elveti s mindenkit megkér, hogy Ibsen híres nőalakjának nevével: *Nóra*-val szólítsa. Olyan közönyös a világ iránt, mint én; mindenre egy szatirikus mosoly a felelet; s olyan titkolódzó is, mint az én lelkem: az alabástrom hidegségével védi meg magát a sártól.

A *Nóra* dalok napról napra szaporodnak. Józsi készítse az illusztrációkat: rajzoljon egy Galatheát,

mely megolvad Pygmalion karjaiban és egy Stuck szerű szfinkszet, egy »örök tavasz«-t képben. Mondd meg neki, hogy feltámadtam halottaimból.

Mások előtt mélyen hallgass. Ne legyen ez köztudomású Szabadkán, mert nagyon fájna; elég bajom van az itteni folytonos pletykákkal, halomásokkal és szóbeszédekkel, melyeket a tanárkisasszonyok hoznak forgalomba rólam, (jobban: rólunk!) Egyébként, kedves öcsém, teljesen jól érzem magam, csak aludni nem bírok. Sokszor két óráig is fenn vagyok és olvasok, vagy írok. A nagyvárosi élet pálinkája a fejembe szállt, s ez oly jó ennek a megrongyolt testnek. Bár sohase józanodnék ki!

bátyád Dezső

(Levelemet csak Brenner Jóska olvashatja el kívüled; a tartalom a legnagyobb titok pecsétje alatt őrzendő. A *Vajda* könyvet égvé várom.)

5.

1903. oct. 4.

Kedves Józsi!

Késő éjjel írom e sorokat. Az irodalmi estélyen való szereplésem sikerült s Négyessy (a Kisfaludy, Petőfi társaság tagja) egészen el van ragadtatva tőlem. Úgy látszik felszínre vergődök ebben a szörnyű harcban, ebben a vad marakodásban, a mi itt a hírnévért történik. Most kezdem becsülni Budapestet. Az ország fővárosa! S ez a gondolat isten tudja felemel s elszorú a lelkem, a mely épen nem [...], ha arra gondolok, hogy ez egykor nem lesz magyar. Az ország előtt olvastam fel a maikor: s Magyarország tapsolt nekem! Megismerkedtem Juhász Gyulával, a kitől sikerült verseket hoz a »Bpesti Napló, meg Oláh Gáborral, (a »Jövendő«- közölt tőle költeményeket,) sőt egy fiatal poeta a »Magyar szalon« s az »Új idők« munka társa: Gyökössy Endre ég, hogy velem megismerkedhessék, mert el van bűvölve a poézisem által. Mindezek fölött azonban egy Bressztovszky nevű collegám hatal-

mas költészete hatott meg, a kivel Schiller-Goethe barátságát költők majd. Ez óriási ember, nagy költő!

Az eszme világot napról napra mélyülni érzem, s azt hiszem nemsokára itt lesz az a pont, a mi kor elengedhetem a hajómat. A bölcs nyugalom, a Butha kultusz, a melyről annyit beszéltem neked ime egészen felolvadt bennem. Egy soha nem hallott harmónia csendül fel költészetemben. Nem természet-imádás. Bölcsesség és semmi egyéb. Az életet elő készítő iskolájául tekintem a halálnak; nagyobb célunk nem lehet, mint bölcsen meghalni tudni. Én most erre készülök. Sörvasztom az idegeimet a józanság ridegségével s egész lelkemmel belehalok a nagy természetbe. Ez nehéz, kolosszális munka, de lassan és biztosan célra vezet. Már nem olyan nagyon ragaszkodom az élethez, a lelkem fele ott van a muzeumkertű fák sápadtságában, s a sárguló pázsitban, s azt hiszem tíz év múlva annyira bölcs leszek, hogy bármely pillanatban oly nyugodtan gondolok a halálra, mint Butha, ki az ég kékségének nézésében semmisült meg fenséges nyugalomban. És a természetet, hogy szeretem és imádom. Úgy, mint az anyámat. De ne gondold, hogy amúgy Petőfi módra. Petőfi egy fényes szinpadnak nézte azt: azért tudott róla írni; én átallok dicsérni, mert érzem, hogy ő én s én ő vagyok, s a róla szóló himnusz csak öndicséret volna.

Az érem másik oldala azonban igen szomorú! A szép szökés nem volt ott s én a falaknak, (mert több lány nincs csak ő) deklamáltam szerelmi dörgedelmeimet. Dejszen csak ragadjam ezt a nőstén bestiát remegő térdeim közé Shakespearet nemzek vele!...

Evvel feltártam eléggé »élményeimet« s ha kijelentem, hogy DE-ÁK ODÁM beadtam, melytől azonban nem sokat várok állván a jury részeg jogászokból, — s hogy a Lacikát csókolgattam, — be is fejezhetném levelemet. Itt azonban megállok még és engedelmét kérek, hogy egy percre véralakotom s természetem szerint kissé sentimentalis lehessék. Tavaly elgondoltam ezt a percet, a melyet most kopogtat le az óram. Budapest-

ten egy diákszobában irok neked levelet hexameterkben [!] s kérdezősködöm mit csináltok otthon. Ringattam magamat ebben a gondolatban s úgy ajkamra tolakodott ez a két sor:

Hát az Ilonka *volanfodrokkal* kéré ruhát még?

S játszik e még mókust bűgva a kris Lacika?

Istenem ki gondolta volna, hogy ezt már nem irhatom neked meg. S most itt ebben az éjjeli csöndben óriási feketeségben látszik előttem az a halál, mely mint valami vadállat kéjenc kékre csókolta azokat a kis selypítő ajkakat. Mért irom ezeket most, mért érzelgek, mikor fel sem vettem a levél vízlatába — nem tudom. Talán visszazállt szegényke hozzám s itt ül most mellettem ezen az üres széken. Ki tudja?

Isten vedel! Az óra megy előre és már — szavamra — éjfél mutat. Szakítottam ugyanis minden szokással s a szó szoros értelemben a történelemben élek. Mit óra, perc, másodperc! Te vagy csak nagy: gondolat, érzés, szőke haj!

A nyárspolgárius egyetemmel végzek, ha sikerül valahol állást kapnom. (Ezt ne mondd meg otthon.) De csókolj meg mindenkit Szabadkán, a kiről tudod, hogy szeretem. Isten áldjon meg!

Dezső

6.

Bpest 903 oct 11.

Józsí köszönöm a levelet, melyet küldtél! Siess válaszolni rá, nehogy oly aggodalmat okozzak neked, mint te én nekem, ki azt hittem, hogy más kézbe jutott a túlon túl ántim írka. A rózsza szín ruháról nyílt kártyán nem irhatok; ellenben zárt borítékban egy héten belül oly körümenyességgel foglak mindenről értesíteni, a minőre csak egy filozopter képes, ki egy filozoptrixről ír.

A másik a küldeményt illeti. Az isten áldjon meg ne legyenek oly mostohák hozzám az Ámpival együtt. Koponyát nekem! Nem veszedelmes az, ha nincs benne buta és gonosz

velő és rajta forró hús... Hadd legyen még egy jó barátom ebben a kő óceánban, párja annak a sírnak, a hol Revicky nyugszik. *Kozma Andor* »KORKÉPEI«t küldd.

7.

[Budapest, 1903. nov. 10.]

Jóskának adni, kitől a választ várom.

Kedves Józsí!

Az irodalmi élet sodrában vagyok s ha néha néha levélírásba fogok végig kell símitani a homlokomat, hogy eszméimet rendezzem. Nem olyan sivárság uralkodik itt, mint első pillanatra látszik; vannak itt okos és jószívű emberek is, sőt mi több egy igazi modern, gyereklelkű, férfitudású költő-barátra is tettem szert: Juhász Gyula a neve. A másik, *első* levelemben magasztalt, kétségtelen tehetséges poetatárssal Bresztovszkyval kicsit összemarakodtam a poézis lényegéről való vitában, melyben ő a tendenciát védi az én szűzi érdektelenséget hirdető elméletem ellenében, a mi tekintve azt, hogy ő féktelen szocialista, (Csizmadia Sándornál is csizmadiasánderabb) — már már aggályt keltőleg növekedett, midőn elvélve is kezét nyújtottunk egymásnak. Összehozott a közös istenség: a Szép.

A szép — erről kell még beszélnem. A Szépnek a jelenlegi neve t. i. Politzer Erzsike, zsidó vallású szőke lány, a ki mostan az ideálom. Végzetes komor árny nyújtózkodik lelkemre e névtől. Ennek a lánynak a néniéért Politzer Mangithért halt meg Makai Emil, a nélkül, hogy gyerekes és költői félelmében meg is szólította volna. Ki is adott egy verskötetet *Margit* címmel, a miért a hűséges lány kikísérte őt a temetőbe, sőt egy kétségtelenül drága koszorút is küldött neki nehéz illatú thearózsákból. Ez a thearózsaszag lebeg a leány körül.

Mindennek az értelme az, hogy nem ismerem őt, sőt ennek a lehetőségé is kizártnak látszik, mert oly egyenesen és büszkén jár, mint egy zerge, a mit én akkép ellensúlyozok, hogy még büszkébben és egyenesebben járok, mint ő. A gondos borot-

válkozás azonban még mindég domi-
náló pont az életmódomban.

A többi ifjú és leány azonban sze-
ret engemet és herkulesi alakomat
körülrjongja a bohémvilág. Ha nem
is feltűnő, de feltétlenül érdekes alak
lehetek, s itt mint a modern deka-
dens iskola elveinek hirdetője jövök
kombinációba. A levegő azonban
rosz s az élet is csak tűrhető. Vala-
hol ott hagytam a jókedvet, és
magam sem értem meg már maga-
mat. Mi kellene nekem? Mi hozhat-
na be abba a rendes kerékvágásba,
mely után fellélegzünk s azt mondjuk
no most kezdhetünk élni? Mondd,
mit gondolsz, te Brennerek legbren-
nerebbike?

D

8.

Szabadka 1904. szept. 16.

Kedves Józsi, sokáig késtem a vá-
laszszal azon egyszerű indoknál fog-
va, hogy nem volt mit írnom arra le-
veledre, melyben semmitsem írtál.
Itthon nem történt semmi; a melan-
cholikus nyárból csüppögős ősz lett,
s belőled az ambiciózus hármasmű-
vészből orvos.

Egy csodabús melancholikus szept-
tembereleji alkonyat volt, mikor a
rámnézve is fatális hírt megtudtam.
Az égen rózsaszínű és aranyszínű
felhők úszkáltak — majdnem olyan
sárgák voltak, mint a theám, — mi-
kor Juli egy harisnyával s a Laciká-
val bejött az udvarunkba, lenge já-
rással, Etelka húgom neki nagy ci-
pőiben s arcán — ez teljesen az övé
volt — bájos melabúval. A Lacika
befogta a Julit és lovazott vele, én
néztem, a mint a szegény germán
végítapogott; később, mikor már
eléggé kilógott a nyelve, megintervie-
woltam, mint illetékes forumot, há-
nyadán vagy. Ekkor tudtam meg,
hogy orvos lettél. Juli az »Abend-
dämmerung«-ot nézte s én így felel-
tem:

»Es ist sehr zu bedauern, dass ein
so feinführender Artist Arzt ist, oder
vielleicht nur ein Archist.«

Ezzel véget ért a kihallgatás, La-
cika pattogott az ostonnal s Juli nem
nézte tovább az »Abend dämmerun-

g«-ot, hanem kipirultan szaladt a kert
későn kizöldült utain. Magam pedig
a következő gondolatokba mélyedtem:

Nem bolondság volt e ilyen lé-
pést tenni neked, mely valószínűleg
elrontja egész életedet, megzárítja
kedvedet, el veszi minden idődet, am-
biciódat, attól, amihez legtöbb tehet-
séged van: a zenéhez? Nem okosabb
lett volna akár csak találmokra be-
iratkozni valamilyen képző zenedé-
be s várni, míg a tehnikát elsajáti-
tod s nem üzénkedni, lócsiszárkodni,
hasznossági szempontokból cseleked-
ni s kockáztatni azt, hogy a hármas-
művészből semmi művész légy? Tu-
dom mi az a robot, azért merek így
beszélni; s ismerlek tégedet, azért aka-
rok így szólni. Tanácsolom tehát, (fa-
tálisan lépek fel az egykori fogadást
tekintve, mely szerint egymást a zill-
léstől meg kell védenünk) boncolj,
ízomszöveget, chemiázz és — uram
bocsá! — fizikázz, de szimatolj ki
minden zugot s keress magadnak
jobb alkalmazást, addig míg nincs
késő. Ezt szilárdul mondom s attól
sem riadok vissza, ha pár nap múlva
asszonyi ajtákról hallom, hogy én
magamhoz hasonló parvenuvé akar-
lak tenni, megrontalak, a »becsüle-
tes« élet ösvényéről le akarlak terel-
ni s mit tudom én mit nem csinálni.
Gondolkozz és írd a kérdésről.

A lipcsei utam elmarad s erre a
szemeszterre Bécsbe megyek minisz-
teriumi engedéllyel s csak husvétkor
rándulok ki Lipcsébe. Ez és hasonló
kellemtelenségek fenekestől felkavar-
ták véretem és epémet s újra vissza-
dobtak oda, a hol voltam fiatalako-
romóta, s a honnan Nietzsche-vel oly
szerencsésen kikászolódtam: a méla-
búba, a kanduros világgyűlöletbe s a
versírásba. Óriási munkát végzek
ugyan most is, de nem a régi kedv-
vel. Valószínűleg levegő változás kell
nekem, mert olyan vagyok, hogy egy
helyben nem tudok maradni s a mint
felmelegszen valahol, már rosszul
érezem magamat.

Jelenleg azonban nagy szellemi él-
vezetben volt részem, a mennyiben
teljesen megértettem az újraolvasott
Peer Gyntet. Ilyenformák kissé vi-
gasztalnak s ha nem is nagyon min-
den esetre annyira, mint Temunovich
Zoltán versei, (a Bácskai Hírlapot az
utóbbi időben szorgalmasan olvasom,

miután honorariumot nem kaptam tőle) melyek olyan intímek, hogy kis híja, hogy így nem szólnak:

»Közösüljünk, közösüljünk

Nemileg.«

Szabadka tehát még mindig a régi, kár is volna, ha megváltoznék. A hölgyek, az én szajháim, mindég oly álmosak és ki nem festettek, mint azelőtt; a szóbeszédek mindég a meghatározott mederben folynak; a Decsy lányok mindég udvarlólktól és új reményektől vannak körüvezve; én mindég oly befejezetlen, költőien: egy közepén abbamaradt dal vagyok, mint azelőtt; a Lacikát mindég szeretjük és csókoljuk — semmimem másult meg. Innen tehát érdekeset írni nem lehet. Onnan, a hol te vágy, tán kerül ilyesmi. El is várom a hosszú budapesti referátát, a vallomásokat s a terveket, melyek iránt mérhetetlenül érdeklődöm.

Kosztolányi

II. csoport

Azok a levelek, amelyek ebben a csoportban olvashatók, mind a bécsi tartózkodás eseményeit tükrözik. A legelső ugyan Szabadkán kelt, de már ez is az utazásról tudósít, így lényege szerint ez is, mint a többi, »bécsi« levélnék számítható.

Azt az eddig közzétett dokumentumokból is tudjuk, részben a költő barátaihoz írt leveleiből, részben a Csáth Gézához írottakból, melyek közül a legfontosabbat, a legtüzesebbet Kosztolányiné közölte (*Kosztolányi Dezső*. Budapest, 1938. 131—136.), hogy ez a bécsi tanulmányút válság-szerű fejlődéssel juttatta Kosztolányit. Eredetileg nem is Bécsbe, hanem Lipcsébe készült, s az osztrák fővárosban szinte végig úgy érezte magát, mintha száműzetésben lenne.

Ennek magyarázatát keresve első sorban a fővárosi barátoktól, a Juhász Gyulától, Babits Mihálytól, Zalai Bélától való elszakadást és az otthoniak hiányát szokták emlegetni. Az általunk itt bemutatandó levelek megerősítik ezt a magyarázatot. Még azok is, amelyek csak a célszerű teendőket intézik: a Kisfaludy Társaság pályázatára beküldött *Childe Harold*-fordítás ügyét, a pesti lapok, folyóiratok érkezését. Kitérünk ezekből a leve-

lekből, hogy költőnk mennyire Budapestre figyelt. Hiába volt Bécs a Duna-medence központja, Hofmannsthal, Rilke városa, akiket Kosztolányi sokra becsült, s akiktől később sok verset le is fordított, magányában bizonyára őket is tanulmányozta, de levelei tanúságai szerint minden idegszálával a hazai eseményeket kísérte figyelemmel.

Megtudjuk ezekből a levelekből, hogy a magyar lapok közül melyeket olvasta, melyeket várta ekkor, első igazi sikerei előtt a legnagyobb érdeklődéssel. Láthatjuk, hogy a Kisfaludy Társaság pályázatától milyen sokat várt, milyen türelmetlenül sürgette Csáth Gézát az érdeklődésre. Az a pillanat ez, melyet rubikonnak hitt a tehetségét mindinkább érző, s az elismertetés idejét már-már elérhetőnek vélő ifjú költő. Miközben Babitsnak is hosszú levelekben számol be készülődése és szemlélete forróságairól, umokaöccsét is állandó teendővel látja el. Nem éri be nosztalgiával, távolról is erősen fogja azok kezét, akik fontosak számára. Az utóbbihoz fűződő barátság testvérieségére vall, hogy Csáth Géza — a hogy a levelekből sejthető — zokszó nélkül végzi a rábízott feladatokat. Kár, hogy az 5 leveleinek többsége elveszett, s az újságok tiszta helyeire írt följegyzések a lapokkal együtt szintén, de rokoni és baráti szorgalmának természetéről néhány megőrzött levele is elég beszédesen tudósít. »Remélem ugyan, hogy addig írsz nekem — írja az eredményhirdetést izgatottan váró Kosztolányinak —, de már most megírom, hogy: *ha megnyered a Childe Haroldot, egy táviratot neked, egyet az édesanyádéknak rögtön menesztek. Ha nem: levélben számolok be mindenről, ámde csupán neked.* — Erre azonban — nézetem szerint — nem lesz szükség.« Itt cezúrárt tart, s aztán így folytatja: »Borzalmasan jól élmek most én és Sztróckay ebben az istenáldotta, gyönyörű városban. Sok a nyárspolgáriság benne, de elmondom, hogy folyjon a nyálad.« (Kiadatlan levél. Egykor Kosztolányiné, most a Magyar Irodalomtörténeti Intézet tulajdonában.)

A *Childe Harold*-pályázatot külföldben nem nyerte meg Kosztolányi. De a kudarc nem érinti olyan mélyen, amilyen heves volt a győzelem vágya. 1905. február 16-án így ír erről Juhász Gyulának: »Ezért nem

bántott a Kisfaludyak ítélete, mely tudomásul se vette nagy szorgalommal, az ihlet égő tüzeiben kovácsolt munkámat a „Childe Harold”-ot.« (I. m. 77.) Nem bántotta nagyon, mert már el is kezdte a Julianusról tervezett, nagyszabásúnak képzelt drámáját, de előbb, már Bécsben is érte biztató kárpótlás. Még hozzá az Új Idők részéről, mely — lévén Herczeg Ferenc lapja — az ifjú modernnek között nem volt ugyan népszerű, de az értelmiség széles körében igen. S mint erről gyűjteményünk 20. darabja tanúskodik, ez a figyelem Kosztolányi számára sem volt közömbös. Itt Csáth Gézának újságolja el, de egy tíz nap múlva írt, Kosztolányiné által közölt levélben ismét utal rá, s szóba kerül egy másik levélben is, melyben Babits közli, hogy »Körülbelül az ellenkező a nézetem az ön verséről, mint az Új Időké.« (I. m. 52.)

Mindazonáltal változatlanul igaz, hogy ez a bécsi idézés vehemens lelki válságot okozott. Igaz, hogy néhány hét után elcsitult a belső földrengés, de az első hetek heveny érzésajlása így is meglepő fejleményekhez vezetett. Ebben a levélcsoporthban az ér a legtöbbit, hogy ezeknek a fejleményeknek a megértéséhez és ábrázolásához fontos adalékokat kínál.

Bajainak konkrét okairól szólva, mint más leveleiben, itt is a társtalanság, környezete érdektelenségét, lélektelenségét panaszolja. »Emberek keresek és nem találok« — írja a 10. levélben. A Kosztolányiné által közölt levélből pedig az elidegenedett létezés mód teljes képzetét is össze lehetne állítani. »Megdögölhetnek, felfordulhatnak, a rendőrség hidegen venné fel a halotti jegyzőkönyvet.« (I. m. 132.) Fölpanaszolja Csáthnak, hogy háziasszonya csak a pénzéért törődik vele úgy-ahogy, s amit elpanaszol, még nem is minden, mert — mint a 26. levélben írja — a legrettenetesebbet elhallgatja.

Ha kritikussal szigorral mérlegeljük ezeket a bajokat, nehéz megértenünk a siránkozást, hiszen csak az idegenbe szakadt diák szokványos bajai: társtalanság, honvágy. Kosztolányi érzékenységre vall, hogy a szokványos rossz érzést azonnal világnézeti sífára vetíti, érzelmi és filozófiai földrengéssé fokozza: »A legirtózatosabb, ami velem történt — írja a 10. le-

vélben —, az, hogy a lelkem tört izé-porrá. A nagy város által létrehozott változás mindenemet, a mit eddig gyűjtöttem megsemmisítette, a könyveket melyekre esküdtem, értéktelenné süllyesztette szememben s magamat pedig a születtő világok chaosához hasonló zűrzavarok edényébe tett. Hol az életkedv, az energia, a vaserély, melyről oly híres voltam barátaim körében?« A 11. levélben attól retteg, hogy szülei is elfelejtik, s kéri Csáth Gézát, hogy ő, aki egyetlen jó embere, ne hagyja elveszni.

És Csáth Géza, aki az újságok beszerzésében, küldözgetésében és más szolgálatok teljesítésében is fáradszótlanul bizonyult, azonnal beletalálja magát a lelki partner, a lélek-látó diagnosztika szerepébe, s igen érdekes magyarázatban tárja föl a válság okát. Ezt a levelet is Kosztolányiné szíves engedélyével tanulmányozhattuk, s így most idézhetjük belőle azt a passzust, melyben Csáth kifejtette, hogy ő is így érezte magát, amikor Budapestre fölkerült: össze volt törve, s félt a megőrüléstől, mint most Kosztolányi. »Iszonyú átkunk van nekünk a lelkünkön — folytatja —, nekünk, kikben Brenner vér csörgedez s e mellett körülölelt a XX. század; csunya és rosszul rendezkedtünk be a sok irodalmi étellel, melyet meglehetősen nagy kanállal fogyasztottunk, s te kétszer-akkorával legalább, mint én. Olyan a lelkünk — gyermekem — mint egy mágnestű, mely a villamos viharban s a mentőcsapások közepette forog-forog veszettül, holott, ha nem lenne annyira mágnés, szépen nyugodtan maradhatna.« S mikor a diagnózist végigmondta, rátér a terápiára is: »Félsz, hogy elfelejtenelek? Írj róla verset gyermekem, e félelemről. Legyen a vers méla és nagyszerűen tomboló, legyen kétségbeesett... de te ne légy se egyik, se másik, hanem egyszerűen: Dide, a kis Dide.« (Kiadatlan.)

Terápiának csak az orvosi kép sugallta társítás miatt neveztük ezt a tanácsot, pedig több joggal is nevezhetjük volna így. Kosztolányi ugyanis valóban ilyen irányban kereste a válságból kivezető utat. Az elidegenedést nem vette tudomásul, hanem ellene menedéktől családai emlékeit s magyarságtudatát frissítette, erősítette föl. Gyűjteményünk 10. le-

vele elég vázlatosan tudósít erről, de az 1904. november 20-án Babitshoz írt levél (I. m. 56—58.), valamint a Csáthoz intézett s Kosztolányiné által közölt levél részletesen is kirajzolja, elemzi ezt a fejleményt. Az utóbbi értékét lerontja az osztrák-szidás, amelyet a függetlenségi mozgalom eseményei szítottak, s rontja a hangzatos magyarkodás is, de amit Babitsnak a létezés gyökereiről, az emlékek mélységéről, az »élet családi kályhájának melegé«-ről előad, s amit az általunk közölt 10. levélben az általános emberi sajátos megjelenési formájának vonzásáról, varázsáról ír, az igen nagy súllyal eshet latba mind az elidegenedés kérdésének, elbírálásának teóriáiban, mind a Kosztolányi-pálya pólusainak, belső erői mozgásának elemzésében.

Kiderül ezekből a levelekből, e levelekből is, hogy a blazírt főlényt, mellyel korábban szerelemlről és politikáról nyilatkozott, nem kell túl komolyan vennünk. Később ugyan föl-fölerősödnek szemléletének ezek a motívumai, de nyitottsága és rugalmassága, s főként a fontos eseményekben való jelenlét lázas vágya mindig erősebbnek bizonyul, mint a tartózkodó arisztokratizmus. Az utolsó előtti bécsi levél, gyűjteményünkben a 27., világosan és szinte hivalkodóan adja tudtul, hogy noha nagy áldozatokkal járt, de azért leszállt a plátói ideák honából, s a filozófiai órákat elszakasztva minden idejét a politikának, az otthon zajló választások eseményeinek szenteli.

Mint ismeretes, ezen a választásokon 1905 januárjában megbukott a kiegészés bázisát alkotó szabadelvű párt, s győzött a nemzeti függetlenség jegyében egyesült koalíció. Ez a koalíció, jóllehet a nemzeti érdekeket képviselte az »összmonarchia« érdekeit védő uralkodó csoportokkal szemben, összetételében a földesúri és tőkés érdekképviselőt majdnem olyan erős volt, mint a szabadelvű pártban. Szempontunkból azért fontos ez, mert Kosztolányi lelkes azonosulása ezzel a fölbuzdulással magában rejtette olyan fejlemények csiráját, melyek közte és a koalícióval később szembekerülő progresszió, a majdani darabontok között az érzelmi azonosulást szintén megnehezítették. Bécs a nemzeti ellenállás szétválasztása céljából 1905 őszén az általános választójog ígéretével léptette föl Fe-

jérváry Gézát s kormányát, az úgynevezett darabontkormányt. Ezzel szövetségesül nyerte meg a szociáldemokráciát és a Budapesti Napló radikális íróit, köztük Ady Endrét is. A manőver hamissága hamar kitűnt, s Adyék le is vonták a keserves konzekvenciát. Mindennek része lehet abban, hogy az *Új versek* Adyjának nemzetostorozó keserűségét »magyar-szidásnak« értelmezi, s fölháborodva interpretálja egyik, Babitshoz írt levelében. (I. m. 108—111.), melyhez adalékot még e gyűjtemény is szolgáltat majd. Am szellemének rugalmassága és nyitottsága, melyről többször szoltunk, ebben az esetben is megóvja attól, hogy idült ellenszenvvé merevedjen az élményeknek ebből a különbségéből eredő ellenézés. A Budapesti Napló munkatársai között majd éppúgy föltalálja magát, mintha ő is darabont lett volna.

9.

Szabadka 1904. oct. 2.

Kedves Józsi,

tudatom, hogy szerdán a reggeli vonattal indulok s tíz óra körül a fővárosba érkezem.

Viszontlátásra

Kosztolányi

10.

Kedves Józsi, sokáig halasztgattam a levélírást s most is szeretnék megmenekülni tőle. De itt is habozok, mint mindenütt. Vágynék életem legválságosabb, — igen legtöbb volt benne a *válság!* — részének emléket emelni, másrészt azonban félek még gondolatban is ismétlni a köd, a tapogatódzás korszakát, úgy a hogy rossz álmainktól félünk. S a félelemre legalaposabb okom az, hogy e periódusból még nem vánszorogtam ki teljesen!

Nem csak a jó emberektől való elszakadás szántott bele a lelkembe: ez mindennek az alapja, de nem ez minden! A legirtózatosabb, a mi velem történt az, hogy a lelkem tört izzé-porrá. A nagy város által létrehozott változás mindenemet, a mit

eddig gyűjtöttem megsemmisítette, a könyveket melyekre esküdtem, értékelenné süllyesztette szememben s magamat pedig a születő világok chaoszához hasonló zűrzavarok edényébe tett. Hol az életkedv, az energia, a vaserély, melyről oly híres voltam barátaim körében? Órák hosszat elülök s bámulok a levegőbe, mint az agyalágyult. Ma már jól eszem, de mikor megérkeztem hetekig nem volt étvágyam. S ó nem volt egy ember, kívül szóba állhattam volna!!

Gyökerestől felfordultam. A magyar nép alapjellelvonása most tűnik szemembe. Most értem meg, hogy olyan emberek, mint Szabó, Juhász, Bornemissza nem általános emberek, hanem magyarok. Most érzem, hogy a mi kis hírlapirodalmunk a maga családias alakjaival, polemizáló vezércikkeivel, croquisaival, melyek minden kozmopolita szenvelgések ellenére olyannyira magyarok, nem mindenütt feltalálható javak, hanem a szülőföld édes gyümölcsei. Most érzem, hogy magyar vagyok. Ez azonban nem fog meg akadályozni abban, hogy a jövőben hasonló hévvel szídjam az emberi gyengéségen nyugvó, szükségképen létező patriotizmus kedves hibájának tüzetli felverőt s hűhós utcaszögleti szónokait és költőit.

A költészet jelenleg pihen benem. A geniek életében vannak züllesi korszakok, mikor duhaj részegeskedésekbe fojtják el a kítőrní vágyó gyér anyagot: ha valami vagyok, most érem e kort, az ásitás, naplopás és tenni nem tudás rémletes idejét. Embert keresek és nem találok. A lengyelek s oroszok még a legszívesbek [...] Hol vannak a Szabók, a hosszú uzsonnák, hol van itt a Decsyék templomszerű, fehér lakása?

De csend! Nem tudom mire jó e kor. Hátha ép most nővök nagygyá, hátha ép most fejlődöm. Lakótársam játssza a Träumereit: s én gondolkodom, de nem írok. Olyan finom az érzésem, hogy tollat, papírt nem bir elviselni, hanem kiszáll a kék égbe, mint a pára és — bizony így van! — szertefoszlik. Most jön a »Kreutzer szonáta«, a »Legenda« Viennavszkytol s más sok. Az osztrák művelt, intelligens fickó s legalább is játszik úgy, mint te. De én hogy

játszom az én hangszeremen?!
Ishonyat!!!

Csókkollak tégedet és minden valamire való becsületes embert. Kérlek írd sokat, (a naponta küldött újságok szélére is.)

Dezső

11.

Bécs 1904. oct. 8.

Kedves Józsi!

Náncsen gyalázatosabb és hazugabb complot, mint a pesszimista csorda. Az élet nem ér semmit, meg kell tanulni meghalni mondják, ordítják és ugatják s különös buzgalommal és jókedvvel. Én azonban, látod, hallgatok és tűnök.

Édesem össze vagyok törve, szétgázolva, megsemmisítve. Olyan szerényen járok, mint egy hordár, a nélkül, hogy írnék valamit, mert ehhez, ha száz szorososan pesszimista is valaki és ha tíz ezerszeresen is Schopenhauer, vagy Byron életkedv kell. Nincs senkim. A háziaszonyom jó falatnak gondol, mert látja hogy van pénzem, s ki lehet fosztani s beszélget velem néha immel ámmal.

Hazám nyelvét nem hallom s a multkor mikor eszembe jutott Arany János sirva fakadtam az utcán.

Az anyémat s az apámat bálványozom, DE FÉLEK, HOGY ELFELEJ-TENEK. Írd meg nekik, hogy jól érzem magamat, de irjanak gyakran. A tényállás t. i. az, hogy az örülethez vagyok közel.

Te egyetlen jó emberem, ne hagyj elveszni, hanem írd. Gúnyolj ki, ne vess velem, vagy rajtam, sajnálj, osztozz a sorsomban, mit én bánom, de írd sokat és mihamarabb. Egyéb-ként Bécshez Döbling közel van.

Kosztolányi Dezső

Wien VIII. Bezirk Strozsigasse 34.
I Stock 6 u. 7.

12.

Kedves Józsi!

A »Jövendő« közlése megörvendeztetett, de egyúttal dühbe is ho-

zott, hogy a nevet mellőzték s egyszerűen anonime adták közzé.

Sürgösen keresd fel Bródyt, vagy valamilyen inasát s kérdezd meg, *hogyan történhetett ez?* Több mint egy éve, hogy felküldtem, mindjárt az első lefordítása után.

Tanácsold, hogy a jövő szám helyreigazításai vagy legalább szerkesztői izenetei között feltétlenül említsek meg a nevet, s lehetőleg dicserjenek is meg, mert — (ezt hagyd legvégül) — pört indítok a »Jövendő« ellen s irodalmi tolvajlással vádolván, megnyerem. Gyors választ! Kosztolányi

13.

Bécs [1904.] oct 14.

Kedves Józsi! Nagyon rossz napok járnak ma is s írásra semmi kedvem sincs, még hosszú levelet sem tudok írni. Esdve kérlek azonban teljesítsd a megbízatásaimat:

1. Bródyhoz menj el a versem érdekében s rögtön írd, hajlandó e helyre igazítani vagy sem. Nevem pótolja!

2. Jánosi műfordításait, Leconte de Lisle Baudelairét kérd el Babics-tól, ki Arena út 11. II. 18. alatt lakik (leginkább delután van otthon) s az ő műfordításaival együtt küldd nevemre.

3. Ábrányi *Don Juán*jának 2. kötetét vedd meg a lehető legolcsóbban s az előbbi csomagban szállítsd hozzáam.

4. Az újságra ügyelj, mert nagyon rendetlenül, — minden másnap jön.

5. A költségekről adj számlát s rögtön másnap küldöm posta utalványnon. De légy takarékos, mert én is szegény vagyok.

Dezső.

14.

[Bécs, 1904. okt. 15.]

[Brenner Józsefnek]

A lapok végtelenül rendetlenül jönnek.

Minden ezután irandó levelet, újság küldeményt a következő címre

írd: Desider Kosztolányi Wien VII. und VIII. *Bezirk. Lerchenfelderstrasse 65. N°. 1. Stock. 18 Thür.*

Ma már innen írom e levelet.

15.

Új címem: Wien VII *Lerchenfelderstrasse 65. I. 18.*

Kedves Józsi, végtelenül nagy súlyt helyezek arra, hogy a küldemény *mihamarabb* (Jánosi, Ábrányi, Leconte de Lisle, Babics-műfordítás és eredeti vers) hozzáam kerüljön, mert ha elkésve érkeznek, pl egy hét múlva, az egész céltalan lenne rám nézve.

A *Jövendő* ügye vérig bosszant!!

Nem méltó a nevem beléje és a munkám — igen ??

Ki látott ilyen logikát??

Sürgösen keresd fel Bródyt s beszélj, ha csak lehet magával. Ha nem, akkor valami »fő emberével« s nyomd meg a hangodat! A jövő számot megvárjuk. Ha ebben sem lesz nyoma a nevemnek, rögtön írok Decsy Jóskának s pört indítok a lap ellen. Ezt is említsd fel a végső szükséges [!] esetén!!

Szeretném, ha antiquarice s lehetőleg csak a *második* kötetét küldenéd el a Don Juánnak, de ha nem lehet, akkor csak szerezd meg úgy is.

Dezső

16.

Bécs 1904. oct 31.

Kedves Józsi,

ismét nem az a hosszú levél, melyet vársz! Ismét egy késő, rimánkodó írka!

A *Childe Haroldot* befejeztem. Három éjszakán nem aludtam, hogy letisztázhassam. A könyvkötő az utolsó pillanatban, vasárnap reggel 9 órakor kötötte be s 10 órakor már postára kellett adnom, hogy le ne kessék [!] s másnap Bpsten legyen.

Szabó Batancs István nevére címeztem, hogy ő átadja Vargha Gyulának. Mindenki előtt el akartam titkolni, teelőledis!

Az óriási sietségben azonban elfelejtettem bele tenni a *jeligés* leve-

let! Szabónak rögtön sürgönyöztem, hogy állítson ki egyet „Felleget” jellegével, tegyen bele egy sima névkártyát, írja fel erre a nevemet, lakásomat (A pályázat szerzője: Kosztolányi Dezső bölcsészeti hallgató. Lakása Szabadka: főgimnázium) s így adja át a titkárnak.

Félek, hogy Szabó elhamarkodta a dolgot!!

Keressd fel rögtön a lakásán (VIII. ker. Baross utca 36. III. 27) s kérdezd meg úgy cselekedett-e. Aztán haladéknélküli értesíts a dologról.

Arról van szó, hogy hiába adtam be a munkát, vagy nem.

Ha Szabó elfelejtette volna utasításaimat követni, vagy elérte volna azokat rögtön állítsd ki te a jelleges levelet s vágd meg (ha előadásod is van) akár bérkocsin is *Vargha Gyulának lakására* (II kerület Mész utca 6. szám), vagy keressd fel a hivatalában, vagy ott a hol található s mond meg neki, hogy a levél tévedésből lemaradt s a szerző megbízásából adod át. A munka azonosításának megállapítására tudatta veled a pályázat szerzője, hogy 601 lapos, calico-vászonkötésbe van bekötve s anthracén tentával van írva.

Az eljárással ne késkedj [!], mert két-három nap múlva már diszkvalifikálhatják a művet.

Szolgálataidért fogadd rokoni és baráti köszönetemet. *Esetleg SÜRGŐNYILEG értesíts.*

Dezső

(A jelleges levelet le kell pecsételni!)

17.

Bécs 1904. nov. 6

Kedves Józsi, egy posta utalványon s egy levelezőlapon kértelek téged, a barátaimat, hogy tudakozzátok meg közmön fontan s feltűnés nélkül, tett-e a titkár a beérkezett pályázatokról s főleg a döntés idejéről s a bíráló bizottságról valami kijelentést. A dolog érdekel, bár kevés reményem van arra, hogy nyerek.

Kérlek újra járj el a dologban! Ha a titkárhoz fordultok semmi esetre se olyan tudakozza meg a terminust, kit látott már, mert ez szemet szúrna s könnyen felkeltené a kíván-

csiságot a pályázat szerzője iránt, hanem valami indifferens egyén pl. Sztrokay vagy más. Újság-margói híradásaidat várom, Sztrokayt köszöntetem.

Dezső

18.

[Bécs, 1904. nov. 9.]

Kedves Józsi, a legkomolyabban felszólítalak, hogy minden újság szeli közleményt szüntess be. A rendőrség ma megidézt, kérdőre vont kitől kapom a lapokat s elem tette a lefoglaltakat, többek között az oct 10 ikit, melyben *Mérayról* szölsz. Be kellett vallanom az igazságot, mert a komoly ügy fonalaít nem tanácsos tovább is bonyolítani. Büntetést fogsz fizetni! Rögtön fordulj édesapádhoz s vedd figyelembe előbbi sürgős, igen komoly intelmemet.

A törvényszéknél mondd az igazságot: hogy nem ismerted a tilalmat s hogy szegény diák vagy.

Dezső

19.

[Bécs, 1904. nov. 12.]

Kedves Józsi, leveledet megkaptam, de kévsé válaszolhatok csak. A kihallgatás nem a rendőrségnél, hanem a financoknál volt, hol pusztán a nevedet s lakásodat mondtam meg semmi más kijelentést nem tettem. A finánc a kívül beszéltem, megidézésről beszél s 2 korona 10 fillér pénzbüntetéséről. Az ez ügybeni eljárást nem ismerem, de azt hiszem minden számért, melyet elfogtak külön büntetésdíj fizetendő.

A mi a másik kérdést illeti, a pénzbírság megosztásáról, illetőleg megfizetéséről, az ezen leveled előtt feladott hosszabb írásom után főlőlesleg beszélünk: az első pillanattól fogva természetesen találtam, hogy a felszólításomra írt újságveledekért fizetendő büntetés felét magamra vállalom. A tudósításokat a bíráló bizottságról s a pályázati díjak kiosztási idejéről elvárom.

Dezső

[Bécs, 1904. nov. 17.]

Kedves Józsi, felháborodottan írom e sorokat. Felszólításom ellenére most is használod a barna bélyegeket. Ez részről kellemes lehet, az én szempontomból azonban végtelenül nem az, amennyiben 6 fillért kell minden egyes számért fizetni. *Igy elfizettem már, több mint 2 koronát.* Ha kedved van elküldeni ezt s a jövő költségeket is, rajta, ragasszass tovább is barna bélyegeket!!

Pályázatomról semmi hír sincs? Semmi budapesti pletyka? Az *Új Idők* jövőt jósol nekem. Elefánt sajnál. («Kedves kis fiú voltam» szerinte. Hírforrás: Juhász.) Ó de, de jó lenne köztetek lenni! Levelet várok.

Dezső

[Bécs, 1904. nov. 22.]

Kedves Józsi, leveledet vettem. Az ezerféle kellemetlenségek közül először a legnagyobbról számolok be. — A bécsi »Financ Bezirk Direction« től tegnap idézést kaptam arra a tárgyalásra, melyen ügyedet végérvényesen elintézték. Az egész dolog jelentéktelen s fölösleges volt minden aggodalmunk. Mindössze két számot fogtak el s így a büntetés nem lesz több, mint 4 korona. — A mi a »Budapesti Naplót« illeti kérek vállald el a küldését s ha később nem is december és január hó azon részére, melyet Bécsben töltök már. A karácsonyi szünidő uá. itten is több, mint egy hó: bolondság, pénz pazarlás volna haza nem utaznom. Azután a kiadóhivatalban rendelem majd meg. A *Jövendő* bár kedd este van már egyáltalában nem jött, úgy látszik nem tettél rá elegendő bélyeget s egyszerűen félrevetted. **RÖGTÖN VÁSÁROLD MEG A KÖLTSÉGEMRE S KELLŐEN FELSZERELVE JUTTASD EL HOZZÁM.** Esedezem ezen kívül, hogy ne hanyagolj el, mert oly életszakot élek, melyben a közelállók támogatására legnagyobb szükségem van. Ha van valami érdekesebb a heti lapokban küldd azokat is.

Mi hír a pályázatomról? A »Nap« vasárnapi számát küldd el saját költségemre. Lehetőleg a legértékesebbet!!

Bécs. 1904. nov. 24.

Kedves Józsi, nagyon fáj, hogy nem vetted komolyan a kérésemet; végre is engemet is épen úgy bántott az újságúgy, mint tégedet s hátán fizetésre kerül a dolog én is épúgy kinyitom az erszényemet, mint te, de azt hiszem, hogy nem ez a helyes eszköz arra, hogy haragunk, duzzogásunk tudtára adjuk másnak. Kérek újra, küldd *haladéktalan a »Jövendőt«* s ne feledd meg írni nekem. A pályázatomról minden tudottat foglalj össze. S most — még egy megbizással látlak el.

A *Childe Haroldot* Mikes Lajos is lefordította. Igen kíváncsi vagyok ez ember tehetségére, de jelenleg nincs nálam *Byron* Kainja, melyet az ő fordításában birunk s a »magyar könyvtárban« jelentetett meg. Esedezem vedd meg a füzetet s szintén **HALADÉKTALANUL** (keresztkötéssel) **JUTTASD A CÍMEMRE.** Ird meg azt is, kívánod e, hogy a költséget pósta utalványon elküldjem. Ismételve az előzőket csókollak

Dezső

Leveledet haza jövet vettem. Rögton küldd a *Jövendőt* és irj.

A második szemesztert Bécsben töltöm: az egyetem kitünő!!

Bécs 1904. nov [27.]

Kedves Józsi, leveled vétele után sietek rögtön válaszolni neked. Tudatom, hogy tavaly, bár jó egy hónapot töltöttünk el távol Budapesttől, hűségesen felküldöttük a teljes házbért. A mi a dolgokat illeti nem avatkozom bele; de tanácsolom, hogy ne hagyjátok ott a tágas és világos, olcsó lakást. Ha nekem olyan szobám lehetne!

A *Kain* feltétlenül meg van a magyar könyvtárban; legalább tavaly megkaptam, most is előttem van elrongyolódott címlapja. Drámai költemény, helyesebben Byron-féle misztérium. Ne Mikes, hanem Byron neve alatt keressétek! E két nevet különben nem szabad összetéveszteni: Mikes és Byron!

A Childe Harold megbukik, csúfosabban, mint Revicky Jóbja. Erről és más dolgokról levelet írok. Előre megjegyzem azonban haza nem megyek: az egyetem elámitott (machte mich verblüfft) Nyitva van a szám

Dezső

24.

[Bécs, 1904. XII. 2.]

Kedves Józsi, a legnagyobb elkeseredettségemben fordulok hozzád s szeretnék egyszerre szemrehányó és bocsánatkérő hangon beszélni. A legkomolyabban felszólítalak ne ragassz sohasem barna bélyeget az újságokra, mert azt itt érvénytelennek minősítik s a Jövendő küldésekor mindég méresd meg a lapot egy tőzsdében és kérdezd meg mennyi bélyeg kell rája. Nem sokáig kellemtelenkedek neked, de addig is, míg megrendelem a Napot a szerkesztőségben, esedezem pontosan küldd a Jövendővel együtt. A multikori számokért 20 kr. büntetést fizetem.

Holnapra újra meg vagyok idézve: ez a dolog is bele kerül 1 koronába. Kérlek a lap előfizetési árát kölcsönözd decemberre, mert jelenleg itt semmi pénzem sincs s előreláthatólag még sok pénz szükséges a posta kielégítésére.

25.

Bécs 1905. jan 13.

Kedves Józsi ma vettem levelezőlapodat. Tudatom veled, hogy gyanúd teljesen alaptalan: a háziaszony szívbeteg, élethalál közt lebegő gyöngé néni s zsarolásról sohasem gondolkozik. »Eine sehr andächtige Christin«. S ha vesszük a dolgot a póstának van igaza. A »Nap«-ot, melyet Budapesten megrendeltem rendszeren kapom egy krajcáros bélyeggel. Ez azonban csak a szerkesztőség kiváltsága, mert csak a kereszt-szalagra rányomtatott hivatalos jelzés (»bestellt«) jogosítja fel a küldőt a bélyegjövédék e kedvezményére. Egyébként köszönöm szivességedet! De egyben felkérlek szüntesd be a »Nap« küldését. Annál inkább juttasd el azonban hozzám a »Jöven-

dőt« (Lehetőleg még szombaton add fel!) Az érte járó pénz alkalomadtán pósta utalványra teszem.

Valószínűleg írok hosszabban. De először te írd négyárkusos levelet. Dezső.

26.

Bécs 1905 jan. 23.

Kedves Józsi, megkaptam a leveledet s az operett tervezetet. Igérem, hogy még e héten elküldöm a kért szöveget s ez tőlem áldozat lesz, mert most csakugyan nem vagyok hangolva a dalköltésre. — Végtelenül szomorú, kietlen, majdnem elviselhetetlennek mondható életet élek. Magam sem tudom, hogy birtam ki eddig, s mint birom ki majd végig... Erről jobb nem beszélni. Nincs egy jó emberem, a kivel szót válthassak; rendszeres irodalmi tevékenységemről teljesen le kell mondanom; rosszul kell táplálkoznom, vizsgára kell készülnöm halálos nyugtalanságban, a kollegámmal pénzért veszekedés között. De ez nem minden: a legrettenetesebbet elhallgattam. — Kérlek tehát ne hanyagolj el! Írd minden héten legalább egy levelet. Ezt tartsd be mindég, íme, rimánkodva kérek, mert beteg, nagyon ideges vagyok. — A »Jövendő«-t te valószínűleg veszed s így azt hiszem alig kerül 10 kr-be az elküldése. *De kerülne bár annyiba is, RÖGTÖN küldd;* a pénzt nyomokban megkapod pósta utalványon. *Leveledet s a lapot türelmetlenül várom.*

27.

Bécs 1905. jan. 26. Kedves Józsi, a választások gyönyörű izgalmában, mely talán nálunk Bécsben hatalmasabb, mint nálatok, nem feledkeztem meg rólad és ígéretemről. Sok okot hozhatnék fel, hogy indokoljam, mily nagy áldozatot követtem el, hogy az ideák (a platóiak) homából leszálltam a sekélyes rímvilágba, (pl. azt, hogy újabb időben valóságos politikai sznob lettem, a ki a philosophiai órákat elszalasztotta, hogy az »Abendblatt« hasábjairól politikai csemegét böngésszem, vagy azt pl. hogy fűtetlen szobámban oly hideg van, hogy ezt a levelet is téli kabátban és kesztyűben írom s kollégám köhögése és

specifikus osztrák náthájának kellemtelen zavarása majdnem lehetetlené teszi az írást, — a gondolkozást nem —, de mindezt nem teszem. Képzeld el a lelkiállapotomat, ha kijelentem, hogy a »Ballator« óta nem írtam eredeti verset. Aztán képzeld el társtalanságomat, a mindennapos hízlegések és selyem-kesztyűs finomkodások undok egymásutánját. Egy embert keresek és nem találok. Olyan emberekhez kell dörgölődznöm, a kikbe otthon a cipóm sarát se törölném s olyanoknak kell kalapot emelnem, a kiknek ott egyszerűen szemébe pöknék. S ez, mint mondtam, nem minden.

Az önzetlenség s a dolgunkbani bizalom vezérelt mikor leírtam a papírra az alábbi semmisségeket. Használd fel, ha lehet; ha nem jobb időben írok jobbakat. Talán otthon. De feltétlenül küldd el a zenéjét; majd eljátszatom Kastl-lal s meg mondom, mint tetszettek nekem és neki.

A legfontosabbat legutoljára hagytam. A kívánságomat, melyet a multkor rimánkodva írtam meg egy levelezőlapon, most is elismételem. Ne gondold, hogy egy pillanat idegességében fogamzott. Komoly és szenvedés napok tették szükségesé, hogy oly nagyon is őszinte legyek. Még egyszer kérek tehát legalább minden héten írj nekem; ha másról nem irodalmi olvasmányaidról és az operettől. Vagy az egyetemi életről, az ismerőseimről és a barátaimról.

A »Jövendőt« küldd rendszeresen. Ezt mindenkoron türelmetlenül várom.

Újság gyanánt — és ez nagyon fontos — azt közölhetem veled, hogy febr. 1. étől kezdve máshol lakunk. Új címem: D. K. Josephstädterstrasse 16. No. II Stiege I. Stock. Thür 22. Ezt jól véd a fejedbe!

Dezső.

Az írások itt következnek:

Az alkonyathoz!

Szívem szivéből szól a dal
S remegve a homályba hal.
Beléd te pompás, bús borongás,
Mely tört szívünknek álmodt ad:
Elérhetetlen, röpke szellem
Ó alkonyat!

Lassan terited szertesztét
Az éj szagos, kék szőnyegét
S könyezve véded a kiégett
Fáradt, beteg virágokat.
Te lengve tűnő, jószívű nő
Ó alkonyat!

Lábújjhegyen jössz s vérezőn
Járkálsz a harmatos mezőn
S sötét hajadban olthatatlan
Lobban fel a fény újlag
S hull, hull a szikra árnyaidra
Ó alkonyat!

Halkan kopogsz az ablakon
S kérdés, miért nem alhatom.
S én felzokogva fátyolodba
Rejtem könyázott arcomat
S füledbe sügom, hogy mi bú nyom
Ó alkonyat!

Átfogsz karoddal csendesen
Lecsókolod égő szemem
Éjszínű fátylad csendbe rám csap
(foszlik)
S a szenvedésem ellohad.
(is majd eloszlik)
S csókol, ölelget enyhe csended
Ó alkonyat.

Más:

A húrba markol a szokott újj
Aztán lecsügged a kezem.
Ha jó a szellemnépes éjjel
Lantom remegve szerelem
De tilt dalolni, énekelni
A szerelem, a szerelem...

Egykor remegve lángra szított
S az égbe száguldott velem.
Most vas-néhez bilincs gyanánt csüng
Szárnys dalomról szüntelen'
S a porba húz le az egekből
A szerelem, a szerelem...

Eddig a dalok. A próza azonban,
a mint írtam, fontosabb. Sohasem feledkezz meg rólam, mert félek a megőrüléstől.

Áldozatot tettem neked; te is tégy nekem.

Úgy e írni fogsz?

Kosztolányi Dezső

28.

Bécs 1905. febr. 1.

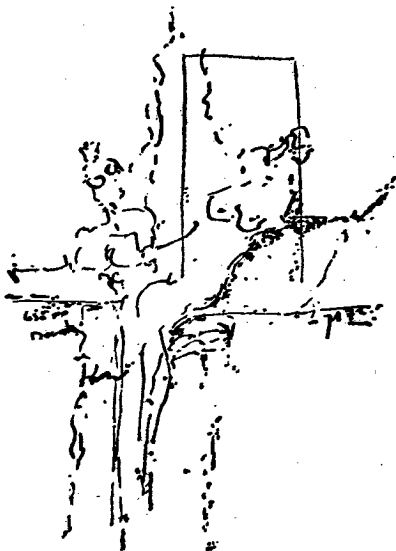
Kedves Józsi, szokásom szerint köszönéssel kezdem, panasszal folytatom és kéréssef végezem. Köszö-

nöm, hogy komolyan vetted a levelemet s elhitted sok jajgatásom komoly alapját; nagy dolog az, ha van olyan emberünk, a ki minden körülmények közt hisz nekünk. A panasz az, hogy a »Jövendő« e héten érthetetlen okokból nem jött. Rögtön add póstára. A kérés azonban a legfontosabb. Lóhalálában készülök a vizsgára. Tankönyvem azonban még nincs s ezt csak Budapesten lehet beszerezni. Esedezem járd be az összes antikváriumokat s hajhászd föl *Heinrich Gusztáv*-nak németnyelvű irodalomtörténetét, melyet (pl. Pozsonyban) több helyen középiskolai tankönyvnek használnak. A megbi-

zatás igen fontos és sürgős, valószínűleg már el is késtem a készüléssel. De ép ezért ne sajnálj semmi fáradságot. Ha nem lehetne megkapni régien, — bár nagyon sajnálnám —, szerezd be újanta. A költséget, miként a *Don Juánértit*, rögtön a csomag vétele után küldöm a Jövendőért járó összeggel együtt. Murray fordítását a napokban kapod meg. Febr. 12-én légy jelen a Kisf. társ. ülésén. Dezső.

Cimem: Josephstädterstrasse 16.
II Stiege. I Stock. 22. Thür. Batancscsal közöld adresszem.

(Befejezés a következő számban)

ÉGTÁJ

PÁLINKÁS IÓZSEF

DIÁKÉLET A SZABADKAI LATIN GIMNÁZIUMBAN 1747 — 1845

1747-ben nyílt meg Szabadkán Vajdaság első, nyilvánossági joggal felruházott középfokú tanintézete, a városi latin grammatikális iskola, a mai gimnázium őse.

Nemes munkáját a tudomány terjesztésében akkor kezdte meg, amikor már a felvilágosodás hatására a nagy társadalmi átalakulások a szegényebb néprétegek gyermekeinek is valamelyest megkönnyítették a közép- és felsőfokú iskolák látogatását.

A XVIII. század elejéig Magyarországon a paraszt és szegényebb néprétegek gyermekei csak az elemi iskolát látogathatták. Az ifjúság nevelését a feudális társadalomban annak rendi összetétele határozta meg, és így a kor egyetlen középiskoláját, a latin gimnáziumot, az akadémiát és az egyetemet — rendi helyzeténél és nehéz anyagi körülményeinél fogva — kevés szegény sorsú gyerek látogathatta. Ezeket az iskolákat az uralkodó nemesség saját gyermekei részére tartotta fenn. Amennyiben tanult is egy kevés tehetséges parasztyerek ezekben az iskolákban, akiket jóllehet támogatott is egy-egy mecénás, ez csak azért volt, mert a nemesség nem lehetett meg közhivatalnokok nélkül, az egyház pedig így pótolta szükségleteit az alsó papság körében. A közhivatalnoki pályát a nemesség rangján alulinak tartotta és átengedte a szegényebb néprétegek fiainak.

Az erősödő polgárosodás, a felvilágosodás eszméinek kibontakozása és terjedése már a XVII. században elindítja azokat a társadalmi változásokat, amelyek szakítanak a múlttal és követik a fejlődés útját. Nem állhatnak ellen az új eszméknek még az olyan megátalkodott feudális abszolutisztikus rendszerű birodalmak sem, mint a Habsburg-monarchia. Ha nem akarják elveszíteni nagyhatalmi pozíciójukat, lépést kell tartaniok a fejlődéssel és meg kell barátkozniok az új polgári eszmékkel.

Bécs már a XVII. század második felében követi a merkantilizmust, támogatja a manufaktúrák fejlődését, egyengeti a külkereskedelem útjait, gyarmatosítja a törököktől felszabadított területeket és igyekszik azokat az osztrák ipar nyersanyagforrásaivá tenni. Egyre azonban mindenképpőlött vigyáz. Uralkodó osztályának jogait még ebben a nagy átalakulásban sem akarja csorbítani. Úgy irányítja a polgárságot, hogy az a meglevő államrendet ne veszélyeztesse. Az állam szolgálatába helyezi azt, s így elkerüli a nagy megrázkódtatással járó társadalmi átalakulást, megőrzi az abszolutizmust az Aufklärung-felvilágosodás formájában.

A nagy társadalmi átalakulásból a parasztság is kiveszi a részét. Folytatja évszázados harcát a gyűlölt feudalizmus ellen. Nem állítja meg abban még fegyveres felkeléseinek sikertelensége sem. A XVII—XVIII. században irányt változtat eddigi harcában. Gyerekeit akarja kimenteni a nehéz paraszti jobbágyors embertelen helyzetéből. A város felé irányítja őket azzal, hogy bekapcsolódjanak annak gazdasági életébe, és így megmeneküljenek nehéz helyzetüktől. A város gazdasági élete azonban még nem annyira fejlett, hogy a tömeges ideirányuló parasztságot befogadhassa.

Más kiút a parasztfjúság számára nincs, mint rést vágni a feudalizmus bevehetetlennek hitt erődítményén és bejutni az uralkodó osztály alsóbb rétegeibe. Ezt pedig csak az iskolán át érheti el; megkezdői hát a közép- és felsőfokú iskolák kapuinak döngtetését. A rés egyre jobban bővül, mivel a megváltozott gazdasági és társadalmi viszonyok irányítása több tudást követel. Ezzel párhuzamosan növekszik az államgépezet is, ahol az iskolázott emberre nagy szükség van. A kiváltságos nemesség számára fenntartott közép- és főiskolák többé nem zárhatják be kapukat a szegényebb néprétegek gyermekei előtt.

A megváltozott viszonyok között hamar megnövekedett a gimnáziumok diákjainak száma. Ugyanakkor felszínre került a szegény diákok életfenntartásának nehéz kérdése a felvidéki városokban, ahol a XVIII. század közepéig működött a legtöbb gimnázium. A szerzetesek által fenntartott diákothonok nem tudták befogadni a megnövekedett számú diákságot. Sok diáknak azonban nem is volt pénze a drága diákothonok fizetésére, sokszor még annyi sem, hogy az olcsó kis közös diákszobákat kiülthessék. Olcsóbb ellátást kellett keresniök és ezért városból városba vándorolnak. Nem kizárólagosan magyar jelenség a szegény diákok vándorlása. Így volt ez a többi európai országban is. Ezeket az örökös vándorokat patrizáló vagy koldusdiákoknak nevezték.

Egyes alföldi városokban a gimnáziumok csak a török kiűzése után, a XVIII. században nyílnak meg. Ekkor nyílt meg a szabadkai latin grammatikális iskola is minden nagyobb hírverés nélkül. Mégis gyorsan elterjedt a híre nemcsak Bácskában, hanem a többi vármegyében is. Jöttek is a diákok mindenfelől. Már 1752-ben arról beszélnek a feljegyzések, hogy az iskolában több mint 200 diák tanul. Aligha bírt el az iskola szűk kis helyiségeiben, egyetlen tanárával ennyi diákot. De ha ismerjük ennek a kornak fejletlen iskolai adminisztrációját, amikor még névsort sem igen vezettek a diákokról, el kell fogadni a jó öreg Závodszi tanár hozzávetőleges felbecsülését. Egy bizonyos, hogy az iskolának több volt a diákja, mint amennyit Szabadka kitermelt. Diákokban a latin iskola, ahogy még főgimnázium korában is nevezték a szabadkaiakat, sohasem szűkölködött. Mindig volt belőlük bőven, kivéve az erőszakos németesítés éveit, amikor a latin tanítási nyelvet az 1784. június 14-én meghozott császári rendelet alapján a német váltotta fel. A diákok száma ekkor 10—12-re csökkent évente. Így álltak ellen II. József császár germanizáló politikájának. Hiteles adatok igazolják, hogy az iskola növendékeinek száma az említett rendelet visszavonásával állandóan emelkedett: 1801-ben 139 tanulója van az iskolának, 1810-ben 239, 1822-ben 378 és 1826-ban érte el tetőfokát, amikor 455 tanuló látogatta az akkor már országos híru iskolát.

A szabadkai latin grammatikális iskola, majd 1794-től ötosztályú, végül 1806-tól hatosztályú latin főgimnázium a szegényebb néprétegek gyermekeinek tanintézete volt. Főúri származású tanulók iskolánkat nem látogatták. Magánvizsgát is csak két gazdagabb középnemesi származású tanuló tett a múlt század elején. A tanulók tehát a lassan fejlődő polgárság, parasztság és a kisbirtokos armalisták fiai közül kerültek ki.

Jellegzetes színfoltot kölcsönöztek a szabadkai diákeletnek a patrizáló vagy koldusdiákok. Már 1752-ben említik őket a feljegyzések városunkban, de csak a múlt század elején növekedett meg számuk. Városunkat nemcsak jóhíru gimnáziuma miatt keresik fel a szegény koldusdiákok. Döntő volt ebben a termékeny bácskai talaj is, amely még az ilyen elmaradott gazdasági viszonyokban is kielégítette a lakosság élelem-szükségletét és elviselhetőbbé tette a megélhetést. A patrizáló vándor-

diákok pedig éppen az ilyen városokat keresték, hogy gimnáziumi tanulmányaikat könnyebben befejezhessék. Azonkívül ez az iskola nincs drága intézethez kötve, ami eleve megkönnyítette a szegény diákok létfenntartását. A víg kedélyű patrizáló vándordiákokat a város lakossága különben is megkedvelte. Amíg kevesen voltak, a város jobb módú házai sokat befogadtak a szegény diákok közül ingyenes ellátásra, s úgy gondoskodtak róluk, mint saját gyermekeikről. Ezeket a diákokat familiásoknak hívták a városban. Ahogy azonban számuk növekedett és a jobb módú házak megteltek, helyzetük valamivel megnehezedett, de még így is könnyebben éltek, mint a felvidéki városokban. Lakást leginkább ingyen kaptak. A tanyai gazdák átengedtek városi házukban egy-egy szobát egy-két jóra való diáknak már azért is, hogy a ház ne maradjon felügyelet nélkül. Az ingyenlakás és a szállásról előkerülő téli tüzelő fejében a diákok őrizték a házat. Élelemről azonban maguk gondoskodtak. Itt jutott kifejezésre a patrizálás igazi értelmében.

Az 1806-ban kiadott második Ratio educationis 46. §-a megrövidítette a heti munkaidőt. Eddig csütörtökön nem volt tanítás, az újabb intézkedés a kedd délutánt is felszabadította. Ezeket a napokat használták ki a koldusdiákok heti élelmük beszerzésére. Kettő-hárman valamilyen hangszer kíséretével alkalmi dalocskákat énekelve, szavalatokkal, mókás bohózatokkal végigjárták a város utcáit és az összegyűjtött élelmet lakásukra vitték. Ritka az a ház, ahol a diákok ilyenkor nem kaptak volna valamit. Sokat meghívtak ezeken a napokon meleg ételre is. Diákemberhez nem méltó valódi koldulás volt ez, de létfenntartásukat más módon nem tudták megoldani.

A patrizáló diákok mellett tanultak a szabadkai latin iskolában még az ún. kredenciális, vagy felszolgáló diákok is. Nevüket az ebédlőben elhelyezett edényszekrénytől — kredencetől — kapták, mert az étkezésnél megterítették, felszolgálták, majd feltakarították az ebédöt és ennek fejében teljes ellátást kaptak. A szabadkai ferences rendház mindig tartott jól fizető diákokat, akik mellett elkelt néhány kredenciális diák is. Ezek a diákok nemcsak az ebédlőben végezték el az említett munkát, hanem takarították a barátok celláját, tisztították azok lábbelijét és egyéb apró szolgáltatásokat is tettek.

Az iskola is gondoskodott a szegény diákok támogatásáról. Ezt a célt szolgálta például a cassa funebris, vagyis a temetkezési pénztár is. A városban divó szokás szerint a gimnázium jóhírű diákénekkarát gyakran meghívták egy-egy módosabb polgár temetésére, hogy jelenlétével emelje a temetési szertartás pompáját és gyászénekeket énekeljen. Minden ilyen »fellépésért« a kórusnak régebben 6 pengő forint, 1815-től, a devalváció után pedig 12 váltó forint járt. Csak az volt a baj, hogy a szabadkaiak mély gyászukban sokszor megfeledeztek a fizetésről. Többszöri figyelmeztetésre is alig fizettek. A kassa így gyakran üres maradt. 1829-ben több ilyen temetés után is csak 34 forint gyűlt össze a pénztárban. Rendszerint a hitoktató kezelte a pénztárt. Az összegyűlt pénzt a szegény beteg diákok gyógykezelésére fordították.

1837-ig a familiatio, a tisztogatás is a szegény diákok segélyezését szolgálta. A latin grammatikális iskola korában a takarítást, ami együtt járt a téli fűtéssel, az egyik tanár végezte. Ennek fejében minden diáktól előbb 50, majd 25 dénárt szedhetett be évente a város jóváhagyásával. A fűtéssel járó kiadásokat a diákok fedezték az iskolában egész 1837-ig, amikor a város azt magára vállalta. Külön fizették a fapénzt, külön a tisztogatáshoz szükséges eszközök beszerzésére előírányozott összeget. Később a tanártól a familiatiót és a fűtést átvették a szegény sorsú diákok, akik ezért szintén fizetést kaptak. 1827-től a familiatio fedezésére minden diák 16 garast fizetett be évente az iskola pénztárába. Az összegyűlt összegből megvették a tüzelőanyagot, a takarításhoz szükséges eszközöket, a megmaradt fölösleget pedig, mint például 1837-ben 111 forint 40 krajcárt, felosztották a familiatiót végző diákok között. Minden évben megválasztották a legszegényebb, de jól tanuló diákok közül a pater familiast, vagyis az iskolai gondnokot, aki ellenőrizte a familiatio körüli munkát.

A segélyezésnek ezeket a diákemberhez nem méltó és megalázó változatait az 1848-as nagy forradalmi átalakulások eltüntették, de a szegény diákok helyzetét a kapitalizmus sem oldotta meg.

A diákok szociális összetétele egy 1847-ből származó adatból látható. Ebben az évben 309 tanuló iratkozott be az iskolába, ebből 117 polgári származású, 87 parasztszülők gyermeke, 47 armalista, 3 zsidó, 3 papi családból való, 1 árva, 1 pedig katonacsaládból származott.

Nemzetiségi hovatartozásukat nem lehet pontosan megállapítani, mert a kimutatásokból hiányzik a nemzetiséget jelző rovat. Ha helyenként létezik is ez a rovat, a magyarországi illetőségű tanulókat magyarokként vezették. Csak a zsidóknál és a szerbeknél jelölték külön a vallást »héber«, »gör. keleti« jelzéssel. Míg a zsidó származású diákok a múlt század elejétől kezdve egyre többen látogatták az iskolát, szerb tanuló alig volt évente 3—4. Ezek is leginkább a helybeli szerbek gyermekei. Elkerülték a szerbek ezt a katolikus jellegű iskolát, inkább Sremski Karlovci és Zombor felé gravitáltak és az ott működő pravoszláv jellegű iskolákat látogatták.

Illetőségükre nézve az 1828—29. tanévben 354 az ország 16 vármegyéjéből, azonkívül Csehországból, Boszniából, Galiciából és Szlavóniából összegyűlt tanuló látogatta az iskolát. Legtöbb vidéki, egyben patrizáló diák a felvidéki szlovákok közül került ki. A más megyebeliék rendszerint egyharmadát, ritkábban egynegyedét tették ki a diákok számának.

Eddig csak a szegény diákok anyagi helyzetéről szóltunk. Nézzünk be az iskolába is, ismerjük meg a diákok alapvető munkájában, a tanulásban.

A latin iskolában mi lehetett más a tanítás nyelve, mint a latin. Eppen ez tette lehetővé, hogy a különböző nemzetiségű és anyanyelvet beszélő diákok a latin grammatikális iskolában, később pedig a latin főgimnáziumban közösen tanulhattak. Anyanyelvüket vajmi keveset használhatták az iskolában. Csak kezdő vagy minimista korukban beszélhettek 2—3 hónapig anyanyelvükön, míg azt segédnyelvként használták az iskola legfőbb tantárgya, a latin nyelv elsajátításában. Amikor már latin szókincsüket felhasználhatták a legegyszerűbb konverzációra, az anyanyelvet fokozatosan kivonták és megtöltötték nemcsak az iskolában, hanem az egymás közötti társalkodásban is. Csak így érthették el a mesterségesen fenntartott latin nyelv olyannyira való elsajátítását, hogy már a hároméves latin grammatikális iskola elvégzése után a diák folyékonyan beszélt latinul. Az iskola teljesen a latin nyelv szolgálatában állt. Minden tantárgy annak elsajátítását szolgálta. Nem volt sem a diáknak, sem a tanárnak könnyű feladat. Tankönyvek a XVIII. században még alig voltak, még a múlt század elején is keveset tudunk róluk.

Az iskolát — kezdve a grammatikális osztályok megnyitásától — a helybeli ferences barátokra bízta a város. Ők szervezték meg a tanítást, irányították a diákok iskolai, iskolán kívüli életét. Noha az iskolát 1861-ig vezették, mégsem tartották azt saját rendjük intézetének. Városi iskola ez, amelynek fenntartásáról a városi tanács gondoskodik és fizeti a ferences tanárokat. A ferences rend nem dolgozott ki önálló tantervet saját iskolái számára sem. Így a szabadkai gimnáziumban is korábban a jezsuiták által kidolgozott tantervet, majd a XVIII. század hatvanas éveitől a liberálisabb és a megváltozott társadalmi viszonyokhoz jobban alkalmazkodó piarista rend tantervét alkalmazták. Az iskolák országos rendezése után pedig az 1777-ben kiadott első és az 1806-ban megjelent, császárilag jóváhagyott második Ratio educationis utasításai szerint dolgoztak.

Az iskola felszerelése hiányos. A latin grammatikális iskolában az első években még iskolai bútorzat sincs. Ha a diák nem hozott magával székét, állva vagy földön ülve hallgatta a tanár előadását. Tankönyve nem lévén, ha nagy nehezen hozzájutott valamilyen füzetféléhez, térdén készítette kusza jegyzetét. Később a diákok számának növekedésével alkalmasabb épületbe költözött az iskola, sőt újat is építtetett a város, bé is bútoroztatta, de egyéb tanszerekről — egy-két földabroszt kivéve — még a múlt század közepén sem igen emlékeznek meg a feljegyzések.

Az oktatásban az előadás és diktálás módszere dominált. A diktálás lélekölő, fárasztó, lassú menetű módszerének is megvolt az a jó oldala, hogy — mivel keveset lehetett toltba mondani — az anyagot erősen begyakoroltatták. Így keveset, de alaposan tanultak. Nagy gondot fordítottak a memorizálásra, amivel elérték azt, hogy az elsős, másodikos tanuló nagyon sok latin verset, míg a harmadikosok a latin klasszikusok beszédeit fejből tudták. Tartalmi szempontból az iskola nem adott sokat, a tanulók nem voltak megterhelve, és így a jobbaknak s gyorsabb felfogásúaknak maradt idejük az önművelésre. Szabadkán csak a ferencesek rendezték be szegényes könyvtárukat, amit a diákok felhasználhattak tudásuk gyarapítására. E szűkös könyvtár szolgáltatta a vita anyagát, ami nagyon közkedvelt a diákok között, különösen a nemzeti ébredés korában, kiváló világi tanárunknak, Pajor Jánosnak, az iskola későbbi nagyhírű igazgatójának vezetése alatt. A soknemzetiségű diákság komoly vitákon keresztül ismérkedett meg bővebben az oktatásból kimaradt politikai, gazdasági s főleg nemzeti kérdésekkel. Kiváló alkalmat nyújtott erre a felső osztályokban a heti egy órában bevezetett kötelező újságolvasás. Ezekben a vitákban kell keresni a magyar nemzeti ébredés mellett a bunyevác nemzeti ébredés gyökereit is, amelynek későbbi elindítói, Antunović püspök és Ambrozije Šarčević mint az iskola tanulói, ebben a korban ismerkedtek meg a nemzeti kérdés problémáival.

Az iskola és a tanárok munkáját a vizsgákon elért eredmények tükrözték vissza. Ezeknek alapján állapították meg, vajon a tanuló felsőbb osztályba léphet-e. Már a latin grammatikális iskolában is voltak vizsgák, melyek ünnepélyes keretek között zajlottak le. Rendszerint két részből álltak: a tanítási anyagnak nyilvánosság előtti felméréséből, amikor a diák a megadott kérdésekre válaszolt, majd ennek befejezése után az ünnepélyes diákelőadásból morális jellegű színdarabbal egybekötve. A színdarabokat rendszerint a tanárok írták, s tárgyukat a bibliából merítették. Iskolánkban több ilyen színelőadást jegyeztek fel a XVIII. század ötvenes éveitől kezdve.

Az első Ratio educationis intézményesíti a vizsgákat és az év végiek mellett bevezeti a félévieket is. Havi vizsgákat is szoktak tartani, melyekkel a diákokat az anyag folytonos összefoglaló ismétlésére kényszerítették. Az év végi és félévi vizsgákat a nyilvánosság előtt tartották; a meghívókat maguk a diákok kézbesítették. A vizsgákon a vendégek is kérdezhettek. Ezek a vizsgák sok időt vettek el a diákoktól, a félévi például egy hónapig tartott. Egy időben a diákok húzták a tételeket, 1833-tól bevezették a kérdésjegyzéket. A tanár az egész anyagból elkészítette a kérdéseket, amit átadott az elnöknek és az tetszés szerint kérdezett azokból. Az érdemjegyeket az igazgató és a tanár együttesen állapították meg. Ha nem tudtak megegyezni, az igazgatónak jogában állt az egész osztálynak írásbeli feladatot adni, és ennek alapján állapította meg az érdemjegyet. Háromféle érdemjegy volt: első-, másod- és harmadrendű. A harmadrendű érdemjegy osztályismétléssel járt. Ha valamely tantárgyból a diák nem ütötte meg a kívánt mértéket, pótvizsgát tehetett. Az év végi vizsgára csak a pótvizsga sikeres letétele után állhatott ki. Még egy fajtát alkalmaztak iskolánkban az osztályásnak, a »sorozatot«. Minden tanuló a vizsgák befejezése után három tárgyból kapott osztályzatot: külön-külön a vallástanból és magaviseletről, míg a többi tantárgyból összesen egyet. 1820 után a magyar nyelvnek tantárgyként való bevezetése után ebből is külön osztályzat járt. Ezeknek az osztályzatoknak a középértéke határozta meg a diák sorozatát vagy rangját a névsorban.

Ezek a vizsgák erősen kirakatjellegű, külső hatásra vadászó gépies természetűek voltak. Tisztán a memorizáláson alapultak, amit bizonyít az, hogy a tanár kérdéses közben kezében tartotta jegyzeteit, ritkábban a tankönyvet, és szigorúan ügyelt arra, hogy a diák szóról szóra mondja-e a szöveget.

A tanítás menetét a heti munkanapokra elkészített órarend szabta meg. Régebben csütörtök volt a szabad nap, 1806-tól kezdve kedd délután sem tanítottak. Délelőtt-délután folyt a tanítás. Minden osztályban heti

18 órát állapított meg a helytartótanács. A tanulók minden nap reggel misét hallgatnak és innen mennek az iskolába, ahol az osztályokban a rendre a tanítás előtt a páter familias alá tartozó schedatorok — cédulás diákok — ügyeltek. Jobb tanulók ezek, a pad szélén ülnek, kikérdezik a gyengébbeket. Mindegyik schedator 3—4 gyengébb tanulót ellenőriz, s ha a leckét nem tudja, nest (nestio — nem tud) kapnak a megfelelő cédulán, amelyet átadnak a tanárnak. Nagy hatalom volt ám a schedator a skutika (scutica — korbács) és virgács korában.

Szigorú szabályok irányították a szabadkai latin iskolában a diák iskolai és iskolán kívüli életét. A szabályok betartására az osztályban a schedatorok, az iskolán kívül pedig a tanárok ügyeltek. Igyekeztek a diák minden szabad idejét valamivel kitölteni. Hétköznapi szabad idejüket valamelyik fiatalabb tanár vezetésével felüdítő játékokkal töltötték. Rendszeres testnevelés nem szerepelt a tantárgyak között, de minden évszakra megvoltak a meghatározott játékaik, például télen a hógolyózás, csúszkálás, kutyázás jégen; nyáron versenytűtás, birkózás, a labdajátékok egész sora. Nagyon népszerű társasjátéka a diákoknak a longa méta. Vasárnap a legnehezebb nap a diákok számára. Játsszani ezen a napon nem lehetett, mert a nap nagy részét a templomban töltötték. Délelőtt a hosszú és fárasztó mise, délután pedig a szentbeszéd magyarázása és a vecsernye kötötte le idejüket.

A diák az diák volt ebben az időben is. Akárhogy igyekeztek a különféle szabályokkal lekötni szabad idejét, mindig megtalálta a módját a csínytevések egész sorának. Akadt is dolga a skutikának és virgácsnak bőven. A középkori embertelen testi fenytéseket ugyan csökkentették, de még a Ratio educationisok sem törölték el teljesen őket. 1752-ben néhány diákja az iskolának valószínűleg többször kijárt az éj leple alatt a közeli szőlőbe egy kis dézsmára. A tulajdonosok észrevették a diákok kiruccanásait és rajta akarták kapni a hivatlan vendégeket. Megneszelték ezt a diákok és botokkal, fejszékkel felfegyverkezve akarták bizonyítani jogaikat az éjszakai kirándulásokra. A nagy verekezésben a diákokat is jól helybenhagyták, de ők sem maradtak adósak. Néhány embert nagyon megverték, sőt egyet halálosan is megsebesítettek. A tetteseket a városi tanács elfogatta, négyet 30—30 botütésre ítél, amit a városi pandúr hajtott végre rajtuk, s végül kitiltotta őket a városból.

Szigorúan tilos volt a tanulónak az éjszakai barangolás, pedig erre akadt ebben az időben bőven alkalom a városban. Először is a sok kocsmá, majd a szokásban levő »divánok«, az 1780-as évektől pedig a városban gyakran szereplő német színtársulatok igen vonzották a nagyobb diákokat. Különös előszeretettel látogatták a város kávéházában 1787-ben felállított első biliárdasztalt és tekepályát.

Nem is kell csodálkozni az iskola akkori igazgatójának, dr. Ranićnak szigorú, a diákok magaviseletével kapcsolatos rendeletein. Már 1775-ben pandúrral vesszőztetett meg egy diákot nyilvánosan az iskola tanulói előtt, 1778-ban pedig hivatalos átiratban kérte a városi tanácstól, hogy a diákok erkölcsi életének megóvása céljából utasítsa a pandúrokat a kicsapongó tanulók hozzá való elővezetésére. Kérését a város ugyan teljesítette, de úgy látszik, hogy a pandúrok és a diákok igen jól megértették egymást, mert azok egyetlenegyét sem vezettek igazgatójuk elé. Ranić ekkor, aki még az ilyen jelentéktelen kudarcot sem tudta elviselni, cselhez folyamodott. Minden kicsapongó diák elővezetéséért 10 krajcárt ajánlott fel a pandúroknak. A jelekből ítélve ez sem segített sokat.

A főgimnázium korából nem maradtak feljegyzések az előbbiekhöz hasonló esetekről. A diákcsínyek azonban itt sem szűntek meg; így a büntetések napirenden voltak. Leggyakrabban szerepelt a carcer a büntetések között. Ez valójában magánzárkát jelent, amikor a diákot egy-két órára, ha viszont kihágása jelentékenyebb, akkor 24 órára zárják be egy külön erre a célra megjelölt helyiségbe, ahol ez alatt az idő alatt kenyéren és vízen él. Vannak megszégyenítő büntetések is, például számárpád, különböző feliratu cédulák viselése az iskolában, esetleg az utcán is. A testi fenytések közül a virgácsolást és botozást alkalmazták. Az előbbit

felváltotta a nádpalca. Ez a kisebbeket illete, a felsősöket viszont csak az igazgató vagy tantestület határozata alapján botozhatták meg. A testi fenytést a famulus hajtotta végre a diákon vagy az osztályban, vagy a tantestület előtt, vagy ha az közbotrányt okozó kihágásból eredő büntetés volt, akkor az egész iskola nyilvánossága előtt.

Fundamentális kérdése volt a diákok magaviselete a feudális rendszer iskolájának, amit még a legszigorúbb intézkedések sem tudtak megoldani. Rendszerint a rendi összetételében heterogén diákság között törtek ki ezek az ellentétek. A szabadkai latin iskolában — homogén társadalmi összetételüknel fogva — nem került sor a diákok közötti ellentétekre. Itt inkább a különféle diákcsínyek bontották meg a fegyelmet, amihez sokban hozzájárult a környezet kulturális elmaradottsága is. A diákokban többet láttak a mindennapi embernél, amit azok ki is használtak és a szigorú rendet sokszor megbontották.

1845 márciusában felsőbb rendeletre megszűnt a latin mint tanítási nyelv, s helyét a magyar tanítási nyelv foglalta el. Ezzel megszűnt az iskola százéves latin korszaka.

SZEMPONT

Mr. SUSAN ŠARČEVIC

ROMULUS AUGUSTULUS CSÁSZÁR DÜRRENMATT »BÁTOR EMBER«-ÉNEK SZEREPÉBEN

Friedrich Dürrenmatt svájci drámaíró *A nagy Romulus* című komédiájának 1949. április 25-én megtartott bázeli ősbemutatója után 1957-ben megírja a második, 1961-ben a harmadik, majd 1964-ben a párizsi bemutató alapján a darab negyedik változatát.¹ A Szabadkai Népszínház 1972. március 22-én Zomborban Fay Árpád fordításában, Virág Mihály rendezésében a darabot a második átdolgozásban mutatta be. A mű alcíme már elárulja, hogy *A nagy Romulus* történelmietlen történelmi komédia, de semmiképpen sem történelmi vígjáték, ahogyan a Subotičke novine 1972. április 21-i számában Ivanka Rackov állítja. Ha az alcímben szereplő »történelmietlen« kulcsjelentőségű szót figyelmen kívül hagyjuk, a komédiát éppen dürrenmattias íztől, attól az értelmezéstől fosztjuk meg, amely Dürrenmatt szerint éppen a lényeges paradoxális alcímben jut kifejezésre.

Komédiája anyagául ugyan történelmi tényeket használt fel, de e tényeken tetszése szerint olyan változtatásokat végzett, hogy a történelem is paródiává alakult; így vált *A nagy Romulus* történelmi képében a gyenge, tehetetlen Romulus Augustulus világbölcс tyúktenyésztővé, aki célratörően működik közre birodalma romlásában. Dürrenmatt nemcsak ebben a művében, hanem már az elsőkben — az *Es steht beschrieben* c. munkájában (1947), ennek átdolgozásában, a *Wiedertäuferben* (1967) és a *König Johann nach Shakespeare-ban* (1968) — is parodizálja a történelem általánosan ismert tényeit.

A nagy Romulus tulajdonképpen egy világbirodalom történelme; a hatalomnak, a háborúnak és a háború áldozatainak a történelme, s ha ezeket a jelenre vonatkoztatjuk, Dürrenmatt történelmietlen történelmi komédiája a mai színházi közönség számára is időszerűvé válik. Ilyen felfogásban a római birodalom romlása a mi világunk bukására mutat rá. Nos, közben felvetődik a kérdés, hogy a császári tyúktenyésztő mennyiben ábrázol hőst? Hogy Romulus császárt Dürrenmatt értelmezésében hősként értékelni tudjuk, meg kell először ismernünk Dürrenmatt nézetét a hősiességről. Ennek a munkának éppen az az elsődleges feladata, hogy Dürrenmatt hősiességről vallott elméletét, melyet a *Theater-Schriften und Redenben*² fejteget, röviden ábrázolja és utána *A nagy Romulus* modelljén kidolgozza.

¹ Bänziger: *Frisch und Dürrenmatt*. Bern, 1967. 138. o.

² Figyelemre méltó, hogy a *Theater-Schriften und Reden* (Színházi írások és beszédek) 1966-ban jelent meg. Noha *A nagy Romulus* első változata már 1949-ben megjelent, Romulus Dürrenmattnak mindamellett modellül szolgált a későbbben lefektetett hősiesség-elméletében.

1. ELMÉLETI VIZSGÁLÓDÁSOK

Dürrenmatt elméletében a hőseket régi és új értelemben különbözteti meg. A régi hőseket Arisztotelész tragédiái reprezentálják, s ezek közvetlen kapcsolatban állnak az akkori világrénddel. Így az arisztotelészi tragédia nagy hősei egy kiforrott, áttekinthető világot feltételeznek — a mi mai világunknak éppen az ellenkezőjét. Azóta a világ elnévtelenedett, rendje felborult, s Dürrenmatt az antik világ nagy hőseit, kiknek bűneit és ártatlanságait, erényeit és szenvedélyeit meghatározott törvényszerűségnek kellett összefünie, elképzelhetetlennek tartja.³ Már a tragédiában szereplő tradicionális hősök tragikus bűneinek nélkülözhetetlen fogalma is olyan abszolútumot feltételez, amely ma már nem egzisztálhat:

»A tragédia vétket, kényszerűséget, mértéket, áttekintést, felelősséget feltételez. Am a mi évszázadunk zürzavarában nincsenek többé bűnösök és felelősök. Senki sem tehet semmiről, és senki sem akarta a rosszat. S valóban minden egyén nélkül történik. Mindenkit az ár ragad magával, és esetleg csak valamilyen kiálló fogasban kapaszkodhat meg. Mi már kollektívan vagyunk felelősök és kollektívan vagyunk apáink bűneibe beágyazva. Mi csak a gyermekek gyermekei vagyunk. Ez a mi pechünk, szerencsétlenségünk, de nem a vétkünk.«⁴

Dürrenmatt⁵ szerint talán Napóleon volt a régi értelemben vett utolsó hős, mivelhogy még hatalma látható, állami akciói pedig valódiak voltak. Ezzel ellentétben a mai hatalom áttekinthetetlen, és állami akciók pedig bürokratikusá váltak. A haza elvesztette alakzatát és csak az arcátlan, személytelen állam maradt meg belőle. »Hítlerből és Sztálinból lehetetlen Wallensteinokat formálni«,⁶ belőlük csak Romulus-szerű tyúkbenyésztfk formálhatók. A Dürrenmatt-művek hősei ezért kis típusok, apró úzerek, rendőrök, s ezek a világot jobban visszatükrözik, mint Arisztotelész tragédiáinak hatalmas hősei.⁷ Dürrenmattban még van annyi erő, hogy a »bátor embert« bemutatassa, hisz a hatalmasokat már az ember nem érheti el.⁸ Dürrenmatt visszatartja a nihilizmust,⁹ »bátor embere« tagadja azt az értelmetlenséget és reménytelenséget, amely a mai szituációra feleletlenül szolgálhat; a kétségbeeséssel ellentétes álláspontot képviseli; »bátor embere« azon fáradozik, hogy a mai világot megértse, az elveszett világrendet pedig saját kebelében újra helyreállítsa.¹⁰ A Dürrenmatt-hősök gyakran »bátor emberek«, akik a félelmet magukban legyőzik, magukat pedig önként feláldozzák. »A művészet már csak az áldozatokig tör elő, egyáltalán az emberig...«¹¹

Dürrenmatt a tragikus alakú hagyományos hőseket tagadja, de ezzel ellentétben a tragikus esztétikai fogalmát még mindig lehetségesnek tartja.¹² Ennek következtetésképpen »bátor embere« gyakran tragikusan is lép

³ Lásd Dürrenmatt: *Theaterprobleme* (Színházi problémák). Megjelent a *Theater-Schriften und Redenben*. Zürich, 1966. 119. o. Hasonlítsd össze Murdoch: *Physicists and the Tragic Tradition*. 1970. dec. 271. o.

⁴ Dürrenmatt: *Theaterprobleme* (Színházi problémák). 122. o.

⁵ *Ebenda*, 119. o.

⁶ *Ebenda*.

⁷ *Ebenda*, 120. o.; lásd Scherer: *Der mutige Mensch* (A bátor ember); *Versuch einer Deutung von Friedrich Dürrenmatts Menschenbild*, *Stimmen der Zeit*, 4. füzet, 1962. jan. 310. o.; lásd még Berghahn: *Friedrich Dürrenmatts Spiel mit den Ideologien*, *Frankfurter Hefte*, XI. évfolyam, 1956. 103. o.

⁸ Dürrenmatt: *Theaterprobleme* (Színházi problémák). 120. o. Lásd Scherernél is, 308. o.; Strelka: *Brecht — Horváth — Dürrenmatt*. Wien, 1962. 156. o.

⁹ Hasonlítsd össze Brock-Sulzer: *Vorwort zu Theater-Schriften und Reden* (Előszó a Színházi írások és beszédekhez). 24. o. Lásd még Oberle: *Grundsätzliches zum Werk Friedrich Dürrenmatts* (Alapvetések Fr. Dürrenmatt műveiről), a *Der unbequeme Dürrenmatt* (A kellemetlen Dürrenmatt), *Beiträge* (adálékok) v. Benn — Brock-Sulzer — Burl — Grimm — Mayer — Oberle. Basel, 1962, a 23. oldaltól.

¹⁰ Dürrenmatt: *Theaterprobleme* (Színházi problémák). 123. o.

¹¹ *Ebenda*. 120. o.

¹² *Ebenda*. 122. o.

fel. A tragikus és a komikus az Arisztophanész-szerű¹³ komédiában gyakran összefonódik egymással. Gondoljunk csak az író világhírű tragikus komédiájára, *Az öreg hölgy látogatására*¹⁴ és igazat adunk az írónak, hogy »a tragikus a komédia egy pillanatából származhat.«¹⁵

A tragédia és a komédia egykori tradicionális hősei is ennek megfelelően oszlanak meg, különböznek egymástól. Így Arisztophanész komédiáiban még elképzelhetetlen, hogy valaki a császárt bolonddá tegye, de ugyanúgy elképzelhetetlen az is, hogy a bolondot császárrá nevezzék ki. Még Shakespeare sem tart igényt arra, hogy nemesi figurákat nevetségessé tegyen, jelentéktelenekeket pedig tragikus szerepben vonultatson fel. Először Lessing szomorújátékjaiban (*Miss Sara Sampson*, 1755, *Emília Gallotti*, 1772) és Schiller *Ármány és szerelem* című drámájában (1783) láthatta magát a polgárság szenvedő hősként a színpadon. Büchner már ennél is tovább ment, ő *Woyzeck* című fragmentumjában (1836) szenvedő hősként egy munkást vonultatott fel. Ugyanebben az időben Nestroy *A Lumpzavagabundus gonosz szelleme* című ötvös bohózatában (1833) a képzett polgárság figurái mellett iparosokat és munkásokat vonultat fel a színpadon. Ugyanezt teszi más bohózataiban is. Ennélfogva már az sem meglepő, hogy Dürrenmatt az antik tragédia nemeseit komikus formában ábrázolja, így például Dürrenmatt műveiben Nebukadnécár (Nabukodonozor) királyt koldusnak ábrázolja, Nimród exkirály pedig Nebukadnécár szolgálatában az élő bolond szerepét tölti be, míg Herkulest azzal bízzák meg, hogy Elis szigetén végezze el a takarítást.

2. A NAGY ROMULUS

A *nagy Romulus*-ban Dürrenmatt Romulus Augustulus császárt olyan tyuktenyésztővé változtatja, aki dürrenmattias értelemben »bátor embernek« bizonyul.

Így a római birodalom romlása sem más, mint komédia, s ez már a mi időnket, az atomkorszak idejét, különösen közletről érinti. Az ellenséges betörés által felelevenített cselekmény¹⁶ 476. március 15-e reggelétől, a reggelizés idejétől, másnap, március 16-áig Romulus császár villájában, Campaniában játszódik le. Tehát a hely és az idő egysége megmaradt, de a mű négy felvonásra való felosztását már nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mivelhogy a császár alakja a cselekmény folyamatának megfelelően lépésről lépésre lepleződik le.

Már az első felvonásban szembekerül a hősiességről vallott régi és új felfogás, s ez képezi egyben a mű drámai konfliktusát is. A konfliktus a császárnak a tragédiáról és a komédiáról adott kijelentéseivel kezdődik, amelyet Dürrenmatt valószínűleg csak azért iktatott be a darabba, hogy így elméleti állásfoglalását megmagyarázza. A császári kijelentések alkalmazása érdekében Reát, a császár lányát tragikus tanításban részesíti: mielőtt a halálba indul, éppen Antigoné siratóénekeit tanulmányozza. Ehhez még a császár hozzágondolja, hogy Rea a tragédia helyett inkább a komédiában gyakorolná magát, mert korának ez jobban megfelel: »Aki az utolsó lyukból fűtyül, mint ahogyan ezt mindannyian tesszük, csak a komédiát értheti meg.«¹⁷ Ezzel szemben a császárnő a tragédia mellett foglal állást: véleménye szerint a komédia nem az ő lányának való, nem olyan lánynak

¹³ Lásd Dürrenmatt: *Anmerkung zur Komödie* (Megjegyzések a komédiához). Színházi írások és beszédek. Zürich, 1966. 132–137. o.

¹⁴ Bänziger után *Az öreg hölgy látogatása valószínűleg a mi időnk tragikomédiája*. Bänziger, 169. o.

¹⁵ Dürrenmatt: *Theaterprobleme* (Színházi problémák) a 122. oldaltól.

¹⁶ Arisztophanész komédiáihoz hasonlóan találja ki és élteti Dürrenmatt a cselekményeket az egyik ellenséges behatolástól a másikig. Az ellenséges behatolásban a váratlan és meglepetésszerű manifesztálódik, ami a nézőt a darabtól távol is tartja. Lásd Dürrenmatt: *Megjegyzések a komédiához*. 132. o. Hasonlítsd hozzá Steiner: *Dürrenmatt komédiái, Deutschunterricht* (Német tanítás). XV. évf. 6. füzet, 1963. dec., a 83. oldaltól.

¹⁷ Dürrenmatt: *A nagy Romulus*. Komédiák I. Zürich, 1957. I. felv. 19. o.

való, akinek völgegye már három éve a germánok fogságában — szenved.¹⁸ A mű alapjául szolgáló kettősség ezzel a példával jut kifejezésre: egyik oldalon a császárnő — a császár többi ellenfelével együtt — a tragédia hagyományos nagy hősei mellett száll síkra, míg a másik oldalon a császár az új hőskért, vagyis a Dürrenmatt-komédiák »bátor embereiért« lelkesedik.

A komédia folyamán ennek megfelelően kerülnek egymással szembe a mű alakjai, azaz a régi értelemben vett hősök a császárral, aki dürrenmattias értelmezésben az új hősöket képviseli. Az első felvonásban Spurius Titus Mamma prefektus régi értelemben vett patriótahősként jelenik meg, aki két napon és két éjszakán át azért lovagolt, hogy a legyőzött Oresztész hadvezér üzenetét a császárnak átadja. A császár a prefektust kineveti és csak a sportteljesítményéért dicséri meg; hősiességét a következő szavakkal utasítja el: Róma már réges-régen meghalt. Te magadat halottért áldozod fel, árnyakért harcolsz és egy széthullott sírért élsz. Térj nyugovóra, prefektus, a mai korban a te hősiességed bohózzattá változott.¹⁹ Romulus szemében a szökésben levő pénzügyminiszter »a haza megmentője«, mert ő azért menekül az állami kasszával, hogy így az állami pénzügyek csődjét elkenődjéze.²⁰

Az első és a második felvonásban a császár hősiessége kérdésessé válik, de csak azért, mert Romulust a hagyományos hősiesség szempontjából szemléljük. Dürrenmatt a darabhoz fűzött megjegyzésében ezt a következőképp magyarázza: a Romulust alakító színésznek »a közönség előtt nem kellene gyorsan rokonszenvenessé válnia.«²¹ Ha ez így történik, akkor Romulust az első felvonásban csak olyan bolondos tyúktenyésztőnek ismerjük meg, akinek a világpolitikáról nincs is áttekintése. Campaniai nyaralóját húsz évig tartó uralkodása alatt egyszer sem hagyta el, városait és birtokait soha nem látogatta meg, az ország fővárosában pedig még sohasem járt. Romulus meggyőződéses nagyvitéki, ennél fogva a birodalom legfontosabb emberének a szakácsot tartja.²² Erre emlékeztetnek a Dürrenmatt-elbeszélések, a nagy zabálás a reggelizés-jelenetben és a diszvacsoara fináléjában. A császár nyugodtan folytatja a reggelizést, még akkor is, amikor arról értesül, hogy a germánok dél irányában tovább menetelnek; a fenyegető veszély ellenére is passzív, a gyors futárt nem is fogadja, vonakodik az országot mozgosítani, az ellenség ellen nem vonul fel, eláll a nadrágyáros javaslatától is, habár a birodalmat pénzével csak ez a személy menthetné meg. A nagy gondot számára az jelenti, hogyan fizesse ki a vásárolt tyúktakarmányt. Ezt a kérdést úgy oldja meg, hogy áruba bocsátja a római császárok, költők és gondolkodók melliszobrait; ez a mozzanat a birodalom totális kiürítését hivatott jelképezni.

A környezet véleményét a császárról legjobban az első felvonás végén egy szólásban a prefektus foglalja össze: »Rómának gyalázatos császára van.«²³

Az ellentét a hagyományos hősiesség cselekvő egyénei és a szenvedő, higgadt dürrenmatt-i hősök között különösen Ámilian fellépésével a második felvonásban éleződik ki. Noha ellenfelei szembekerülnek Romulusszal, Romulus egyiket sem veszi komolyan. Kivételt csak a germán fogságból hazatért tüst, Ámilian jelent, aki így a császárral ellentétes egyéniséggé válik. A császár nem tartja őt régi értelemben vett hősnek, inkább a hatalom áldozatát látja benne, akit a fogságban átélt rettenetes élményei a germánok fanatikus ellenségeivé változtattak. Ezzel ellentétben Ámilian az antik jellegű hősiességet képviseli, ezért a passzív, gyáva császárnak csakis paprikajancsít láthat. A császár tétlenségével mindenáron szembebeszél, úgy véli, hogy a nőknek, rabszolgáknak, aggastyánoknak, nyo-

¹⁸ A nagy Romulus. I. felv. 19. o.

¹⁹ A nagy Romulus. I. felv. 32. o.

²⁰ A nagy Romulus. I. felv. 13. o.

²¹ Dürrenmatt: *Megjegyzések A nagy Romulushoz*. Komédiák I. Zürich, 1957. 78. oldal.

²² A nagy Romulus. I. felv. 13. o.

²³ A nagy Romulus. I. felv. 32. o.

morultaknak, gyermekeknek és minisztereknek életük árán, halálukig védeniük kell a hazát. A császár ezzel szemben azt állítja, hogy már így is sok vér folyt el és az ellenállás semmi máshoz nem vezethet, mint esztelen tömeggyilkossághoz. Fanatizmusa tovább fokozódik és eljut odáig, hogy még menyasszonyát, Reát is a nadrágyáros Caesar Rufnak szándékozik feláldozni. Megint a császár az, aki ebbe a házasságba nem egyezik bele. A második felvonás végén Amilian, a régi értelemben vett hősatyja, cselekvésre szánja el magát és kijelenti: »A császárnak mennie kell.«²⁴

A szembenálló hősiesség típusai a harmadik felvonásban oszlanak meg, a bolondos tyúktenyésztő császárból a világ bölcs bírása alakul ki, így a császár teljes lényé dűrrenmatti értelemben vett »bátor emberré« változik. Nos, Romulus törvényt ül a világ felett és a hagyományos jellegű hősöket semmisnek nyilvánítja. A császár és Julia császárnő förtelmes házasságukról folytatott társalgásukból, különben ez az író kedvenc motívuma, azt is megtudhatjuk, hogy a házastársak véleménye a hazáról mennyire eltérő. Romulus a császárnő, a haza anyjának túlméretezett hazaszeretetébe csupán egoizmusra redukálja. A császárnő nem ismeri a hazát, ő csak egy olyan absztrakt ideát ismerhet, amely házasság útján lehetővé tette számára, hogy császárnő legyen, éppen ennek következtében a hősiességről alkotott fogalma is torz és csak saját hasznára gondol: azok a régi hősök, akikről beszél, nem léteznek, már csak illúziók. A hatalom megszállottja, csak becsvágyból cselekszik, a császár, a haza atyja viszont öntelen pacifista, ki elsősorban a római birodalom szükségyszerűségét vonja kétségbe: »Ez a birodalom világbirodalomná vált, és vele együtt olyan berendezéssé is, mely más népeket nyíltan gyilkol, fosztogat és elnyom.«²⁵ Romulus politikai belátásából csak azért lett császár, hogy ezt a bestiává vedlett birodalmat likvidálhassa.²⁶

Romulus a lányával folytatott beszélgetésben hangsúlyozza, hogy az embernek hazája iránt bizalmatlanul kell viselkednie, mert senki sem lehet könnyebben gyilkos, mint éppen a haza: »Ha a haza embergyilkosságra törekszik, mindig államnak nevezi magát« — mondja.²⁷ Rómát gyilkosveremnek és hőhérok tanyájának nevezi. Reának azt tanácsolja, hogy az impérium iránt tehetetlen szeretete helyett a férfi iránti szerelmet ápolja és becsülje meg. Végezetül visszanyúl a tragédiához és kijelenti, hogy Róma az arisztotelészi tragédiák régi hősiességéhez szükséges, nélkülözhetetlen ideálok feltételeit már nem biztosítja, s így a szomorújátékok hősatyái csak olyan formában egzisztálnak,²⁸ hogy az államnak, miközben az saját gyermekeit akarja felfalni, jó étvágyat kívánhatnak neki hozzá.²⁹ Dűrrenmatt az ilyen hősatyákat megtagadja, helyettük az új hősiességet, a dűrrenmattias hősiességet fogadja kegyébe: »Tanuld meg a félelmet legyőzni, ez az egyedüli művészet, amellyel a mi korunkban rendelkezniünk kell. Tanuljunk meg a dolgokat félelem nélkül szemlélni és a valódit félelem nélkül cselekedni. Én ezt egy egész életen át gyakoroltam.«³⁰ Romulus Dűrrenmatt »bátor ember«-ének szerepében legyőzi a félelmet és önkéntesen vállalja az áldozatot. Róma bírása szerepében Romulus állandóan számol a halállal, ő feláldozza Rómát, miközben maga is áldozatul esik.³¹

Romulus már az első felvonásban szimbolikus közelségbe kerül Caesarral, s ez a darab folyamán, a harmadik felvonásban az *Összeesküvők* jelenetben lejátszódott Caesar-gyilkossággal különös hangsúlyt kap. Romulus március idusán éjjelkor kerül az összeesküvőkkel szembe, és amikor Amilian azzal vádolja, hogy elárulta a birodalmat, a támadást a római

²⁴ A nagy Romulus. II. felv. 76. o.

²⁵ A nagy Romulus. III. felv. 51. o.

²⁶ A nagy Romulus. III. felv. 51. o.

²⁷ A nagy Romulus. III. felv. 54. o.

²⁸ A nagy Romulus. III. felv. 54. o.

²⁹ A nagy Romulus. III. felv. 54. o.

³⁰ A nagy Romulus. III. felv. 58. o.

³¹ A nagy Romulus. III. felv. 55. o.

történelem ősi bűneivel viszonozza. Az igazságszolgáltatás a következőkben áll: a rómaiak idegen vért ontottak, nos, ezt saját vérükkel kell visszafizetniük, s nekik csak arra van joguk, hogy áldozatul szolgáljanak. A haza gyilkos, de gyilkosok azok is, akik a haza nevében harcolnak. Hagymányos alkatú haza nélkül a régi értelemben vett hősiesség fogalma, melyet Ámilian képvisel, megvalósíthatatlan ideállá válik. Így Ámilian germán fogsággal hozott áldozata a hazáért is értelmetlenné válik. Nos, Romulus átlát saját kora káoszán és felismeri, hogy a hősök régi fogalma ma már elképzelhetetlen; az ilyen fanatikus patrioták már csak veszélyt jelenthetnek a világra. Romulus Dürrenmatt új értelemben vett hőse az elhagyatottság útját járja, legyőzi a félelmet és tetteiért saját magát áldozza fel.

Nemcsak *Az üstökös* és *A fizikusok*, hanem Dürrenmatt *A nagy Romulusa* is legyőz egy paradoxont, s ez a történelem »lehető legádázabb fordulata³², vele kezdődik a negyedik felvonás, amelyben a világ törvényt ül Romulus felett.

Romulus mellett Odoaker, a germánok fejedelme is dürrenmatti értelmezésben vett új hőst testesít meg. Hogy a harcias germánok jövődő viláгурallmát meghűsítsa, Romulushoz ment azzal a céllal, hogy egész népével együtt a római császár alattvalója legyen. Ugyanakkor Romulus húszévi uralkodása alatt azon fáradozik, hogy véres múltú birodalma bűneit kiengesztelje. A két új hős, Romulus és Odoaker, az előbbieket következményeképpen megfeneklik a jelen valóságában, mellyel eddig soha nem szolgáltak. Odoaker nem fogadja el Romulus császár áldozatkészességét, ezért a császári tyúktenyésztő cselekedetei abszurdummá, bolondos fellépése pedig egyenesen tragikussá válik. Romulus nyugdíjaztatása a legborzasztóbb valami, ami a »bátor embert« érheti, és ami vele megeshet, olyan emberrel, aki cselekedeteit áldozatkésziségevel akarja jogerőre emelni. Végezetül ő még ahhoz is elég bátor, hogy sorsához alkalmazkodjék.

Odoaker Romulus császárban az új értelemben vett hősiesség »igazi nagyságát« ismeri meg, míg Theoderich unokaöccsében a régi értelemben vett hősiesség »hamis nagyságát« fedezi fel. Ha az ilyen hősiesség a mai világban jelenik meg, véres borzalmakat és világveszt idézhet elő. Odoaker Romulushoz hasonló nagy pacifista, de honfitársai már nem azok. Ők viláгурalomról álmodoznak, s ezért a régi értelemben vett hősiességet szeretnék realizálni. Ideáljukat Theoderich testesíti meg: »Viselkedése kifogástalan. Népét életmódjával mételyezi meg. Lányt meg nem érint, csak vizet iszik és földön alszik. Naponta gyakorolja a fegyverforgatást.«³³ A mű korábbi részeiben a hősiesség tekintetében Romulus—Ámilian ellentét fejlődött ki, míg ebben a részben az ellentét Theoderich, a régi értelemben vett hősatya és nagybátyja, Odoaker, a dürrenmatti új hős között alakul ki. Odoaker uralkodásának békés éveit a régi értelemben vett hősiesség szempontjából értékelve semmiképpen sem sorolhatjuk a történelem hősi korszakához, mert az ilyen eseménytelen korszakot a történelem sem tartja sokáig számon.³⁴ A különböző felfogású hősök a mai világban is összeütközésbe kerülnek, ezt teszik a dürrenmattias felfogású új hősök is, amikor a hagyományos alkatú régi hősökkel szembekerülnek. Hozzájuk hasonlóan cselekszik Odoaker és Theoderich is, ők is összeütközésbe kerültek. S végezetül meg kell állapítanunk, hogy a szemben álló felek felfogása a hősiességről még ma is megoldatlan — és számunkra is időszerű. Dürrenmatt szerint a jelenben nem a régi fanatikus hősatyák jelentik az emberiségre a nagyobb veszélyt, hanem a higgadt szenvtelenség hősei, de a világ mindaddig veszélyben forog, míg a régi értelemben vett hősiesség cselekvő képviselői egzisztálnak.

³² Dürrenmattnak *A fizikusok*hoz írt 21 pontja közül a 3. így hangzik: »Egy történet akkor ér a végéhez, ha a lehető legádázabb fordulat már megtörtént.« *Komédiák II. Korai darabok*. Zürich, 1965. 353. o.

³³ *A nagy Romulus*. IV. felv. 71. o.

³⁴ Dürrenmatt: *A nagy Romulus*. IV. felv. 75. o.

A nagy Romulus »bátor ember«-éről Dürrenmatt a darabhoz mellékelte megjegyzésében a következőket írja: »Megfigyelhetjük pontosan, milyen embert ábrázoltam: tréfásat, lazát, humánosat, tudatosat, de végezetül ő is csak ember, aki kifejezett kíméletlenséggel és tapintatlansággal halad előre és még attól sem riad vissza, hogy másoktól tökéletességet követeljen; tehát veszélyes fickó, aki mindenre, még a halálra is elszánta magát. Ennek a tyúktenyésztőnek és örültségbe álcázott világbírának ez a legveszélyesebb tulajdonsága. Tragédiája nyugdíjaztatásában, a végzet komikumában rejlik... de még akkor is rendelkezik annyi belátással és bölcsességgel, hogy a tényeket akceptálni tudja.«³⁵

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy Romulus a dürrenmattias hősiesség képviselője, míg ellenfelei, elsősorban Amillian, a hagyományos alkatú hősiességet testesítik meg. A régi hősiesség fogalmát Romulus a római birodalom cékratőről rombolásával utasítja vissza és bebizonyítja ellenfeleinek, hogy a haza személytelen állammá való redukálása következtében megszűnik az arisztokrácia tragédia hősiessége, az ilyen hősiesség nagy választottal pedig elképzelhetetlenné válnak. A mai atomkorunk hősiességi ideálja, Dürrenmatt szerint még nem született meg és veszélyt is jelent a mai világra. Az egész földkerekség egzisztenciája veszélybe kerülne ma is, ha Amillianhoz vagy Theoderichhez hasonló antik alkatú hősatya kerülne hatalomra. Dürrenmatt komédiáiban a múlt ilyen cselekvő emberével szemben a jelen »bátor emberét« részesíti előnyben és ilyeneket is ábrázol. Romulus számunkra új hős = »bátor ember« dürrenmattias felfogásban. A császári tyúktenyésztőben világbölcs birát, nagy pacifistát fedezünk fel, aki saját félelmét képes legyőzni, magát pedig tetteiért cserében az áldozat oltárára helyezni. Ha a hatalom csak Romulushoz hasonló »bátor emberek« kezébe kerül, akkor az emberiség a mai atomkorban is sikerrel állja meg a helyét.

Németből fordította: Kasza Bálint

IRODALOM

- Bänziger: *Friach und Dürrenmatt*. Bern, 1967.
 Berghahn: *Friedrich Dürrenmatts Spiel mit den Ideologien*, in: *Frankfurter Hefte*, 11. Jahrgang. 1956/100—106.
 Brock—Sulzer: *Vorwort zu Theater-Schriften und Reden*. Zürich, 166/9—25.
 Dürrenmatt: *Anmerkung zur Komödie*, in: *Theater-Schriften und Reden*. Zürich, 1966/132—137.
 Dürrenmatt: *Romulus der Grosse*, in: *Komödien I*. Zürich, 1957.
 Dürrenmatt: *Theaterprobleme*, in: *Theater-Schriften und Reden*. Zürich, 1966/92—131.
 Dürrenmatt: *21 Punkte zu den Physikern*, in: *Komödien II und frühe Stücke*. Zürich, 1965/353—355.
 Murdoch: *Physicists and the Tragic Tradition*, in: *Modern Drama*, Dez. 1970/270—275.
 Oberle: *Grundsätzliches zum Werk Friedrich Dürrenmatts*, in: *Der unbequeme Dürrenmatt*, Beiträge von Benn — Brock—Sulzer — Burl — Grimm — Mayer — Oberle. Basel, 1962/10—29.
 Scherer: *Der mutiger Mensch: Versuch einer Deutung von Friedrich Dürrenmatts Menschenbild*, in: *Stimmen der Zeit*, 4. Januar 1962/308—312.
 Steiner: *Die Komödie Dürrenmatts*, in: *Der Deutschunterricht*. 15. Jahrgang. 6. Dez. 1963/81—98.
 Strelka: *Brecht — Horváth — Dürrenmatt*. Wien, 1962.

³⁵ Dürrenmatt: *Megjegyzések A nagy Romulushoz*. 79. o.

EZ A VILÁG A MÁSVILÁG?

■

A pokolba vezető út jó szándékokkal van kikövezeve!

■

A következőkben csupán néhány rendszertelen gondolatot szeretnék megfogalmazni arról, hogyan deformálódhat az értékelő tudat jobbat akaró dialektikája, ha az ittlézés adott jelenségeinek bírálata közben az utópia fogalmából kiüresíti a mértéket, avagy ha a lehetőséget az adott ittlét realizásától teljesen elvonatkoztatja.

■

Theodor Adorno mondta egyszer, hogy az önmagát gyanúsítgató szellem hajlamos arra, hogy antiideológikus ideológiákat teremtsen.

Hogyan?

Mielőtt válaszolnánk, emlékezzünk megint, de most Sartre mondására, aki szerint a szabadság eszméje terrorként realizálódik. Ez azt jelentené, hogy az »azt, ami van«-t túlhaladni, transzcendálni kívánó, humánus viszonyokat igénylő gondolat — amely a »van«-hoz viszonyítva mindig pozitív utópiának tetszik — realizálódás közben szükségszerűen tökéletlenül jelenik meg. Így olyan ideológiai eszmerendszerré alakul, amely a pozitív politikában — a legszélesebben értelmezve a szót — az adott apológiájává válik, miközben állandóan a megvalósíthatatlan szívárványkergetés mintájára transzcendálja az ígéret földjét, de nem engedi meg, hogy oda belépjünk. Eközben — szükségszerűen — nem tűri meg, hogy mellette más megoldásmódok létezzenek. Más szóval: mert nem tudja megvalósítani a beígért totalitást, hát annak látszatát, a szellemi egyeduralmat akarja megvalósítani.

Ismét más szóhasználattal élve, az a jelenség következik be, hogy az értékideálok totalitását projektáló szellem a tökéletlen realizálás folyamataiban felhagy a totalitás gondolatával, meghazudtolja önmagát és csupán az »itt és most« egymástól szigorúan elhatárolt és egymással ellentmondó részeinek vizsgálatává, nem észsé, hanem csak értelemmé deformálódik. Persze elméletileg továbbra is érznek, totalitásnak adja ki magát, pedig csak ideológia, azaz elferdült tudat lett. Ez az ideológia, mint az »itt és most« parcialitásának apológiája, képtelen arra, hogy önmagából önmagát túlhaladja. Esetleg a felszínre, a jelenségeket elemezheti, rendezheti, de sohasem juthat el a lényegig. Sohasem lehet a jelenségek kritikai meghaladása. Tökéletesnek, igazi világnak adja ki azt, ami tökéletlen, ami csak árnyékvilág, másvilág. Hegelt elemezve Herbert Marcuse azt írja az *Ész és a forradalom* című munkájában, hogy ott, ahol a filozófia több mint az ideológiai igazolás, vagy a szellemi gyakorlat, fő gondja mindig az volt, hogy az »azt, ami van« mindig annak a szellemében interpretálja, »ami még nincs«, hogy az adott tényeket azzal állítsa szembe, amit azok kihagynak. Az ész mindig az »adott« negációja, túlhaladása. Önmagát gyanúsítva a szellem önmaga korrekcióját végzi. Rámutat elferdültségének

okaira. Megszüntetve-megőrizve önmagát, magasabb, humánusabb fokon valósl meg. A kritika ennek eszköze. Mondjuk ezt úgy, hogy a kritika feladata, hogy elvesse a valóság lényegét, az újat, a jobbat elpalástoló és csak a »van« tökéletességének »adottságát« tökéletesnek kiadó formákat, legyenek ezek akár gazdasági, akár politikai, kulturális, nyelvi stb. objektíváció-formák is.

Ezekkel a gondolatokkal haladéktalanul és maradéktalanul egyetértünk. Ez a valóság dialektikája s a valóság vizsgálatának módszere is.

Marcuse arra is felhívja figyelmünket, hogy a dialektika megszűntető-megőriző-felemelő volta miatt az igazi avantgarde »autentikus nyelvzetében« az »adott« jelenségeinek értelemhez kötött látszatnyelvezete, látszatvalósága negációjának magvát-értékét jelenti. Ezzel is maradéktalanul egyetértünk, s az avantgarde — az igazi avantgarde — erejét ebben látjuk.

A probléma akkor merül fel, ha az »ami itt adottnak van« negációjának »miként-változataihoz« kerülünk. Ekkor vehetjük észre azt, amire Adorno figyelmeztet, tudniillik, hogy az értelemre támaszkodó »itt és most« apológiáját jelentő ideológiák antiideologikus bírálata könnyen maga is egy új ideológiává, elferdült tudattá deformálódik. Az az ideológia, amely »pozitív utópia« gyanánt a totalitást, az autentikus emberi megvalósulást állandóan elméletileg transzcendálja, de mert reálisan uralkodó, ezért nem toleráns, és ezért az adott, parciálisan megvalósult eszmék rendszerét egyedüli helyesnek adja ki — amely ezért Sartre szerint terrornak megvalósult szabadságszeme —, az »itt létező« hamis világot adja ki igazi világnak. Valójában ez a világ a másvilág.

Az uralkodó ideológiát bíráló antiideologikus tudatnak igaza van, amikor azt mondja, hogy ez a világ a másvilág, mert az igazi emberi világ a »most még nincs«. Ez a tudat azonban akkor válik antiideologikus ideológiává, ha egyszerűen megtagadja annak a lehetőségét, hogy ebből az »itt és most«-ból — és most a félreértés elkerülése végett hozzá kell tennem, hogy az »itt és most« fogalmát a mi mai társadalmi valóságunkra alkalmazom — az úgynevezett hétköznapi nyelvből, vagy »objektum-nyelvből«, politikából, kultúrából, gazdaságból stb., mondjuk úgy, hogy a realizmusból, az adott uralkodó ideológia segítségével képtelenek vagyunk kievickélni. A kritikai tudat akkor lesz antiideologikus ideológiává, ha az uralkodó ideológiát (ami mai marxista társadalomelméletünkre gondolok annak legszélesebben értelmezett, lehető implikációjai összességével egyetemben a társadalmi élet minden területén) kizárólagosan értelmi alapozásának, pozitívitásának tekinti és nem az önmagát korrigálni képes ész megnyilvánulása gyanánt. Persze kifejezetten senki sem állít ilyesmit, de burkoltan igen. A »burkolat« a művészetekben a legkönnyebb, s mondjuk ki, hogy éppen a szocialista társadalmakban a legkönnyebb. A szocialista társadalmak ugyanis, amikor önmaguk fényképét mutatják be, akkor egyszerűen azt is kimondják, hogy nem ez az igazi képük. Hogy szemléltessenek (és a szenzuális bemutatás mindig tökéletlen), körülbelül azt teszik, hogy a fénykép negativumát mutatják meg és azt mondják: »Amikor a pozitív képet nézitek, tudjátok meg, hogy ez tulajdonképpen csak ez a negatív kép, amit a pozitív mellé tettünk. Mi ennek a meghaladását akarjuk, olyan képet, ami még nincs, amit még nem mutathatunk meg vizuálisan és befejezettnek.«

Amikor ezt az önmagát bíráló valóságot a bírálóat lencséje alá tesszük, akkor aránylag könnyű dolgunk van. Egyrészt azt kell mondanunk a pozitív képről beszélve: »Lássátok, ez van, de ez nem az, aminek lennie kell. Ezt a fénykép tulajdonosa is elismeri, mert mellékelte önmaga negatívumát is. Vigyázzatok, ez a negatívum csak ámitás. Valójában azt akarja mondani, hogy a pozitív van és ezt a pozitívat kell szeretni. Magának tartja meg a bírálóat jogát, de semmit sem tesz, mert nem is tehet, hogy magát megváltoztassa, mert akkor már nem lenne az, ami most.«

A bírálóat, amely arra irányul, ami van, akkor válik antiideologikus ideológiává, ha a negáció gondolatát kiszakítja a valóságból. Mert a »van« ellen irányul, szükségszerűen utópikus, noha nem ökvetlenül utopisztikus

tudat. Akkor lesz utopisztikussá, ha mindazt, ami az »itt és most« jelen-
ségekben értelmi alapozású, olyannak állítja be, mint ami nem lehet ész-
jellegű. Ugyanakkor, természetesen, saját észjellegét mentesíti az értelem-
jellegtől.

Ez tulajdonképpen a fenomenológiai módszer alkalmazását jelenti. Az empirikus jelenségeket és azok értelmezését egyszerűen zárójelbe teszi. Például azt mondja, hogy a reális, a többség (amelyről nem éppen jó vélemé-
nyé van) nyelve az értelem formális kategóriarendszerébe meredve képtelen a lényeg kifejezésére. Ezt a nyelvet fel kell bontani, hogy az értelem helyett az ész lényeglátása érvényesülhessen. Az értelmes képeket szét kell bontani, hogy az ész lényeglátása megvalósulhasson. Az értelem csak a pontok összességét, a végső halmazát látja. Túl kell lépni rajta, hogy az ész megláthassa a vonalat, a folyamatosságot, a végtelent, a szabad önprojekciót. Eközbe az ész fogalma az intuíció fogalmára szűkül. Akinek nem adatott meg az intuícióval történő lényeglátás önjándékozásának képessége, az ... nos az higgyen.

Az empirikus realitást zárójelbe téve, igazi valóságnak az ész (intu-
íció) intencionális objektumai maradnak meg. Amikor így jutottunk el a művészet, a politika, a gazdaság stb. lényegéhez, amikor tehát az empirikus realitást metafizikai halmazzá redukáltuk, akkor ennek a realitásnak csupán eszköz szerepe lehet. Manipulálható, plasztikus anyag lesz, amelyet az intuitív lényeglátás »még nincs így« utópikuma igazgat. Az ember így önmaga projektumának minősül. Mentese minden külső, reális, a klasszikus értelemben vett materiális meghatározottságtól. Praxisa alkotja meg önmagát. A szubjektum autentikus önprojekciója önmagába olvaszt minden objektumot. A praxis előzetes feltételeinek kérdése egyszerűen tárgytalanná válik, mert a praxis egyszerűen a jövő dimenziójából szemlélt jelen, azaz »ami még nincs«. Egyszóval: nihilizmus. De csak feltételesen az. Valóban az a »hiába megzárójelezett tény«, hogy az egész van-kritika a jelenben folyik, hogy a praxis egyszerűen értelmezett realitásnak akarom-nem akarom maga is része, az egész nihilista koncepciót pozitív tényre affirmálja. Ha pedig az, akkor az »itt és most« társadalmi valóságának parcialitása, amely önmagát totalitásnak tudja, de viszonyulásával, a »még nem ugyanilyen« élesetségének (Heidegger — »Verfallenheit«) bírálati gyakorlatával egyik megnyilatkozása lesz. És ekkor a radikálisan mindent tagadó, a »van«-tól kategorikusan disztancáló »kell« dialektikája, amely a blochi »a szubjektum még nem predikátum« gondolatából csak a »még nem«-et emeli ki és abszolutizálja igazságnak, metafizikává merevedik. Ez a világ ugyan másvilág lett, még nem tökéletes, de csupán egy olyan másvilág nevében, amely magát tökéletességnek tekinti. (A dolgon egy cseppet sem változtat, ha ezt az utópikus másvilágot állandó változásnak, semmi külső abszolúttal meg nem határozottnak tekintjük, mert ő maga az abszolútum.)

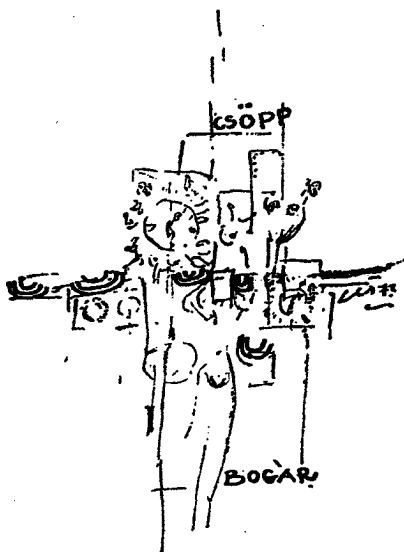
Nem tagadható, hogy a »van« apológiájaként konstituálódó tudatfor-
mák (melyek szükségyszerűen mint parciümök mindig jelen vannak a szoci-
alizmusban is) bírálata hasznos. Az ember mindig tökéletlennek, hiányos-
nak éli át saját valóságát. A kár akkor következik be, ha a »van« bírálata annak totalitására (mondjuk és ismerjük el, hogy »tökéletlen, ellentmondá-
sokkal terhes totalitására«) vonatkozik, és amikor létünk egészét egyszerűen az értelem produkciójának deklaráljuk, miközben az ész fogalmát az irracionális intuícióval azonosítjuk.

Az ilyen törekvések nem újak, legalábbis nem haladják meg az eg-
zisztencia-filozófiák szintjét. A tragikum abban rejlik, amikor a kellőké-
ppen meg nem értett filozófiák politikai, vagy kulturális-művészeti reflexiói (amelyek emiatt a hegeli »izolált reflexió« kifejezésével fémjelvezhetők) avantgarde-nak adják ki magukat. Ez a »kiadás« mindig arra szűkül, hogy egyszerűen olyan szellemi terrortól realizálódik, mint amilyen az általa kialakított »intencionális világkép« a tőle eltérő minden más valóságfelfogást megvádol. A különbség csak esetleg az — ha a vádat feltételesen el is fogadjuk —, hogy amíg a »nem avantgarde« »terrorja« senkit sem titulál »esztelennek«, mert az intuíció értékét azért elismeri, ha nem

is tartja az ész elsődleges jellemvonásának, addig az »autentikus avantgarde« fenomenológiája az intencionális tudat ellenfelét (tehát nem az empirikus realitást!?) mindig esztelennek minősíti, mivel végső soron szerinte az értelem is esztelenség. Másrészt, a »kiadás« mindig arra is szűkül, hogy — akarva, nem akarva — az »állandóan szituációban levő alkotás lehetőségei felé törésével« az empirikus »elesettséggel« együtt a történelmi fejlődés dimenzióját is zárójelbe teszi a praxis előzetes objektív-anyagi feltételeivel együtt. Ezzel a dialektikát a szubjektív abszolútum metafizikájává változtatja. A determinizmus helyett az emberi szubjektivitás szélszélűből fakadó ethoszt sorssá nyilvánítja, amely azonban (ami a sors eredeti fogalmával furcsán egyeztethető össze!) eszkatológikus jellegű lesz. Mindebből olyan »visszajára fordított« esszencializmus következethet ki, amely ugyan a gondolatok, nyelvek, képek, ideológiák, utópiák értelmetlen (ezt — szerintük — dicsőségnek kell tekinteni!) lényeglátásából marxizmusellenesnek jelenik meg — ha ugyan ennek a szónak, hogy »marxizmus«, még egyáltalán lehet valamilyen állandó és meghatározott tartalmi jelentése, mivel az antideologikus ideológia intuitív és formabontó lényeglátása a »Pantha rhei« abszolutizált folyamatában az »Ismerd meg önmagad!« valamiféle konstans megvalósítását lehetetlennek tartja. Hogy itt következetlen, azt már láttuk.

Befejezésül egy ide nem illő, de szükségszerű elhatárolást szeretnék elvégezni. Nem szeretném, ha az általam használt »avantgarde« kifejezést valaki valamilyen, nálunk Vajdaságban létező politikai, modalmi, képzőművészeti, tudományos stb. avantgarde mozgalommal asszociálná. Az írás csak egy általános jelenség egyik vetületének egy momentumát érintette, azt is futólag. Ezért ne essék meg vele a »fallacia fictae universalitatis« logikai hibája — se véletlenül, se szándékosan.

ALKOTÓMŰHELY

LÉVAY ENDRE

TÍZ ÉV A KÉPZŐMŰVÉSZEKÉRT

1.

Tevékenysége sokkal szerteágazóbb és termékenyítőbb, mint amennyire hatását a szakmabelieken túl a visszhang kíséri. Mert a képzőművészet jelenvalóságát és ugrásszerű fejlődését, mely régi falakat tört át, nem elegendő regisztrálni: ez kevés, de nem rosszabb a visszhangtalanságnál. Mert nyoma sokkal mélyrehatóbb, kisugárzó ereje tartósabb, szerteágazóbb, és hívebben rögzíti az időt a térben, mint más művészeti ágazatokban az alkotók. Ezért a nagy korfordulók idején elől jár, utat tör magának olykor az elérhetetlen, a kifejezhetetlen felé, még akkor is, ha ez az út »csak«
vásznon, papíron, vagy kőbe, fába faragva él.

Ebben a kettős, vagy ki tudja hányszoros küzdelemben sokáig nagyon magányos volt a képzőművész. Egyedül évdődött műtermében, vagy ácsorgott kint a természetben állványa előtt, s ha művével a kiállításig eljutott, szorongva várta: ki hogyan fogadja be azt, amit ő kigyöngyözött magából vajúdással, vergődéssel, tépelődéssel, mint aki attól retteg, hogy megkezdett termékének még a befejezése előtt összeomlik.

Ennek a társtalanságnak s nem egyszer erőt szegő magányosságának a mozdulatlanságát tépték fel előbb (épp a mi szűkebb kis világunkban) a művésztelepek, és a társulás egy magasabb beérési szintjén született meg Palicson először a Képzőművészeti Találkozó mint a képzőművészek összefogásának egy magasabb, tartalmasabb megnyilatkozása. Nem kétséges: túl a tárlatokon, túl a modigliani, túl a Farkas Béla-i kilincseléseken, házalásokon, és még túl a szálkás vásári asztalokon egy olyan fórumot teremtett, amelyen az alkotó művész a »termelő«
legszebb értelmében érvényesülhetett a »fogyasztó«: a befogadó előtt, lett légyen az egyéni, vagy társadalmi (jogi) személy.

Ha ezeknek előrebocsátásával közelítjük meg a Képzőművészeti Találkozó tízéves tevékenységének mérlegét, akkor jobb és kortárshoz méltóbb az értékrendek megbolygatása nélkül megközelíteni, mert nem

ünnepről, s nem annak »meleg hangú« regisztrálásáról van szó (hiszen a meleg hang már rég kihűlőben van!), hanem arról, hogy dolgaink fejlődési fokának egy pillanatát a jövőbe látók arra használták fel, hogy országos karlendítéssel szélesen kitarják a kaput azok előtt, akik eddig nem is álmodhattak arról, hogy egy ilyen új kiteljesedési korszakot nyitó lépés még az életükben bekövetkezik.

Hogy mennyire »új korszakot« nyitó, azt nem csupán időálló, éveinket s bennük a nagy változásokat megőrkítő alkotásaik bizonyítják, hanem az a mindaddig nem eléggé feltárt termékenyítő erő, amely életünk minden véredényébe új, zsibongó, lüktető, serkentő, buzdító, nyugtalanító, mindig többre készítő vállalozási készséget árasztott.

Az első lépés — az alapítás napjaiban — már magában hordta ezeket a jegyeket, hiszen a kezdeményezés csirái a művésztelepeken hajtottak ki, s hogy miként terebélyesedett tovább, följebb az idő lépcsőjén, arról maga az alapító, Dévics Imre, halála előtt néhány hónappal így vallott:

»Amikor egy évtizeddel ezelőtt felismertük azt, hogy a képzeletet és a jóakaratot sikeresen össze lehet hangozni ennek a csodálatos pannón városnak — a mi Szabadkánkknak — már beért ambícióival, nem is gondoltunk arra, hogy valaha is különös pompával jubileumot ülünk. Abban a vad versenyfutásban az idővel, hogy valami szépet és még képzeletben élt megvalósítsunk, kinek volt ideje a jövőre gondolni, az elismerésekre vagy bármilyen jubileum alkalmából elképzelt ünnepekre. Mert számunkra minden találkozás a művészekkel, és ilyen pedig sok volt, az ünnep volt, és éppen elegendő ahhoz, hogy erőfeszítéseinket és törekvéseinket kárpótolja.

Mégis, elérkeztünk az első évtized végéhez, és érdemes visszaemlékezni arra, hogy valójában mit is akartunk és abból mit valósítottunk meg.

Érdeklődésünk lényegében három irányba terelődött:

- a) Mit lehet tenni a képzőművészet és a képzőművészeti kultúra demokratizálása útján?
- b) Hogyan lehetne példánkkal eredményesebben hatni a többi kommunára az országban, hogy elfogadják, akár nem is formális változtatban, az autochton képzőművészeti politikát?
- c) Hogyan lehet a legalkalmasabban felmérni mindezeknek a vállalkozásoknak alkotói eredményeit?

A képzőművészeti kultúra demokratizálásának témájával jugszláv színvonalon nem egy megbeszélést és symposiumot kezdeményeztünk. Ezeknek a tanácskozássoknak és megbeszéléseknek igen sok határozata most ezen a területen az önkormányzat gyakorlatának fundamentuma.

Valószínű, a legtöbbet a »művésztelepi« mozgalom népszerűsítésével értük el az 1966-ban Szabadkán megtartott tanácskozáson a *Képzőművészet a kommunában* című témával.

Öt esztendővel ezelőtt alig volt valamivel több mint tíz művésztelepünk és hasonló formájú szervezetünk a képzőművészeti kultúra területén a kommunákban, míg ma több mint negyven van.

Távol vagyunk attól, hogy ezt az impozáns eredményt magunknak tulajdonítsuk, de bizonyosan jelentős mértékben hozzájárultunk ahhoz, hogy ez a folyamat megszilárduljon és társadalmilag érvényesüljön.

A képzőművészet és a képzőművészeti kultúra demokratizálásában és fejlesztésében az egyes kommunák erőfeszítéseivel elért eredmények valóságos dimenzióit csak a közös képzőművészeti szemlén tudtuk felmérni, ahol egyben az egész jugoszláv nyilvánosság számára az egyes művésztelepeken és a hasonló szervezetekben végzett alkotói kutatómunka keresztmetszetét adtuk.

Ezeknek a folyamatoknak és a képzőművészeti alkotómunka új góccainak értékelését a művészettörténészeknek engedték át, s mélyen meg vagyunk győződve arról, hogy jó és becsületes dolog volt főtörekvésünket a fiatal és még ismeretlen művészek fölfedezésére fordítanunk. Szemléinken egész sor kiváló művésznek alkalmá nyílt megmutatkozni a széles jugoszláv nyilvánosság előtt.

Számunkra úgy tetszik: lehet, hogy elértük mindazt, amit egy évtized alatt el lehet érni. Egészen nyilvánvaló, hogy igen sok mulasztás is történt, de elhalványodnak mind, ha összehasonlítjuk elért eredményeinkkel.

Úgy gondolom, nem fölösleges itt emlékeztetni arra is, hogy az első hat esztendő alatt önkéntesen dolgoztunk, nem számított sem az erőfeszítés, sem az idő. Illendő megemlékezni Szilágyi Gábornak, az intézmény mostani igazgatójának, Bela Durancinak, a városi múzeum custosának és a Képzőművészeti Találkozó „mindenesének” rendkívül áldozatos munkásságáról, nem feledkezve meg a községi, tartományi és köztársasági tényezőkről, amelyek gazdaságilag és erkölcsileg rendkívüli mértékben támogatták a Képzőművészeti Találkozó eszméjét.

Hát ne legyen ünnepségi!

Hát ne legyen parádé ennek a jubileumnak az alkalmából!

Csak maradjanak meg számunkra a följegyzések tartós létünkről, munkatársainkról, törekvéseinkről és eredményeinkről, csupáncsak anynyi, hogy környezetünkben egy kivételes és érdemes esemény varázsát érezzük át.»

2.

A maga dimenzióiban ma már képzőművészeti életnek nevezhető mozgalom úttörőinek indulása előtt Szabadkának még egy szerénynek nevezhető képtára sem volt. A házaló művészek és a házaló költők korában legnevesebb festőink alkotásai, portréi, örök értékű tájképei a dzsentriszalonok falait ékesítették, s azokat is »aprópénzért« vásárolták meg a mindennapi kenyérért dolgozó művészektől. Képzőművészeti »kiállítás« évtizedeken át csak a műkereskedők kirakataiban láthattunk némán ácsorogva, mint akit a kirakatüveg úgy elválaszt a nézőtől, hogy a művészi alkotást közvetlen átéléssel soha nem foghatja be.

Az a valóban új korszakot jelentő vállalkozás, amelyről Dévics Imre oly alázatos szerénységgel írt, megszüntette az Imént említett — és évtizedekkel ezelőtt meg áthidalhatatlannak vélt — távolságot. A

képzőművészek társulása, a képzőművészet társadalmasítása megsemmisítette ezt a zárt kört: a művészi alkotások elérhetetlenségét. És a művészetek társításával a Képzőművészeti Találkozó művészpallotájában olyan vasárnap délelőtti találkozót rendszeresített, amelyeken több száz műpártoló előtt a képzőművészet, a zene, az irodalom, a dal egy új, egy mélyen átélhető áhítattal tölti be a termeket: az így egyesült és egymást kiteljesítő élményeket befogadó lelkeket.

Az évek termése nem vándorolt el mind innen. Az alkotó művészek nem hagyták üresen Szabadka falait. A Képzőművészeti Találkozó jelenlegi fundusát nem kevesebb, mint háromszázötven alkotás képezi: festmények, rajzok, szobrok. Sokrétű, sokarcú gyűjtemény ez, amely az ország valamennyi táját, életmozzanatát elhozta hozzánk a színek, a formák, a mindent elmondó vonalak harmóniájával vagy rapszódiajával.

Így végre — tíz esztendő után — megszülethetett az a terv is, hogy az idén megnyitják a Képzőművészeti Találkozó állandó galériáját a szabadkai művészpallota emeleti termeiben. Ezek az alkotások arról is vallanak, hogy az elmúlt egy évtized alatt itt több mint kétszáz kiállítást rendeztek, csaknem 5000 művet állítottak ki és a tárlatokon részt vevő művészek száma megközelítette az ezret. Hazai és külföldi festők, szobrászok, grafikusok, keramikusok találkoztak itt, és a cserekiállítások nemcsak azt tették lehetővé, hogy a szomszédos népek művészei alkotásaikkal itt is, ott is bemutatkozzanak, hanem hogy az ilyen »mozgás«, találkozás — mélyebb tartalommal telítve — a termékenyítő kapcsolatokon túl a legnemesebb közvetítés szerepét is betöltse.

3.

Az alkotó és a néző került közelebb egymáshoz: ha és amikor az átélés teljes volt, akkor a kettő egybeforr. Az egyesülésnek ez egy kivételes szintje, tartósságát nem lehet idővel mérni. De már nem múló pillanat, nem csupán felvillanó fény, mely utána nyomban kialszik, s elfoglalja helyét a sötétség. Dévics Imre szavai szerint ez a fénynek »a varázsa Szabadkán«, s addig mindig éltetően vibrál, amíg a tízéves Képzőművészeti Találkozó örködik a fényforrások felett és az életigenlős teljes meggyőződésével küzd a képzőművészetért.

NAGY ÉLMÉNYEM, CHAGALL

(Alkonyati jegyzetek)

Nem vitázom az idővel, amikor rajongásomról írok, művészetről és alkotókról, akik hozzám a legközelebb állnak.

Chagall képein a szárnyas falióra az idő múlását és változását mutatja. Ha a festészetben a tájszeretetről és a táji látványok izgalmáról beszélek, eltekintve attól, hogy mit hozott a technikai civilizáció, csak arra a rajongásomra gondolok, amely még nem pusztult ki a szívemből.

Az egyetlen realitást az ősembertől a máig a művészetek őrizték meg részünkre, úgyhogy tulajdonképpen csak egy folytonos művészet van, amely régi is és új is. Azért nem resteltem bevallani, hogy szeretem Turner légi vízióit, színes páráival és forrongó természeti erőivel, mint az impresszionizmus hírnökét, és szeretem Van Gogh arles-i egét és színeit, nem kevésbé Marc Chagall ujjongó szeretetét.

Vannak az időn kívül álló művek és művészek. Ezeket tekintet nélkül beskatulyázásukra szeretjük.

Bárhová sorolják is Chagallt, akár a szürrealisták, akár a naivisták, akár a szimbolisták, akár az impresszionisták közé, engem képeiben a sugárzó és egzaltált öröm ragad meg, melyet a haszidizmus szekta hite és a művész szülőhazája iránti szeretete hozott létre.

Milyen magasztos bölcséleten alapszik az a hit, amely szerint az istennel csak az örömről keresztül érintkezhet az ember, és mi más lehet akkor az isten, mint maga az öröm!

Megható, hogy Chagall milyen mérhetetlenül szerette menyasszonyát, későbbi feleségét, Bellát, akivel képein szerelmes párként repül falvakon és városokon át a folyó felett, magasan az égben óriás orgonacsokorban szerelmi fészket rak neki, alattuk pedig a hold tükröződik a vízben.

Virágcsokorral díszíti az eget, a teret, a szobát és a menyasszonya haját. Fülében meg örökösen szól a háztetőkön is bukdácsoló, vagy az égben is hegedülő kedves Noh bácsi muzsikája.

És bármerre, a világ bármely sarkában jár is, legyen az Párizs, Berlin, a Közel-Kelet vagy Amerika, mindenhová magával viszi és mindenhol festi szülőhazája, Vityebszk nosztalgikus emlékeit, képein szerelmeskedve a színekkel, hol gyengéden, hol tüzes ölelésben.

Bármennyire bámulta az európai avangarde művészek festészeti technikájának kísérleteit és eredményeit, a saját világát festette emberekkel, állatokkal, ahol a szárny repül, a tehén hegedül.

Kompozícióit kubista képarchitektúrával szerkesztette, fovista színekkel. Tematikájában mégis hű maradt szülőföldje népmondáihoz, ami életfilozófiájának és művészetének lényegét jelentette.

A festőnek nincs megtiltva, hogy egyúttal költő is legyen. Az ő dolga, hogy milyen módon fejezi ki lelkiállapotát, azt, ami a művészetben olyan fontos.

Klee kezét az intellektuális spekuláció vezette, költői érzék közvetítésével. Az embert sem festette olyannak, amilyen, hanem amilyen lehetett volna. Miró is a mitológiát saját módja szerint ábrázolta foltokkal és vonalakkal. Szóval költők voltak ők is a maguk módján.

Vajdaság történelmi alakulása nagyon nagy hatással volt képzőművészetünkre. Ezért van az, hogy egész korszakok hiányoznak festészetünkéből.

Tájképeink inkább fénykép-, mint élményszerűek. Pedig a Nap nemcsak az északi tengeren és Arles-ben volt látványos, csodálatos volt az nálunk is, de nem volt senki, aki élményszerűen megfesse.

Chagall festését azért is szeretem, mert az a kor, amelyben élt, majdnem egybeesett az én időmmel. Ez volt az az idő, amikor a civilizáció még nem érintette annyira a természetet és az embert, tudunk rajongani, örülni, és voltak még ideáljaink.

A táj szeretete nálam ugyanolyan erős volt, mint Chagallnál, s mindkettőnkénél az élmény egyformán intenzív volt.

Csak hogy én nem örökítem meg képekben rövid és boldog gyermekkoromat, amelyet szülőfalumban, Begaszentgyörgyön (Žitišten) eltöltöttem, de amelynek emlékét ugyanolyan nosztalgikusan magammal hordoztam egész életemen át, mint Chagall Vityebszk emlékét.

Gyermekkoromban egész nap játszottam, úgyhogy este már álva elaludtam, miközben anyám az alváshoz vetköztetett.

Chagallian belebújva vele aludtam boldog biztonságban, mert álmom felett egyrészt anyám őrködött, másrészt a falu bakterei, akik minden órában a faluvégekről egymásnak dudálva jelezték az éji csendben, hogy ébren vannak és vigyáznak az emberek álmára.

Chagalli kép volt a csikorgó hóban elmerült falu, és az, amikor asszonyai este és hajnalban, majdnem mindig ugyanabban az időben, fűtötték a banyakemencéket és a kéményekből szálló füst úgy emelkedett az ég felé, mint valami imádság.

Nyáron az anyém volt az egész virágzó rét, a Bega partja és a szántóföld világa.

Szerettem az este nyíló fehér mécsvirágot. Úgy világítottak a réten, mint millió csillag az égen. A szagos mügét, a réti boglárkát, a mezei zsályát, kankalint, a pásztortáskát és az ezer és ezer, harmatban és napsütésben fürdő mezei virágot.

Legkedvesebb barátom a rét szegény madara, az igénytelenül földön fészkelő pacsirta volt. Az ő dala volt számomra a legáhítatosabb beteljesülés, amikor a vetés felett függőleges repülésben dalolva emelkedett az égi magasságokba és trillázva ereszkedett le, hogy aztán eltűnjön az észrevétlenségben. Ezt talán csak Van Gogh tudta volna megfesteríteni.

Milyen sokszor néztem szótlanul, áhítattal reggelenként az ébredő folyót, ahogy a felkelő Nap sugarai lassanként szedték le róla az éjjeli köd takaróját.

Chagalli festői élmény volt látni a sárga búzaföldön a vértől piros kaszát a fűrjépszekek fölött, amikor a búzával a kis fűrjeket is lekaszálták. Olykor földre borulva keservesen sirattam a drága madárkákat.

Ki nem szerette a pitypalatty szavát, és a fűrjakast, amely szerelmes vakságában még a varangyos békáknak is képes volt udvarolni?

Legjobban édesanyámat szerettem. Anyám olyan szép volt, mint egy karcsú, fehér galamb. Amerre járt, a házban, az udvarban, vagy a faluban, mindig annak láttam.

Még ravatalán is, amikor a koporsóban feküdt, fehér galambnak néztem.

Amikor aztán rászögezték a koporsó fedelét, elájultam, és mire ismét feleszméltem, már eltemették. Az eső úgy zuhogott, mintha vödörből öntötték volna. Tudtam, hogy anyám könnyei voltak, mert őrkre elváltunk.

Kilencéves voltam akkor, amikor a játéknak vége lett. Jött az élet, jöttek az iskolák. Temesvár, Nagybecskerek, Bécs, majd Budapest és Európa többi nagyvárosa, de még most, életem alkonyán is, ha a város felett fehér galambot látok szállni, hiszem, hogy anyám lelke őrködik felettem.

Úgy viszem magammal Begaszentgyörgy boldog emlékét, mint Chagall Vityebszkét.

A szárnyas falióra az idő múlását és változását mutatja Chagall képein, mert száll az idő, száll, s a múltra már csak a régi sírok emlékeztetnek és hűséges barátom, a Bodri kutyám.

Bodri oly fekete, mint egy sötét éjszaka. Ősei valamikor birkákat tereltek a széles pusztákon.

Kertes házunk kerítésénél széles gödröt vájt, mint egykor a mezőn a pásztorok. Összekuporodva belefekszik, és csak félszemmel figyel az utcát. Szőrét a szél borzolja.

Az úton autó autót ér. Keréken mozog az egész világ. Az emberek keréken jönnek-mennek. A kerék változtatta meg a világot, az életet, az embereket és egymás közötti viszonyukat.

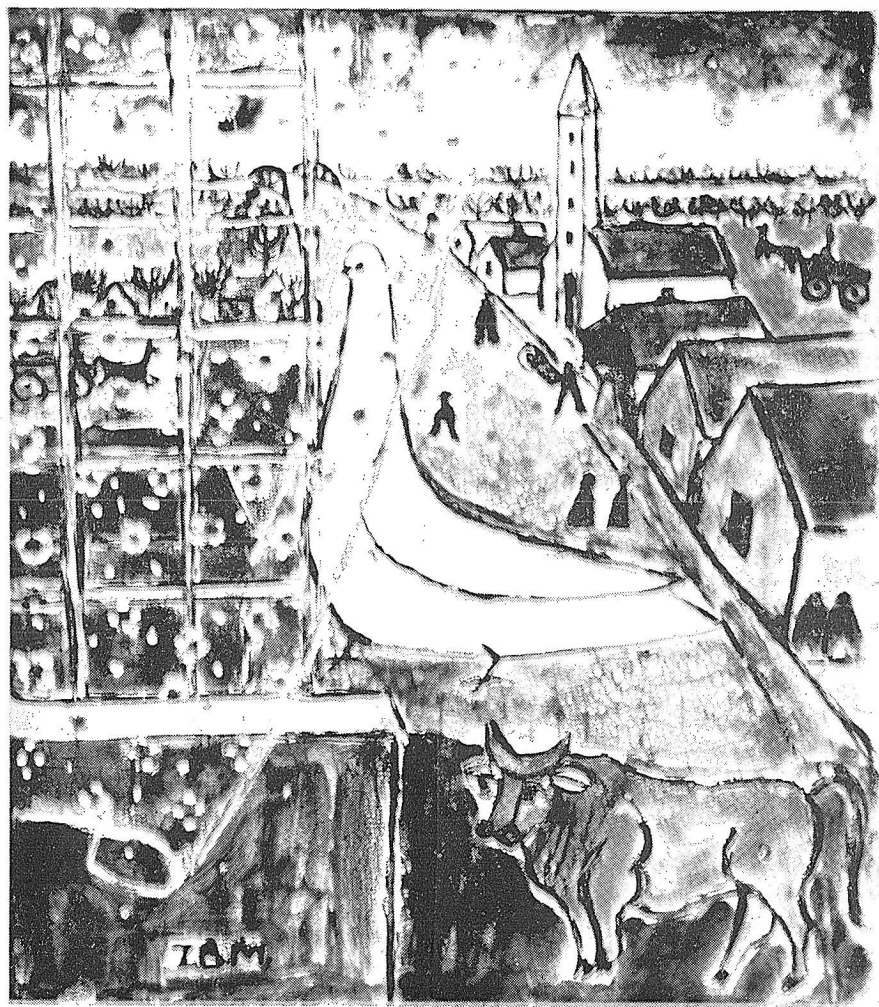
A mezőn a kombájn és a gépek zajától nem hallani a pacsirta dalát, s a gép nem érzi, mikor zúz szét egy-egy fűrjépszeket.

Érthető, hogy a festők ma már nem festik a pannón táj nyújtotta látványok izgalmait, mert a gépek megváltoztatták az esztétikai ideálokat is.

Chagall az absztrakt festészetet valamennyire ornamentikának tartotta és inkább az esztétika, mint a művészet ügyének tekintette.

Én viszont nem vitázom az idővel, mert szeretem Chagallt, Van Goghot, és ha hűséges házörzöm bolond jókedvében birka helyett engem terel, ezt mondom neki: »Gyere, Bodri kutyám, a Hoidon emberek járnak.«

OLVASÓNAPLÓ

REGÉNY ÉRTÉKES ELEMEKKEL

GION NÁNDOR: *Ezen az oldalon.*
Forum, Újvidék, 1971.

Gion Nándor valami egyedülálló szint jelent prózairodalmunkban. Három pályázaton is neki ítélte első díj jelzi, hogy fel kell figyelni rá, hogy figyelemmel kell kísérni kibontakozását. Ez a felé irányuló figyelem elsősorban annak tudható be, hogy olyan hangot ütött meg, amely mindenképpen rezonálást vált ki az olvasóból nemcsak belső lírával telített mesélőkédvvel, hanem vonzó egyszerűségével is. A Gion Nándor írásaiban megpendülő hang ugyanis újdonságot jelent nem csupán itt nálunk, hanem Magyarországon is, mert csak az utóbbi években jelentkezett elsősorban Fejes Endre regényeiben. Ha azonban megállapítjuk, hogy mégsem egyenlőségjelet tenni Fejes Endre és Gion Nándor művei közé — nemcsak irodalmi szint, hanem az olvasóban keltett visszhang tekintetében sem —, ennek egyrészt a leegyszerűsített stílus nem egészen egyforma értelmezése, másrészt pedig a témakiválasztás módja s ezzel kapcsolatban a bemutatás írói szándékának különbözősége a magyarázata.

Emlékezzünk csak Fejes Endre első nagysikerű regényére, a *Rozsdatemetőre!* A Hábeter család története kétségtelenül sok negatívumot vet felszínre, ezek a negatívumok azonban nem egy új utakon járó társadalomra sugároznak vissza, hanem éppen ellenkezőleg, egy régi társadalomból örökségként visszamaradt gondolkodásmód visszasságait pellengérezik ki még azzal is, ha a jelen fonákságaira mutatnak rá. Gion Nándor műveiben ezzel szemben bizonyos értelemben a haladás tagadása jut kifejezésre. Bizonyára fülünkben cseng még az a heves vita, amely első, díjnyertes regényének megjelenését kísérte — éppen ezzel a tagadó állásponttal és írói hitvallással kapcsolatban. A *Testvérem, Jobb* ugyanis olyan képet fest az új társadalom, az új élet vezéralakjairól, szószólóiról, hogy ezzel társadalmi szempontból egészen önkényes ítéletet mond nem csupán a regény szereplő, hanem sokkal tágabb értelmezésben egész életünk fölött is, olyannyira, hogy ez az ítélet sok tekintetben túlhaladja az írói szemléletet, s valósággal politikai szemléletté válik. Nem egyszerűen arról van szó ugyanis, hogy az író természetesen felfigyel a maga körül tapasztalt fonákságokra, az emberi természetből eredő hibákra, hanem általánosít, s ez az általánosítás az emberi hibákat társadalmi hibákká módosítja. Éppen ez a körülmény keltette életre annak idején az emlékezetes vitát is a díjnyertes regény kiadása körül.

A félreértések elkerülése végett mindjárt meg kell állapítani, hogy Gion most megjelent új regénye, az *Ezen az oldalon*, ebben a tekintetben különbözik az előzőtől. Mindenekelőtt hiányoznak belőle azok az alakok — talán az egyetlen Adamkó, illetve Adamkó sorsa kivételével —, amelyek az írói ítéletmondást politikai ítéletmondássá minősítik át. Másrészt vannak olyan részletek is, amelyek a nyomott hangulat érzékeltetése elle-

nére is előremutatnak. A regény alaphangját azonban feltétlenül a lumpenproletáriátus poshadó élete feletti szentimentális siránkozás adja meg. Persze egy valamennyire is értékes irodalmi műről mondott bírálat semmi esetre sem lehet egyértelmű — sem pozitív, sem pedig negatív értelemben. Ha tehát arról beszélek is, hogy a hozzáállás szempontjából mi minden nem nyerte meg a tetszésemet a kisregény lapjain, ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy egészen véve értéktelennek tartom a művet. Ebben a tekintetben feltétlenül felszínre jutnak az írói szemlélet ellentétei. És itt nem arról van szó, hogy valamiféle szocialista realizmussal rokonítható lelkendezést kérnénk számon az írótól, hanem sokkal inkább arról, hogy ha irodalmiatlannak, művészietlennek tartjuk a politikai vakussággal súlyosított dicshimnuszokat, ugyanilyen irodalmiatlannak és művészietlennek kell tartanunk ennek az ellenkezőjét is. Mert maga az élet egyáltalán nem kizárólag romantikusan szép és egyáltalán nem kizárólag naturalisztikusan ocsmány példákat tár elénk, hanem a kettőnek valami vegyületét, nem véletlen hát, hogy az irodalmi művet is csupán akkor érezzük igazán balzacián őszintének és művészinak, ha ezt a vegyületet érezzük belőle.

Gion Nándor újabb regényében — az első, a díjnyertes regénytől eltérően — kifejezésre jut ez az életvegyület is, és ez bizonyos patinát is ad művének. Ha tehát a recenzens megemlíti, hogy — mondjuk — bizonyos szempontból céltzatosnak érzi azt a beállítást, amikor Dobre megjegyzi a munkahelyéről elbocsátott Adamkóról, hogy »...nem maradhatott a gyárban, nagyon rosszak már a lábai«, ugyanakkor kötelessége megemlékezni azokról a mélyre pillantó részlekről is, amikor az író nem a külsőségekben, hanem az emberi lélek rejtelmeiben kutat. Ilyen kis részlet például az a meleg hangú lírával teli, egyszerűségében is messze sugárzó mozzanat, amikor Kordován, a késdobáló a folyó mellett bevallja Várynének, hogy minden hazugság volt, amit magáról mesélt. — Én nagyon szeretem a fákat — mondta az asszony. — Egyszer, nagyon régen, még kislány koromban láttam egy mesefilmet. A fák ott olyanok voltak, mint az emberek. Mint a jó emberek. Mozgatták az ágaikat, mintha kezük lenne, és sírtak is. Nagy vihar volt, és a fák akkor megöltek egy gonosz bosszorkányt. Az apámmal néztem a filmet, és egész idő alatt a kezét fogtam. Szerettem apámmal filmet nézni.«

Ezek az emberi lelket boncolgató részletek azonban nem tudják eloszlalni azt az érzésemet, hogy például Adamkónak, az elbocsátott téglagyári munkásnak a sorsában a jó szándék, az építeni akarás, az öntudat csődjét ábrázolja az író, s éppen ezért a »mienk a gyár« lelkeseződésének általános kigúnyolása adja meg a regény alaphangját a pozitív részletek ellenére is. Igaz, van valami messzekíváncozás, valami jobbat akarás is a sorok között, néha még tán merész gondolatok is ébrednek ott a temető mellett, tán múltjára visszaemlékezve mondja az öreg Madzsgáj: »szertem az olyan embereket, akik el mernek menni, ha egyszer elhatározták.« A Keglovics utca embereiből azonban éppen ez az elhatározás hiányzik, s ha egyikben-másikban fellobban is egy pillanatra, ez legfeljebb annyira elegendő, hogy elköltözzenek a szeretőjükhöz, mint Szent Erzsébet, vagy utazótáskájukkal a kezükben, halkan füttyörszve, céltalanul nekivágnak a vakvilágnak, mint Kordován, a késdobáló, vagy esetleg arra, hogy tehetetlen bosszúérzetből tönkretégyék Gizike Schladt sírkövén az üveg mögé rejtett fényképet, mint a két Kis Kurányi gyerek és Bergernek, a feltalálónak a fia, tiltakozásul amiatt, hogy a szép és tiszta Szent Erzsébet a szeretőjével bemocskolta sátrukat, ahonnan a meztelenül fürdő leányban gyönyörködtek.

Ilyen részletek minden bizonnyal beleillenének a fentebb említett Fejes Endre regényeibe is, eltekintve attól, hogy magával a Keglovics utcában poshadó emberek bemutatásával mit is érzékeltet az író. Az alapvető hozzáálláson kívül azonban vannak más körülmények is, amelyek a

stílusbeli hasonlóság ellenére mégiscsak nagy különbségként mutatkoznak meg Fejes Endre *Rozsdatemetője*, vagy mondják a kevésbé sikerült *Jó estét nyár, jó estét szerelem* című regénye és Gion Nándornak e legutóbbi műve között. Először is, Fejes Endre egy központi elgondolás köré tömöríti regényének eseményeit, azaz az elmondott részletek egyetlen elválaszthatatlan egészbe illeszkednek össze, indulással, kibontakozással és következménnyel. Gion Nándor e regénye viszont megmarad valami mozaikszerű, laza képsornak, amelyben a külön-külön kibontakozó részletek nem állnak össze szerves egészé. A igazsághoz tartozik, hogy a kibontakozó képet még így is összetartozónak, egységesnek érezzük, de inkább olyanféleképpen, mint a szövetet, a gombokat és a cernát egyúttal mellett, nem pedig kész ruha formájában. Aztán meg Gion nem is bizonyul teljesen következetesnek stílusában. A regény kezdete például meglehetősen elüt az utána következő részekről. Az első oldalakon olvasott részletes táj-, illetve környezetleírás inkább beleillene valami régi realista műbe, viszont nemigen van összhangban a regény későbbi odavetett, leegyszerűsített elbeszélésmódjával. Aztán meg nemigen van összhang a meleg lírával telt, jól kidolgozott részek és a túlzottan leegyszerűsített, valósággal primitívvé és stílusalanná váló mondatok között sem.

Erről az ellentmondásról is kell néhány szót szólni, a kínálkozó példálval szemlélítve, annál inkább, mert kétségtelen igazság, hogy a legtöbbször csupán hanyag nemtörődömségnek ható megoldások ismételése, a mondatok irodalmibbá tétele (nem erőszakolt sallangokra gondolok, hanem csupán fésültebb mondatokra!) sokat javítana még az egész művön, és méltóvá tenné stílus tekintetében is a modern hangszerelésű és modern emberábrázolású képzőművéshez.

Először is azt említeném, ami különösen szemet szúr, és különösen bántóan hat annak a számára, aki úgy képzeli, hogy az írónak nem csupán a meseszöveg, az ábrázolás a magától értetődő feladata, hanem a nyelvápolás, a mondatok természetes gördülékenységének tökéletessé csiszolása is — ugyanolyan igényességgel, mint amilyen igényességgel vállalja a leegyszerűsített, de azért éppen az egyszerűségben is gondosságot tanúsító ábrázolásmódot. Márpedig semmi esetre sem tekinthetjük ilyen gondosságnak az egyhangú és unalmas ismétlődéseket például a párbeszédék érzékeltetésében a szinte minden bekezdésben előforduló »mondta Adamkó«, »mondta Árvaik«, »mondta Adamkó«, »mondta...« mit tudom én kicsoda verkliszzerűen hajtogatott, fárasztóvá váló egyhangú szóismételéseit.

Ugyanígy unalmassá válik a magam sem tudom milyen okból vállalt stílusalann szóismétlés a zötyögőssé vált mondatokban is, mint amilyen például a következő: »hosszú vékonypengéjű kést vett elő a zsebéből, és úgy nyolc méterről dobálni kezdte a kést (kiemelés fölém — k.t.) a deszkába.« Bántó és irodalmiatlan a határozatlan névelő németes használata is. Íme a példa: »Kivette a kést az akácfából, egy börtököt húzott rá...« Valóban meg kell állapítania az írónak, hogy egy börtökről van szó? Mintha számnév volna, s azt hangsúlyozná, hogy az olvasó még véletlenül se gondoljon két börtökre. Nem éppen szabatos mondat szerkesztés a következő sem: »Így gyakorolt akkor is, amikor Váryné jött végig az utcán. Romoda háza előtt megállt, és Kordovánt figyelte.« Kire vonatkozik ez az utóbbi mondat? Ki állt meg Romoda háza előtt? Kordován talán? Kordován figyelte Kordovánt? Mert hát ebben az utóbbi mondatban nincs külön alany. A mondanivaló nyilván az előző főmondat alanyára vonatkozik tehát — még akkor is, ha az író hirtelen ugrással a mellékmondat alanyát léptette elő az új mondat alanyává. Persze az olvasó így is nyilván tudja, hogy Váryné figyelte Kordovánt, nem pedig a késdobáló saját magát, a mondat azonban mégsem válik az író díszére.

A leegyszerűsített stílus kétségtelenül egyik jellegzetessége Gion Nándor modern hangvételének — és minden bizonnyal értéke is volna, ha az író néha nem menne túl a határon, ha nem alkarna még az egyszerűnél is egyszerűbbet adni. Olyan ez, mintha egy matematikus az $1/2$, vagy $2/3$ formára egyszerűsített törtet kivánná még tovább egyszerűsíteni valami már nem is létező, és bizonyára meg sem teremthető kifejezéssel. Ennek az eltúlozott egyszerűsítésnek a következtében aztán nemcsak unalmassá, hanem zavarossá is válik a mondat, vagy a mondatok egymást követő sora. Nézzük csak szemléltetésképpen ezt a kiragadott példát! »Nehezen tudták lefogni a karjait, nagyon erős ember volt Deli bég, és tejjel próbálták megitatni, Deli bég azonban fűjt, mint egy beteg állat, és kiköpte a tejet.« Nemcsak az alany főléleges és fárasztó megismétlése ellen van kifogásom, még csak a határozatlan névelő ellen sem, mert hiszen az itt pontosan a helyén van, hanem egy olyan gondolatkapcsolás ellen, amely semmiképpen sem következhet egymástól. Mert hát ugyan mi köze van egymáshoz annak a két szomszédos megállapításnak, hogy »nagyon erős ember volt Deli bég«, meg hogy »tejjel próbálták megitatni.« A két, önmagában véve kifogástalan mondatot még az »és« kötőszó sem teszi egymás mellé illővé.

És bizonyára még meglepőbb a leegyszerűsítés folytán az alábbi mondat sor:

»Romodának kezdettől fogva nem tetszett Kordován. Túl sokat beszélt, és túl sok trükköt tudott. És amint Romodának nem tetszett, nem tetszett a többieknek sem.

Később azonban hirtelen megszereték. Azután, hogy Romoda maga mellé vette dolgozni, és akkor Kordovánnak eltört a bal karja.«

Mindenképpen furcsa összevonása az eseményeknek, és furcsa lerövidítése az írói mondanivalónak. Így aztán az olvasó, ha nagyon akarja, hát elhíheti az írónak, hogy a Keglovics utcabeliek »hirtelen« megszereték a késdobálót, mégpedig nyilván azért, mert »eltört a bal karja.« Mert sem itt, sem a továbbiakban semmiféle más megokolását nem találjuk ennek a »hirtelen« megszeretésnek. Az író kinyilatkoztat, mégpedig kellő megokolás nélkül. Ha akarunk, higgyünk neki! Mint ahogy erre a pusztán könnyen hívésre vagyunk ítéelve akkor is, amikor az író megállapítja: »Tényleg vacak hely volt.« Vacak hely, és semmi több! Ha akarom, elhiszem neki, ha nem akarom, hát legfeljebb kételkedem, és »tátott szájjal« figyelem tovább, akár a »Sebestyén félhülye fia.«

Mindezek után azonban feltétlenül meg kell mondanom: szívesen és kellemes érzéssel eltolva olvastam Gion Nándor új regényét. Erre bizonnyára már következtethetett is az olvasó e recenzió elejének egyes részleteiből. Amikor tehát ezeket a stílushibákat megemlítem, korántsem valami kákán csomót keresés vezet. Hangsúlyoznom kell, hogy még ezekkel a hibákkal együtt is jelentős műnek tartom az *Ezen az oldalon* című regényt. Nem hallgathattam azonban ezekről a tényekről sem, annál kevésbé, mert az eddigi recenziók kivétel nélkül szuperlatívuszokban beszéltek Gion regényéről mint valami teljesen hibátlan, korszakalkotó és irodalomteremtő műről. A szuperlatívuszokat mindig is gyanúsnak tartottam, és nem hiszek nekik — mert nem a valóságból indulnak ki, hanem valami véglebből, és egy egészen külön világot teremtenek. Én pedig nem szeretem a külön világokat — sem pozitív, és még kevésbé negatív értelemben. Nem ismerem tehát el sem az ocsmány pocskondiázás, sem a fenntartás nélküli egébe magasztalás létjogosultságát. Rá kell mutatni az értékekre, de nem szabad megfélemlkezni az esetleges fogyatékoságokról sem. Márpedig az eddigi recenzióírók egyszerűen semmibe vették ezeket a fogyatékoságokat. Csak az a kérdés, hogy kinek használtak vele.

KOLOZSI TIBOR

KÉT IGÉNYES VERSESKÖTET

KERESZTHÍDON

LADIK KATALIN: *Elindultak a kis piros bulldózerek.*
Forum, Újvidék, 1971.

Második verseskötetének elején, az egész kötetre jellemző tömörséggel, mondja Ladik:

»kereszthídra léptem
és onnan lenéztem
volt ott zöld sárga kék meg minden
az egész életem.«

E félig hetyke, félig nemtörődöm kijelentése, mintegy kihívás-ként, arra ösztökéli az olvasót, hogy megkísérelje maga is számba venni, mi látszik arról a kereszthídról, vagyis mi az, ami a kötetben (élmény- és tanulságként) benne van. Ez persze nem könnyű, mivel — akárcsak a *Ballada az ezüstbicikliről* esetében — Ladik szavai, gondolatai, érzései vagy inkább képei, hasonlatai, metaforái mögött ritkán tapintható ki a valóság, jóllehet külön-külön egy-egy mondatban, verssorban az élet realitása bujkál (»a patikus megfogta a velencei galambot«, »hat porszívó működik szüntelen«, »a kertben egy gyerek« stb. stb.). Mégis a mese, az álom, a képzelet, a tudat alatti, a valós valótlan világ a felől, mindenekelelt pedig a szürrealizmus alaptörvényei felől közelítve e költeményeket vagy költemény-csírákat (»Elmentek a hajók. / Megezik a galambot.«), megállapíthatjuk, hogy Ladik költészetében a felszínen csillogó látványosság s a szándékoit megdöbbentések ellenére is elsősorban a szorongás visszafogott rezdülései és a félelem, pusztulás képei domi-

nálnak. Mint a kötet egyik legszebb és legtöményebb versében, a *Csendben is*, amelyben ezt írja:

»négy farkas a kéményben
párnákhoz szögeztek
nagy fehér fogak.«

Erre a szorongásra és félelemre rimel, a többi közt, a *Kis éji zene* és *Az öregasszony meg a székek* című verse is. Mindkettő érzékletesen, szinte háborzongatóan fejezi ki a rémületet, azzal a különbséggel, hogy az elsőben, a hid alatt ficánkoló kutyától, amely egyszerre válaszol fuvola- és sátánhangon, a haladás »jó irány-át is tudni szeretné az éjjeli utas, vagyis a költő, míg a második versben, az öregasszonnyal együtt, jóval egyértelműbben úgy érzi, hogy »azok a székek jaj fölöttem / mindjárt leszakadnak.«

Ladiknak azonban — akár *Önéletrajzot*, akár *Sírfeliratot* ír — nem kell félnie e jelképes és leszakadás-sal fenyegető székektől. Mert a *Július* (»golyák állnak a fekete dombon / rajtuk égő szoknya«), az *Aratás* (»két vasaló a lány kezében / rohan a szekér / a vasalóban búzatábla ég«), a *Nyári éj* (»harisnyámra réti tücskök / ugrálnak fel / zenélő paraszak«), a *Mellem alkony*, főképp pedig a *Mese* című versekkel megtalálta azt az utat, amelyen járnia kell.

Ez az út pedig — a nemritkán meddő, különböző és magamutató kísérletek után — a legtisztább

forráshoz, a népmeséhez, népköltészethez vezetni, azaz ahhoz a sajátos gondolkodás- és világlátásmódhoz, amit az első és második kötetében, valamint az Új Symposion 82. számában és a Magyar Szó május 7. számában is kamatoztatott már, egyéni és maradandó értékeket alkotva.

A kereszthídről tehát, fűzhetnénk hozzá az írásunk elején idézett vers — *kereszthídra léptem* — soraihoz, nemcsak »a zöld sárga kék

meg minden« látszik, hanem az út is.

Ladiknak, ha jó költészetet akar művelni, s túl akar jutni a reá lefelkelkedő útvesztőkön, amilyenek például a verskompozíciós önismétlések, elsősorban ezt az »irányt« kell követnie. Ha már beletette a kezét a tűzbe, mint az ember, aki röpében kapta el a madarakat.

Ez a második kötet — nyelvezete szikárságával is — a tisztulás, a beérés folyamatát jelzi.

CSILLAGOS BÁRKA

BRASNYÓ ISTVÁN: *Égi laboda*.
Forum, Újvidék, 1971.

Az utóbbi években mind termékenyebbé váló Brasnyó István elbeszélés- és verseskötetei után a gyermekolvasók asztalára is szép könyvet tett le, az *Égi laboda*. Egy tárgyában, hangulatában és színeiben, motívumaiban egyaránt gazdag kötetet, amit Zsoldos Vera kifejező rajzai tesznek még árnyaltabbá, még kedvesebbé.

Mindez főképp azért tűnik szembe, mert az *Égi laboda* mindössze harmincöt verset tartalmaz, s zömmel ezek is igen rövidék. A »kurtaság« azonban Brasnyónál nem a kiszikkadásnak, s nem a mondani-valótlanságnak a jele, hanem épp ellenkezőleg a tömörségigénynek, az ihletett erővel történő összevonásnak és elhagyásnak, s vele együtt a líra leghatásosabb formájára való rátalálásnak.

Másrészt Brasnyó nyilván tudatában van annak is, hogy a gyermeki képzelet nem tűri a kényszerű fegyelmézést, a pántokba szorítást, s ezért minden versében éppen csak annyit mond el vagy sejtet, amennyi a gondolat és az érzés szárnybontásához kell, avagy a

versmondó, versolvasó hangulat megteremtéséhez. Ezt pedig legtöbbször már a hangütéssel, témaválasztással s a versek kezdő sorai-val eléri, mint a *Fekete halász* című versében is:

*Csillagos bárka
hálót visz folyón át
arany almáfora.*

*Van egy halász,
fekete,
fekete a vára,
ráterít hálóját
ézüst éjszakára.*

A versek többségében így szórja papírra a színfoltokat, s ha ezzel és a hangulatkeltéssel megvan, akkor fog csak hozzá a valóságkelelemekkel áthatott miniatűrök műves kidolgozásához.

De a kérdésfeltevés és a kijelentés feszültségkeltési lehetőségével is gyakran él:

*Jég reccsen odaktint
fényes csillag hova int?*

(Hajnalit 76)

Vagy:

A kovácsok
fujtatója
lángot hány,
minden szikra
erre röpköd
és rád vár.

(Üllő és kalapács)

Máskor a gyermekekhez legközelebb álló párbeszédesebb formát teszi meg versei tartópillérének, s ezek akkor lengék és erősek, ha közben a játék mákonyát is beléjük ötvözi, mint például a *Mi van a patakban?* c. költeményben, amelynek különösképp az első fele sikerült remekbe:

- *Mi van a patakban?*
- *Varangyos béka.*
- *Van-e neki búzája?*
- *Majd egész véka.*
- *Mit csinál a búzával?*
- *Malomba viteti.*
- *Mit csinál a molnár?*
- *Garatba felönti.*

Ritmusjátékra a *Téli világ* és a *Tarlón* című versek nyújtják a legsebb példát, míg magára a szipor-

kázó játékosagra és humorra a *Falapát* című vers, amely ötlet- és költői leleményként is igazi gyöngyszem. Megérdemli, hogy teljes egészében idézzük. Egyebek közt azért is, hogy vele támasszuk alá azt az állításunkat, miszerint Brasnyó nemcsak a felnőttek, hanem a gyermekek felé is megásta a maga útját:

*Fát vág egy ember
nagy türelemmel.*

*De míg aprítja a fát,
elszalad a falapát.*

— *Ejnye — mondja — vakapád!
Hova lett a falapát?*

*Mig én aprítom a fát,
elszalad a falapát. —*

*Ha sűrűn nem havazik,
meg sem állna tavaszig.*

*Am féltúton a falapát
csak meggondolja magát.*

*Nincsen rajta fakabát,
hó fűjja be lábnyomat.*

*»Inkább nincs több utazás«,
s hazafelé utat ás.*

Az Égi labodában tehetség és ihlető erő lakozik. És magával ragadó költészet: a gyermekkor világával, színeivel, ízeivel.

SZÜCS IMRE

A MESSZIRŐL JÖTT EMBER

DANILO KIS: *Korai bánat.*

Forum és Móra Ferenc Könyvkiadó, Újvidék — Budapest, 1971.

A messziről jött ember. Legszebben így nevezném Danillo Kisét, a költőt, az állomlástót, mert ez állik rá legjobban, ez jellemzi őt a legtalálósabban, úgy is mint a lélek birodalmának, pusztaságainak, reményes léteinek szomorú, magányos vándorát és úgy is, mint kortársat, művészt, a mindig jelenvaló tanúját a történelemnek, a lélek ismétlődő meghurcoltatásának, föltáma-

dásának, hites megnyilatkozásának, egy új nap, egy új világ, egy új élet reményében. Messziről jött, az ember távoli emberségéből, de mint ember, mint meghitt, meleg érzés, ártatlan gyermekámulat, tiszta, de szorongással egyezkedő, a valóság sivár bizonyosságában gyanakvó, a »felnőtt« értelem világképében egy »érzéketlen« világot sejtő, bizalmatlan eszmélet, amely mégis bensősé-

ges, biztató, baráti és különös megindító módon ünnepélyes, titokzatos, de mégis érthető, mert »jó szándék és ép elme vezérli.«

Ezt az utolsó, mélységesen emberi, szinte elvont mondatot *A messziről jött ember* című írásából idézem, amely — minden kétséget kizáróan — Danilo Kiš emberi és művészi hitvallását igazolja. S amely egyúttal üzenet is, intő szó azok számára, akik a zavarodott értelem csinálta világsors, emberi végzet viharos, véres dobzenetében, a közös nagy tragédiák rémének láttán sem tudnak egymással emberi szót érteni. Akik a közös világ, a közös jövő tudatában is érthetetlen, távoli idegeneknek érzik egymást, néhány évezedes, súlyos és oktató tanulság ellenére. S végül ragyogó példamutatás azok számára, akik az emberiség, a lélek, a tiszta értelem nevében a betű, a szó fegyveréhez nyúlnak, az eljövendő, egyedül igaz és méltó gondolatért való harcban, de célismeret, létérzés, sorstudat, ember és életküldetés hiányában.

A *Korai bánat* című könyv tiszta álomvilága a racionális értelem számára bizonyára érthetetlennek, idegenszerűnek tetszik. Egy látomás, egy lelki vetület olyan közegének talán, amelybe a nyers logika csáskányát hiábavaló igyekezet lenne belevágni egy valamiféle leleplező, szelleműző (bosszús) szándékkal.

Mert ez az álomvilág olyan légiés, megjelentett szellemiséggel olyan kozmikus, hogy minden durva érintésre láthatatlanná, a képzeletnek a látszatává, játékvá válik, éppen azért, mert az idő titokzatos rezdüléseinek csodájába, újra álmódott tisztaságába révült gyermeklélek megfoghatatlan elemeiből tevődött össze, és csupán az fogható meg belőle, ami az adott (materiaális) világ konkrét megnyilvánulásaival örökké azonos: az em-

beri szenvedés, kín, fájdalom, megáláztatás, egyszóval az értelem, a lélek tragédiája...

És az író, mindezek tudatában, mintegy önvédelemből, talán ezért is ajánlotta a könyvét a »gyerekeknek és érzékenyeknek.«

A *Korai bánat* annyiban nevezhető irodalmi alkotásnak, amennyiben a nyelv eszközeinek segítségével jött létre (az irodalomnak tiszta és nemes, lelki értelmében). Ez a könyv, maga az élet — az örök folytonosságú álom...

Danilo Kiš, a messziről jött ember, a megrendült gyermeklélek viharából előbukkanó művész talán akkor lépett elénk a kivételes lelkületű, tiszta emberségű költő és gondolkodó mezében, a lélek számára olyan nélkülözhetetlen »varázslataival«, amikor a legkevésbé volt várható, az egyre sivárabbá, érzéketlenebbé, embertelenné váló világban, azzal a nemes szándékkal, hogy a magával hozott bizonyágtételt, a bánatot vigasszá, s a lelke mélyén, a szenvedésben fogant, büntető botot virággá, a béke szimbólumává varázsolja...

Szándékosan teszem, amikor a *Korai bánat* mozaikképét a maga szép és megindító líraiságának teljességében érintetlenül hagyom, azaz — amikor egy-egy darabját, alkotóelemét nem ragadom, nem töröm ki a mű színharmóniájából, a különlemezés kedvéért. A könyv többé-kevésbé egyenértékű »résztei« ezt nem is igénylik, mert ahogyan a művész látomásainak fénykörében egyetlen egészé lényegültek — egyedül így lehet azokat látni, érezni, érteni, átélni, szeretni és értékelni.

Ács Károly különös gonddal és lelkiismeretességgel végzett mesteri fordítása külön fejezetet érdemelne. De ezúttal (is) fogadja megbecsülésem jeléül a köszönetemet az igazán rendkívül szép élményért, amelyben a *Korai bánat* olvasva részesültem...

ZÁKÁNY ANTAL

SZABADKAI EMLÉKEK

CSUKA ZOLTÁN: »Mert vén Szabadka, áldalak...«

Életjel Miniatűrök 18. Szabadka, 1971.

A sorozat szerkesztői dicséretes tervszerűséggel dolgoztatták fel a vajdasági hőskorszak jeles kortársaival a jugoszláviai magyarság művelődéstörténeti hagyományait. Balázs G. Árpád és Fekete Lajos után most Csuka Zoltán is papírra vetette emlékeit jórészt ugyanarról az időszakról. A három harcostárs külön-külön rögzített visszaemlékezései, melyekben kölcsönösen előfordultak, az utókor kutatója vagy egyszerű olvasója előtt mozaikokból szinte egységes képpé állnak egybe, a húszas-harmincas évek semmiből újat teremtő, a vajdasági magyarság önértékelését és magára találását szolgáló szellemi úttörésének történetévé. Ebben a küzdelemben — olyan társak mellett, mint Szenteleky Kornél, Dettre János, Szirmai Károly és mások — jeles szerep jutott Csuka Zoltánnak is.

De szabadkai kapcsolatai sokkal korábbiak. Kis könyvecskéjének első része, arányosan majd a fele, a gyermekkor élményeit idézgeti. Az egykori Zichyfalván (ma Plandište) született 1901-ben, s apját mint pénzügyőrt gyakran helyezgették ide-oda. Óbecsén kezdett nyiladozni gyermeki tudata, Bajából a Sugovica képe maradt meg benne, valahol a közelében lakhattak, s 1906-ban — még mindig csak ötéves volt — kerültek Szabadkára, kicsit hosszabb időre, öt évre. Két lakásukra — a Zombori úti Bájics-házban volt az egyik, a vasút melletti Prokescházban a másik — emlékezik, iskolai verésekre, látványos szertartásokra a Zombori úti temetőben, elrémisztő kalandjára egy cukros bácsival a város kellős közepén, a parkban, s lapszerkesztői ambícióinak korai kitörésére, negyedik elemista korában szerkesztett, titokszatos című, Rókus címmel kézzel írt lapjára. (A Rókus kápolna volt az ihlető, de hogy miért, szerzője ma sem tudja.) Azután egy tudócsúcs-

hurut véget vetett a szabadkai éveeknek, a palicsi kirándulásoknak, a nagyvárosok hangulatos forgatagából születő élményeknek: 1911-ben Erdélybe, Topánfalvára költöztek, hogy a levegőváltás gyógyítsa a beteg fiút. Miután ez a számításuk bevált, 1913-ban Mohácsra kerültek, ekkor át is utaztak Szabadkán; 1915-ben Pécsre. Itt tett Csuka Zoltán érettségét, s itt jegyezte el magát végképp az irodalommal: diáklapokat szerkesztett, s 1920-ban kiadta első verseskötetét.

Pécsen került a munkásmozgalom sodrába is. Cselekvő részese a forradalmi eseményeknek, s mint a *Kronika* című irodalmi lap szerkesztőjének, a villamos szakszervezet jegyzőjének, a kommunista ifjúsunkás szervezet tagjának 1921 augusztusában, Horthyék bevonulásakor ott kellett hagynia a várost. Párizsba készült, de csak Belgrádig jutott el, onnan kényszerűségből, átmenetnek szánva telepedett meg Újvidéken.

Újvidéken lakott, de irodalmi szervező munkája során heti rendszerességgel fordult meg Szabadkán. Bejárta egész Vajdaságot, hogy lapjainak, kiadványainak olvasókat, előfizetőket toborozzon. E kiadványok jórészt szabadkai nyomdáknak készültek, ez is tartós itteni tartózkodásokat kívánt. (Ezeknek a kiadványoknak seregszemléjét, nem a kortárs, hanem a művelődéstörténetész és bibliográfus módszerével, Kolozi Tibor állította össze ugyancsak az *Életjel Miniatűrök* sorozatában, a 4. számban, még 1969-ben.)

Szabadkai, vajdasági látogatásai során rengeteg emberrel jött össze Csuka Zoltán, s most is föl-fölvillantja a legjelentősebbek arcélét pár mondat, olykor egy-két bekezdés erejéig. Kár, hogy nem készült a könyvecskéhez névmutató, mely tanulságosan ugratná ki, kapcsolná össze a szétszórtnéveket. Csak jel-

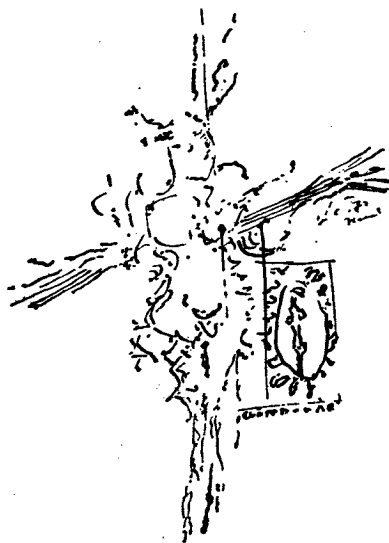
lemzésül, a teljesség igénye nélkül szedem betűrendbe a legjellemzőb-
 beket: Balázs G. Árpád, Barsy tisz-
 teletes, Buzás László, Cseh Károly,
 Csuka János, Cziráky Imre, Farkas
 Béla, Fekete Lajos, Fenyves Ferenc,
 Ferenczy György, Fischer Móric, Ha-
 raszti Sándor, Kazinczi főpincér, Ke-
 lemen János, Kende Ferenc, Kiss
 Vilmos, Milan Konjović, Kókény
 Dezső, Láng Árpád, Lazarek Nóra,
 Mladen Leskovac, Mikes Flóris, Mi-
 lekker Bódog, Moholy-Nagy László,
 Molnár Farkas, Veljko Petrović,
 Pollák Lajos, Prukkel Pista, Rákó
 néni, Szenteleky Kornél, Pavle Ta-
 baković, Toncs Gusztáv. Mindegyik-
 ről kéne szólnom pár szót, de nem
 idézhetem ide a könyvecske felét.
 Csuka egy-egy arckép fölvázolásá-
 ban a történelmi kataklizmákban
 tragikusan elpusztult sorsokra meg-
 rendült szavakkal utal: a szabadkai
 cinkográfusnak, Eskenázinak és hol-
 lófekete hajjú, szépséges feleségének
 vagy az újvidéki ügyvédnek, Szatt-
 ler Mátyásnak és családjának ször-

nyű végére. S ezek a tragédiák ép-
 pen úgy, mint a vajdasági barango-
 lások tapasztalatai, no meg Csuka
 Zoltánnak azóta megélt személyes
 élményei is, egyaránt ezt a tanul-
 ságot summáztatják vele az olvasók
 okulására kis könyvecskéjében:

»Ma már senkit sem arról ítélek
 meg, hogy katolikus avagy reformá-
 tus, buddhista vagy brahmanista,
 Mózes hitű vagy muzulmán, magyar
 vagy szerb, német vagy angol, orosz
 vagy kínai, polgárnak vallja-e ma-
 gát avagy szocialistának, szocdem-
 nek vagy kommunistának, mert
 egyként lehet ember vagy emberte-
 len, erkölcsös vagy erkölcstelen,
 tiszta avagy mocskos jellemű. Min-
 dent, a legszebb vallást vagy tudomá-
 nyos istentagadást, elvet vagy
 nemzetiséget el lehet árulni, és meg
 lehet gyalázní, ha valakiben — fő-
 ként hatalomra jutva — az aljas
 ösztönök feltámadnak.«

A könyvecsket érdekes fényképek
 gazdagítják.

PÉTER LÁSZLÓ

AZ ÉLETJEL MINIATÚRÓK

szellemi életünk dokumentumai

1. LÉVAY ENDRE: ÚJ LÉLEKINDULÁS
(TANULMÁNY)	elfogyott
2. SÁFRÁNY IMRE: ZSOMBÉKOK
(VALLOMÁS VINKLER IMRE MŰVESZETÉRŐL)	elfogyott
3. DÉSI ÁBEL: KORTÁRSAIM
(VERSCIKLUS)	3 dinár
4. KOLOZSI TIBOR: ÖRTŰZ FÉNYÉBEN
(SZABADKAI FOLYÓIRATOK ÉS KÖNYVEK)	4 dinár
5. BALÁZS G. ÁRPÁD: BOLYONGÓ PALETTE
(ÖNÉLETRAJZ)	3 dinár
6. DÉR ZOLTÁN: AZ ÁRNY ZARÁNDOKA
(CSÁTH GEZA EMLEKE)	4 dinár
7. LÉVAY ENDRE: FÉLÁLOM UTÁN
(MONODRÁMA)	elfogyott
8. BURKUS VALÉRIA: IBOLYA
(FERENCZI IBI RIVALDAFÉNYBEN)	elfogyott
9. GAJDOS TIBOR: A CSILLAGOS HOMLOKŰ
(HANGYA ANDRÁS ÉLETŰTJA)	4 dinár
10. GARAY BÉLA: A KULISSZÁK VILÁGÁBAN
(ÖNÉLETRAJZ)	5 dinár
11. BARANYI KÁROLY: IKAROSZ SZÁRNYÁN
(ÖNÉLETRAJZ)	5 dinár
12. DÉR ZOLTÁN: AZ ELSŐ MŰHELY
(KOSZTOLÁNYI DEZSÓ ÖNKEPZŐKÖRI ÉVEI)	5 dinár
13. PETKOVICS KÁLMÁN: A TIZENNYOLC NYÁRFA
(DOKUMENTUMRÍPORT)	6 dinár
14. SOMOGYI PÁL: MÁGLYA
(EGY ÉLETRAJZ VAJDASÁGI FEJEZETEI)	6 dinár
15. BARANYINÉ MARKOV ZLATA: VERGŐDÉS
(FARKAS BÉLA NAPJAI)	5 dinár
16. SCHWALB MIKLÓS: A SZÉN
(A MÁRTÍR KÖLTŐ VERSEI)	6 dinár
17. FEKETE LAJOS: A BUJDOSÓ VISSZANÉZ
(ÖNÉLETRAJZI JEGYZETEK)	4 dinár
18. CSUKA ZOLTÁN: »MERT VÉN SZABADKA, ÁLDALAK...«
(EMLÉKEZÉS KÉT ÉLETKORSZAKRA)	7 dinár
19. FEHÉR FERENC: SZABADKAI DIÁKÉVEIM
(A KÖLTŐ KIBONTAKOZÁSÁNAK ELSŐ SZAKASZA)	elfogyott
20. LÁNG ÁRPÁD: IDŐ ÉS MŰVÉSZET
(AKTIVISTA ÍRÁSOK)	6 dinár

Megrendelhető az ÉLETJEL szerkesztőségében (Subotica, Trg slobode 1 — városháza 17. sz szoba) személyesen vagy utánvéttel, vagy az összeg előzetes befizetésével a következő folyószámlára: Radnički univerzitet — Munkásegyetem — Életjel — 666-3-77. Postadíj: 2 dinár.

LÁNG ÁRPÁD

IDŐ ÉS MŰVÉSZET

(Aktivista írások)

A miniatúrsorozat legújabb kötete — az eddigi könyvecskékkel ellentétben — nem egy író vagy művész arcélét rajzolja meg, hanem válogatást ad kevésbé ismert munkáiból. Lőrinc Péter, a *Hétköznapiak*, az *Alakok*, a *Vándorlások*, a *Válságok és erjedések* c. és annyi más mű megbecsült szerzőjét ismerhetik meg még jobban azok, akik elolvassák ezt a könyvet, amely munkásságának abban a szakaszában született írásait tartalmazza, amikor Láng Árpád néven a jugoszláviai magyar irodalom avantgarde mozgalmának egyik jeles képviselője volt. Több mint fél évszázaddal ezelőtt jelentek meg ezek az írások, de nemcsak a szakmabeliek érdeklődésére tarthatnak számot: mindazok számára tanulságosak, akiket érdekel irodalmunk hőskora, a jeles kritikus és esztéta, tanulmányíró és műfordító, költő és történész esztétikai gondolkozásának fejlődése.

Ennek megértését sokban elősegíti Bori Imre avatott tollal megírt utószava. Rámutat arra, hogy Láng Árpád nézeteinek háttérben ugyan ott kell látnunk a magyar avantgarde és a politikai forradalomra esküvő művészet bonyolult kérdéskörét is, magyarázatát azonban mégsem ebben kell keresnünk, hanem Láng Árpád sajátos helyzetében, amely lehetővé tette, hogy expresszionista pozícióiból kiindulva konzekvensen »teljesítse ki« az »időnek és művészetnek« akkor adott esztétikai elképzelését, és a »lángárpados« lelkiségben, amely nézeteinek jellegzetes és egyéni vonásokat kölcsönzött. »A magyar avantgardének vannak nagyobb formátumú esztétikai írói — mondja Bori —, konzekvensőbbjei aligha, különösen ha arra gondolunk, hogy Láng Árpád esztétikai jellegű írásainak időrendje szinte hibátlanul rajzolja ki a nézeteknek azt az ívét, amelyen a szerző 1918—1922 között haladt, s tovább a „szociális irodalom” Szervezett Munkásban képviselt formájáig, anélkül, hogy ihletnek eredeti, expresszionizmusban fogant köréből kilépett volna.«

A 76 oldalas füzet ára 6 dinár.